VYUTPATTIPRADÎPA

OR

A MANUAL

OF

ETYMOLOGY OF THE MARATHI LANGUAGE

BY

GOVIND SHANKAR SHÂSTRI BAPAT.

EIGHTH EDITION Revised and Enlarged

16,000 Copies

Registered for Copyright under the Government of India Act XXV of 1867.

PUBLISHED

BY

TUKARÂM JÂVAJI,

Proprietor of Jâvaji Dadaji's "Nirnaya-sagar" Press.

1913.

Price [illegible] Annas.

VYUTPATTIPRADÎPA

OR

A MANUAL

OF

ETYMOLOGY OF THE MARÂTHÎ LANGUAGE

BY

GOVIND SHANKAR SHÂSTRI BAPAT.

EIGHTH EDITION—Revised and Enlarged

16,000 COPIES.

PUBLISHED

BY

TUKÂRÂM JÂVÂJÎ,

PROPRIETOR OF JAVAJI DADAJI'S "NIRNAYA-SAGAR" PRESS.

1913.

Price 3 Annas.

BOMBAY

Published by Tukaram Javaji, } at the Nirnaya-sag
Printed by R. Y. Shedge } 23 Kolbhat Lane,

व्युत्पत्तिप्रदीप.

हें पुस्तक

गोविन्द शङ्कर शास्त्री बापट

यांनीं केलें.

शोधून वाढविलेली आवृत्ति आठवी.

१६,००० प्रती

मुंबईमध्यें
जावजी दादाजी यांच्या
"निर्णयसागर" छापखान्याचे मालक तुकाराम जावजी
यांनीं छापून प्रसिद्ध केलें.

सन १९१३ इसवी

किंमत ३ आणे.

मुंबईमध्यें
निर्णयसागर छापखान्यांत छापिलें.

शुद्धिपत्र.

पृष्ठ ८ * या टीपेंत २९ पानावरील ४ थी टीप पहा असें आहे, त्याचे ठिकाणीं ५ वी टीप पहा असें वाचावें.

पृष्ठ २८ लाईन ५ [illegible] ठिकाणीं कृ वाचावें.

प्रस्तावना.

भाषेंतील शब्दांची व्युत्पत्ति जाणणें, हें भाषा चांगली येण्यास आवश्यक आहे. इंग्रजींत तर, शब्दव्युत्पत्ति हा एक व्याकरणाचाच भाग समजतात. मराठीभाषेच्या प्राकृत भाषेंतील शब्दांची व्युत्पत्ति समजणें तर फारच आवश्यक आहे. कारण, त्यापासून भाषेंत फेरफार कसे होतात हें कळतें. युरोपांत या व्युत्पत्तिशास्त्राचा इतका प्रसार झाला आहे कीं, त्यापासून इतिहास वगैरे विषयांसंबंधीं अनेक शोध लागले आहेत. प्रस्तुत मराठी भाषेंतील शब्दांची व्युत्पत्ति जाणण्यास कांहीं साधन नाहीं असें जाणून व कित्येक मित्रांच्या सूचनेवरून, इंग्रजींत शब्दव्युत्पत्ति या विषयावर जीं पुस्तकें आहेत त्यां नमुन्यावर हें लहानसें पुस्तक तयार केलें आहे. हल्लीं मराठी भाषेंत शब्दसिद्धिनिबंध म्हणून आहे, त्यांत बहुतकरून केवळ संस्कृत शब्दांची व्युत्पत्ति सांगितली आहे, व कित्येक ठिकाणीं ती व्युत्पत्ति चमत्कारिक दिली आहे. उदाहरण, ओंगणा हा शब्द अञ्ज् धातूपासून दिला आहे; परंतु हा शब्द ' ओ-गणस्थाने ' या गणसूत्रानें प्राकृतापासून अनर्थी स प्राप्त होऊन झाला आहे; तसेंच, गोमय हा शब्द 'गोमयपुरीषे' या सूत्रानें विकारार्थी मय प्रत्यय होऊन झाला आहे, असें असून तो गोम् धातूपासून झाला आहे असें दिलें आहे, हें बरोबर नाहीं. अशीं आणखी कित्येक उदाहरणें आहेत.

आतापर्यंत अपभ्रष्टशब्दचंद्रिका म्हणून एक पुस्तक प्रसिद्ध झालें आहे; परंतु त्यांत अकरा हर, भोंदा सिद्ध, भोंसड कळा, अटराबारें, वगैरे शब्द पाहतां त्या पुस्तकाचा उद्देश केवळ शब्दव्युत्पत्ति सांगण्याचा नाहीं, असें वाटतें व कित्येक ठिकाणीं व्युत्पत्ति दिली आहे, तींत केवळ अर्थसादृश्य असल्यामुळें, या शब्दापासून हा शब्द झाला असें मानिलें आहे. अडकणा वगैरे शब्द पाहिले असतां हें ध्यानांत येईल.

वररुचि व हेमचंद्र यांनी प्राकृत भाषेच्या व्याकरणांत अप-भ्रंशाचे नियम सांगितले [illegible] परंतु [illegible] पु-स्तक शब्द होतात असे [illegible] आहेत. त्या-तील बहुतेक [illegible] दोन शब्दां-मध्ये लागणार, त्यांचा विशेष उपयोग नाहीं म्हणून ते येथें दिले नाहींत व [illegible], असेहि शब्द या पुस्तकांत [illegible]

हे पुस्तक [illegible], [illegible] सिद्धांत-कौमुदी, [illegible], [illegible] प्राकृतप्रकाश, हेमचंद्रकृत प्राकृत व्याकरण [illegible] वगैरे पुस्तकांचें साहाय्य घे[illegible] दिला आहे, ते सर्व मोलस्वर्थ [illegible] आहे. याशिवाय जान् बीम्स् नां-[illegible] 'अर्वाचीन आर्य भाषांचें [illegible] जो उत्तम ग्रंथ लिहिला आहे [illegible] आहेत

[illegible] आनंद उत्पन्न होईल [illegible], याचा विशेष विस्तार केला नाहीं. परमेश्वरकृपेनें [illegible] दुसऱ्या आवृत्तीचा प्रसंग आल्यास पुस्तक सुधार-[illegible]

[illegible] पुस्तक [illegible] विद्वद्रत्न रावबहादुर माधवराव गोविंद रानडे यांस दाखविलें, व त्यांनी तो कृपा करून [illegible] उपयुक्त महत्वाच्या सूचना केल्या, त्या-बद्दल [illegible] आभार मानितों त्याचप्रमाणें, प्रोफेसर राम-कृष्ण गोपाळ भांडारकर यांनीही या पुस्तकाच्या उपयुक्त-पणा[illegible] बद्दल अशा कांहीं सूचना केल्या, त्याबद्दल त्यांचेंहि [illegible] आहें.

[illegible] पुणें,
तारीख २२ डिसेंबर १८८८.

गो. शं. शा. बापट.

दुसऱ्या आवृत्तीची प्रस्तावना.

पहिली आवृत्ति छापण्यापूर्वी या पुस्तकाचा हस्तलेख बरीच वर्षे लिहिलेला होता. तो बऱ्याच विद्वानांनी पाहिला. त्यांचीं भिन्न भिन्न मतें पडल्यामुळें, छापणे लवकर झालें नाहीं. यामुळें दुसऱ्या आवृत्तीचा प्रसंग इतका लवकर येईल असें वाटलें नव्हतें. परंतु सात आठ महिन्यांतच दुसरी आवृत्ति काढण्याची वेळ आली त्या-मुळें सुधारणा करण्यास फुरसत फार थोडी सांपडली. प्रथमावृत्ति निघाल्यावर मोठमोठ्या शाळांतील मराठी भाषा शिकविणारे गुरु व परीक्षा घेणारे अधिकारी यांस, पुस्तक अधिक उपयुक्त होण्यास आणखी काय सुधारणा केली पाहिजे, याबद्दल विचारिलें होतें. त्यावरून ज्या सूचना आल्या त्यांपैकीं घेतां आल्या तितक्या घेतल्या आहेत पुस्तकांत माहिती सत्यभ्या कल्पनेने व मयांच्या साहाय्यानें मिळाली ती या आवृत्तींत दिली आहे. युरोपांतील प्रसिद्ध विद्वान मॅक्स मुल्लर यांचे भाषाशास्त्रावरील ग्रंथ, म्यूर साहेबांचे संस्कृत भाषेच्या संबंधानें ग्रंथ, इत्यादि इंग्रजी भाषेतील पुस्तकें वाचतांना, त्यांत जी उपयुक्त माहिती मिळाली, तीपैकीं मराठी वाचकांस अवश्य अशी वाटली, ती या पुस्तकांत दिली आहे

हें पुस्तक थोडें कठीण झालें, असें पुष्कळ शिक्षकांचें म्हणणें आहे; तें कांहीं अंशीं खरें आहे कोणतीहि गोष्ट नव्या रीतीनें शिकूं लागल्यास आरंभीं कठीण वाटावयाचीच तीच प्रकारांत पडली म्हणजे सोपी वाटूं लागते तसेंच या पुस्तकांतील सर्वच माहिती सर्व विद्यार्थ्यांकरितां आहे असें नाहीं कठीण भाग वाटेल तो आरंभी शिकवूं नये. तो पुढच्या इयत्तेंतील मुलांस सुलभ वाटेल. कांहीं माहिती केवळ शिक्षकांकरितांच दिली आहे. कारण, जो विषय जितका शिकवावे आहे, त्यापेक्षां जितकी जास्त माहिती असेल तितकी चांगलीच असें असलें तरच तो भाग उत्तम रीतीनें शिकवितां येतो, हा सर्व शिक्षकांस अनुभव आहे. तसेंच ज्यांस इंग्रजी शिकण्याचा प्रसंग आला नाहीं त्यांस युरोप-खंडांतील पंडितांस भाषाशास्त्राचा कोणत्या प्रकारें अभ्यास चालला

प्रकारच्या आहेत. प्राकृत आणि देशी. साक्षात् मूळभाषेपासून उत्पन्न झालेल्या ज्या भाषा, त्या प्राकृत होत. जसें मागधी, पैशाची, शूरसेनी, महाराष्ट्री; ह्या संस्कृत भाषेपासून निघालेल्या प्राकृत भाषा होत.

आरबी, लातीन, ग्रीक, या भाषांपासून साक्षात् निघालेल्या भाषा आशिया आणि युरोप खंडांतील कित्येक देशांत प्रसिद्ध आहेत.

प्राकृत भाषेपासून निघाल्या असून ज्यांत दुसऱ्या भाषांचेहि अनेक शब्द आहेत, अशा ज्या हल्लीं व्यवहारांत असलेल्या भाषा त्या देशी भाषा होत. मराठी, गुजराथी, इंग्रजी, या सर्व अशा प्रकारच्या भाषा आहेत

भाषेंतील शब्दांची मुळपीठिका जाणणें, यास शब्दव्युत्पत्ति असें म्हणतात.

१ [illegible]

या पुस्तकांत मराठी भाषेंतील (संस्कृतापासून निघालेल्या) शब्दांची व्युत्पत्ति सांगण्याचा यत्न केला आहे.

मुख्यत्वेंकरून आर्य, यवनी आणि मराठी किंवा देशी, असे तीन प्रकारचे शब्द मराठींत आहेत. पहिल्या दोहोंत दोन प्रकारचे शब्द येतात.

आर्य.	यवनी.
१ संस्कृत किंवा तत्सम (संस्कृतासारखे)	१ आरबी.
२ अपभ्रष्ट संस्कृत किंवा तद्भव (संस्कृतापासून झालेले)	२ फारसी.

संस्कृत किंवा तत्सम शब्द.

१. देव, पुरुष, स्त्री, कन्या पुत्र, वगैरे बहुत शब्द शुद्ध संस्कृत होत. हे शब्द फार असून पुष्कळांस कळण्यासारखे असल्यामुळें या पुस्तकांत दिले नाहीत. हे शब्द मराठी भा[illegible]षेंत वारंवार येत असल्यामुळें यांचा धात्वर्थ कळला तर चां[illegible]गलें, परंतु तो सांगण्याचा यत्न केला असतां पुस्तक फा[illegible]र मोठें होईल, म्हणून सांगितला नाहीं. तो संस्कृतज्ञान [illegible] झाल्यास सहज कळण्यासारखा आहे.

पेशवाईंत संस्कृत भाषेचा प्रसार बहुत झाला [illegible] पासून बहुत. संस्कृत कोशांतील पाहिजे तो शब्द [illegible] लोकांच्या मराठी भाषेंत येतो, हें शास्त्रीपंडितांची कविता किंवा विद्वान् लोकांची भाषणें ऐकिली असतां सहज ध्यानांत

१. यांशिवाय कांहीं कानडी, तेलगु शब्द व अनेक पोर्तुगीज व [illegible] शब्दहि येतात. उदाहरणार्थ, [illegible], दुरडी वगैरे कानडी आणि [illegible], [illegible], वगैरे तेलगु शब्द आहेत. [illegible], पाद्री वगैरे पोर्तुगीज आणि [illegible], टेबल वगैरे इंग्रजी शब्द आहेत

येईल. यासाठीं संस्कृत धातूपासून नाम वगैरे होतात त्यां-विषयीं कांहीं व्यापक नियम मात्र एथें सांगतों.

१ संस्कृतांत धातूस तृ किंवा ईतृ आणि अक प्रत्यय ला-

१. तृ किंवा इतृ याविषयीं संस्कृत व्याकरणांत साधारण असा नियम आहे कीं दीर्घ उकारान्त, दीर्घ ऋकारान्त धातु आणि यु, रु, क्ष्णु, शी स्नु, नु, श्वि डी, श्रि आणि वृ यांशिवाय कोणताहि स्वरान्त धातु आणि खालीं दिलेले व्यं-जनांत धातु यांस तृ प्रत्यय लागतो. या धातूंस अनिट् धातु असें म्हणतात इतर सर्व धातूंस इतृ प्रत्यय लागतो. त्यांस सेट् धातु म्हणतात यकाराशिवाय कोणतेंहि व्यंजन ज्या प्रत्ययांच्या आरंभीं आहे त्या सर्व प्रत्ययांस हा नियम लागू आहे यास कित्येक अपवाद आहेत कांहीं विशेष प्रत्ययांपूर्वीं अनिट् धातु सेट् होतात व सेट् धातु अनिट् होतात. तथापि जिज्ञासु शिक्षकांच्या माहितीकरतां संस्कृत व्याकरणांतील हा सामान्य नियम दिला आहे

अद्	दह्	भिद्	रुश्	शुध्
आप्	दिश्	भुज्	रुह्	शुष्
क्रुश्	दिह्	भ्रस्ज्	लभ्	श्लिष्
क्रुध्	दुष्	मन्	लिप्	सज्
कृश्	दुह्	मस्ज्	लिश्	सद्
क्षिप्	दृप्	मिह्	लिह्	साध्
क्षुद्	दृश्	मुच्	लुप्	सिच्
क्षुध्	द्विष्	मृश्	वच्	सिध्
खिद्	नम्	यज्	वप्	सृज्
गम्	नह्	यभ्	वस्	सृप्
घस्	निज्	यम्	वह्	स्कन्द्
छिद्	नुद्	युज्	विच्	स्पृश्
छुप्	पच्	युध्	विज्	स्वप्
तप्	पद्	रभ्	विद्	स्वञ्ज्
तिप्	पिष्	रम्	विश्	स्विद्
त्विष्	पुष्	रञ्ज्	विष्	हद्
तुद्	प्रछ्	राध्	व्यध्	हन्
तुष्	बुध्	रिच्	शक्	
तृप्	बन्ध्	रिश्	शप्	
त्यज्	भज्	रुज्	शद्	
दंश्	भञ्ज्	रुध्	शिष्	

कित्येकांस ईन् आणि कित्येकांस अ हे प्रत्यय लागतात. जसें नन्द्-(आनंद देणें)+अन=नंदन-आनंद देणारा (मुलगा). मंत्र् (मसलत करणें) मंत्री-मसलत करणारा (प्रधान). कृ (करणें) कर-करणारा (हात).

ती वस्तु करणारा अशा अर्थी धातूच्या पूर्वी कर्मवाचक उपपद लावून त्या धातूस 'अ' प्रत्यय लावतात. या अ प्रत्ययापूर्वी बहुशः धातूचा अन्त्य स्वर आणि उपान्त्य अ यांस वृद्धि आणि उपान्त्य ऱ्हस्व स्वरास गुण होतो; जसें कुंभ+कृ+अ=कुंभकार (कुंभार),लोह+कृ+अ=लोहकार(लोहार). विश्व (जग)+पा(रक्षण करणें)+अ=विश्वपा (विश्वाचें पालन करणारा). सुख+कृ+अ= सुखकर. प्रिय (गोड)+वद् (बोलणें)+अ=प्रियंवद (गोड बोलणारा).

२ धातूंस त किंवा इत प्रत्यय लागून भूतकालवाचक विशेषणें होतात. जसें-कृत=(केलेला), नीत=(नेलेला), शक्=शक्त=(समर्थ झालेला), निन्द्-निन्दित (निंदा केलेला).

त प्रत्ययापूर्वी धातूच्या अन्त्य नकाराचा लोप होतो, जसें-मन्-मत, तन्-तत. त प्रत्ययापूर्वी धातु मकारान्त असल्यास त्याचा उपान्त्य ऱ्हस्व स्वर दीर्घ होतो आणि मकारास संधि-नियमाप्रमाणें नकार होतो-जसें. शम् शान्त, दम् दान्त. (पण गम् याचें गत होतें).

[illegible]

हे प्रत्यय आर्धे पुढील. कि प्रत्यय सर्वांशी आणि मग प्रत्ययांत सोपसर्गांशी लागतात.

कित्येक धातूंस 'अ' आणि कित्येकांस 'अना' प्रत्यय लागून क्रियावाचक नामें होतात. जसें-गुह्-गुहा, स्पृह्-स्पृहा, क्रीड्-क्रीडा, क्षुध्-क्षुधा, याच्-याचना, रच्-रचना, गण्-गणना.

उपसर्ग.

संस्कृत धातूंच्या पूर्वी लागणारे उपसर्ग या नांवाचे कांहीं एकाक्षरी व कांहीं द्व्यक्षरी असे अव्ययरूप शब्द आहेत. त्यांचा स्वतंत्र प्रयोग नाहीं सर्वथैव शून्यास जशी स्वतंत्र किंमत नाहीं, (परंतु ज्या अंकाच्या पुढें शून्य येईल, त्याची किंमत दसपट वाढते,) त्याप्रमाणें उपसर्गास स्वतंत्र अर्थ नाहीं, तरी ते धातूंच्या पूर्वी लाविल्यानें धातूचे अगदीं भिन्न भिन्न अर्थ होतात. धातूंच्या पाठीमागें बहुधा एक उपसर्ग असतो, तरी कित्येक वेळा एकापेक्षा अधिकहि उपसर्ग धातूंच्या मागें लावितात. क्वचित्स्थलीं उपसर्ग पूर्वी लावूनहि धात्वर्थ बदलत नाहीं. एकच उपसर्ग वेगळाल्या धातूंच्या पूर्वी लागला असतां, वेगळाले अर्थ होतात. तसेंच एकाच धातूचा वेगळाल्या उपसर्गांच्या योगानें वेगळाला अर्थ होतो;* याकरितां उपसर्गांचा असुकच अर्थ असें ह्मणता येत नाहीं. तथापि, पुष्कळ ठिकाणीं येणारे जे अर्थ ते दिग्दर्शनार्थ त्यांच्यापुढें दिले आहेत. कित्येक उपसर्गांचीं मराठींत रूपांतरें होतात, तीं त्या त्या ठिकाणीं दाखविलीं आहेत.

---

१. हा प्रत्यय लागला म्हणजे धातूचा अन्त्य च किंवा ज यांच्या जागीं क किंवा ग होतो; जसें, सिच्-सेक, युज्-योग. * २९ पानावरची १ ली टीप पहा.

उपसर्ग.	अर्थ	उदाहरण
१ अति-	{ आधिक्य. उल्लंघन	अतिशय अतिरिक्त. अतिक्रम
२ अधि—	वर्चस्व—	अधिकार
३ अनु-	{ साहित्य— सादृश्य.	अनुसरण, अनुकरण
४ अप—	दूरत्व, न्यूनत्व—	अपकर्ष, अपमान
५ अपि—	आवरण—	अपिधान (आच्छादन)
६ अभि—	सामीप्य—	अभिगम.
७ अव—	न्यूनत्व—	अवमान, अवनती.
८ आ—	{ वैपरीत्य (उलटपणा), गमन (जाणें), आगमन (येणें), दान (देणें), आदान (घेणें).	
९ उत्—	उच्चत्व—	उद्गम, उत्पतन
१० उप—	सान्निध्य—	उपगम
११ दुर्, १२ दुस्	} निंदा, काठिण्य—	दुर्गति, दुर्गम.
१३ नि—	राहित्य—	निषेध.
१४ निर्, १५ निस्	} अभाव—	निर्दोष, निराहार.
१६ परा—	वैपरीत्य—	पराजय, पराभव
१७ परि—	आसमंतात्—	परिवार, पर्यटन.
१८ प्र—	आधिक्य—	प्रकर्ष, प्रभार.
१९ प्रति—	पुनः—	प्रतिवादी, प्रत्युत्तर.
२० वि—	दूरत्व, आधिक्य—	वियोग, विशेष.
२१ सम्—	एकत्र, साधुत्व—	संयोग, संगम, संधि, संस्कार.
२२ सु—	सौख्य—	सुगम, सुलभ, सुकर.

जेथें अर्थ कायम राहून शब्दांचें रूप मात्र बदलतें, तेथें **रूपापभ्रंश** होय. जसें—अग्नि=आगी, अमंगल=ओंगळ, इक्षु=ऊस, इत्यादि.

जेथें मूळ शब्दाचें रूप पालटून अर्थहि बदलतो, तेथें **रूपार्थापभ्रंश** होय. जसें—अयि=आई, आगमन=आवागें इत्यादि.

रूपापभ्रंश

वर्णभेद, वर्णलोप, वर्णवृद्धि, आणि वर्णविपर्यय, अशा चार प्रकारांनी शब्दांचे रूपापभ्रंश होतात.

१ वर्णभेद [illegible] इ०

२ वर्णलोप.—[illegible] इ०.

३ वर्णवृद्धि.—[illegible] इ०

४ वर्णविपर्यय—[illegible] इत्यादि.

[illegible]

[illegible]

जेथें अर्थ कायम राहून शब्दाचें रूप मात्र बदलतें, तेथें **रूपापभ्रंश** होय. जसें—अर्पण=ओपणें, अमंगल=ओंगळ, इक्षु=ऊस, इत्यादि.

जेथें मूळ शब्दाचें रूप पालटून अर्थहि बदलतो, तेथें **रूपार्थापभ्रंश** होय. जसें–अयि=आई, आचमन=आंचवणें इत्यादि.

रूपापभ्रंश.

वर्णभेद, वर्णलोप, वर्णवृद्धि, आणि वर्णविपर्यय, अशा चार प्रकारांनीं शब्दांचे रूपापभ्रंश होतात.

१ **वर्णभेद.**-कार्य=कज्ज=काज, स्तंभ=खंबो=खांब, बल=बळ, रात्री=रात इ०.

२ **वर्णलोप.**-अरण्य=रण्ण=रान, बदर=बोर, आलनाष्ट=अटें, उपवास=उपास इ०.

३ **वर्णवृद्धि.**-अम्ल=आंबट, तिक्त=तिखट, हनु=हनुवटी, पीत=पिवळा इ०.

४ **वर्णविपर्यय.**-तिलक=टिकला उत्तर=उलथा, वाचाट=चावट, इत्यादि.

संस्कृत शब्द प्राकृत भाषेंत येतांना जे अपभ्रंश होतात,

१ एका भाषेचें रूपांतर होऊन दुसरी भाषा होऊं लागली म्हणजे शब्दांचा रूपभेद, किंवा अर्थभेद होतो असें नाहीं. एकच भाषा पुष्कळ [illegible] शब्दांचें [illegible] अर्थांतर होतें. जसें–[illegible] वैदिक शब्दांचीं [illegible] उदाहरणें आहेत. [illegible]

११. शब्दांमध्यें स्वरापुढें पकार आल्यास त्यास व होतो. जसें-कच्छप=कासव, सप्तती=सत्तर, ताप=ताव, पापी=पाव.

१२. ऋकारांत संस्कृत धातूंच्या अंत्य ऋकारास अर् आदेश होतो. जसें-कृ=कर्, भृ=भर्, मृ=मर्, सृ=सर्, तृ=तर् इत्यादि.

१३. पत्, सद् इत्यादि धातूंच्या अंत्य व्यंजनास ड आदेश होतो. जसें-पडणें, सडणें, इत्यादि.

१४. व्यंजनांत संस्कृत धातु प्राकृतांत येतांना अकारांत होतात. जसें-वद्=वद, भ्रम्=भ्रम.

१५. संस्कृत धातूंच्या अंत्य दकारास कधीं कधीं ज होतो. जसें-खिद्=खिजणें, मद्=माजणें.

याशिवाय कांहीं नियम त्या त्या उदाहरणांखालीं दिले आहेत.

असा वर्ण-भेद झाल्यामुळें संस्कृतांतील मूळरूपांत फार बदल न होतां, जे नवे तद्भव शब्द मराठी भाषेंत येतात, त्यांविषयीं कांहीं नियम सांगतों.

१. संस्कृत अकारांत पुल्लिंगी शब्द मराठींत बहुश: तसेच राहतात. परंतु कित्येकांस मराठींत आकारांत रूप प्राप्त होतें. जसें-शिष्य=शिष्या, काग=कागा, घोट=घोडा, इत्यादि

१. [illegible]

* [illegible]

मराठींत मूलरूप होतें. जसें–बुद्धिमान्, श्रीमान्, धनवान्, इत्यादि. कधीं कधीं श्रीमान्–श्रीमंत, भाग्यवान्–भाग्यवंत अशींहि रूपें होतात.

६. सकारांत पुल्लिंगी शब्दाचा शेवटील स जाऊन मागल्या अकारास आकार होऊन मराठींत शब्द होतात जसें चंद्रमस्=चंद्रमा. परंतु सकारांत शब्द मूळचा नपुंसकलिंगी असला तर त्याचा सकार मात्र नाहींसा होतो. जसें–मनस्=मन, पयस्=पय, इत्यादि.

७. ज्यांच्या आरंभीं तालव्य वर्ण असतो, असे कित्येक संस्कृत शब्द मराठींत येतांना त्यांच्या तालव्य व्यंजनाचा दंततालव्य उच्चार होतो. जसें–चोर=चोर, जड=जड, इत्यादि.

व्युत्पत्तिप्रदीप.

अ

अंक (खुणा करणें). अंकन= आंखणें, आंखणी. अंक= आंकडा. अंकुर=आंकुर, अंकित.

अक्का (वडील बहिणीचें वगैरे सन्मानार्थी नांव) आक्का, आकाबाई.

अंग आंग, आंगडें, अंगना.

---

१. संस्कृतांत अशा प्रकारचीं विशेषणें स्त्रीलिंगी असल्यास त्यांचीं रूपें धनवती, बुद्धिमती अशीं होतात, आणि नपुंसकलिंगी असल्यास धनवत्, बुद्धिमत् अशीं राहतात परंतु मराठींत कित्येक विशेषणांचीं रूपें लिंगभेदानें पालटत नाहींत, त्याप्रमाणें धनवान् इत्यादि विशेषणांचें रूप सर्वलिंगी सारखेंच योजितात. जसें धनवान् पुरुष, धनवान् बायको, धनवान् घराणें इत्यादि. २ अंकित म्हणजे खुणा केलेला असा अर्थ आहे. राजचिह्नांचा सेवक असल्या कारणें त्याच्या अंगावर कांहीं तरी सेवकपणाचें चिन्ह असतें त्यावरून मराठींत अंकित म्हणजे सेवक असा अर्थ झाला. तो त्याचा अंकित आहे म्हणजे त्याचा हुकूम मानणारा आहे असें समजतात. ३ अंग शब्दास प्राशस्त्यदर्शक 'न' प्रत्यय लागून 'अंगना' हा शब्द झाला आहे याचा अर्थ 'सुंदर स्त्री' असा आहे.

अंगण आंगण, आगणें.
अंगार (निखारा) आंगरी, इंगळ (प्रा० इंगालो).
अंगुल (बोट) आंगूळ, घर (हात)+अंगुली=घरांगळी.
अंगुष्ठ आंगठा, आंगठी.
अग्नि (विस्तव) आग, आगटी.
अग्र (टोंक) अगाडें, अघाडी
अंचल (शेवट, पदर) आंचळा, आंचळ.
अंज् (माखणें) अंजन, अभ्यंग, ओंगण, आंजणें (लुगडें), निरंजन (साधु—ज्याला अंजन म्हणजे अज्ञानमल नाहीं तो). व्यंजन (दुसऱ्या पदार्थांशीं मिळतें तें), व्यक्ति.
अंजलि ओंजळ.
अटरूष (वनस्पतिविशेष) अडूळसा.
अंड अंडें, आंडें.

अट्ट (धाबावर घरें) अटणें, अटणी, आटाणा (वाण्या-चा आटणा).
अतिरिक्त आल्या (अतिरिक्त याचें धर्मांत वर्गीय असें असून प्राकृतांत कारणांनीं वर्जित असा अर्थ झाला आहे)
अतिथि (पाहुणा) अतीत
अत्यर्थ (पुष्कळ) (प्रा० अच्चत्थ)=अचाट
अत्र (प्रा० एत्थं) एथें, येथें
अंत्र आंतडें, आंतडी
अद्य (प्रा० अज्ज) आज
अंध आंधळा, अंधकार—अंधार, आंधेर.
अन्तः आंत.
अनंतर नंतर.
अन्य (दुसरा) आन, आणि, अन्यच=आणिक.

---

१. देवापुढें निरांजनावर धूप जाळितात त्या संबंधानें हा शब्द झाला आहे. २ नियम १ पान १३. ३ कित्येक संस्कृत व्याकरण न जाणणारे केवळ शब्दसादृश्यावरून असा—हीं या शब्दापासून आज्य शब्द झाला आहे असें समजतात, परंतु ही चूक आहे. 'अंजे संज्ञायामुपसंख्यानम्' या कात्यायनाच्या वार्तिकानें हा शब्द सिद्ध झाला आहे. त्याचा मुख्य अर्थ होमाकरतां संस्कार केलेलें घृत असा आहे, मराठींत तूप असा अर्थ झाला ४. ईश्वरी दाराचे नेहमीं असणारा. अतिथि-नेहमी नसणारा. एवं निरिया मार्गें सुकाळे । तिरीं पुष्पें सर्वे कालिंदी ॥ १६० ॥ अध्याय ९ ज्ञानेश्वरी. ५. नियम २ पान १९. ६. नियम ९ पान १६.

अभ्र (ढग) आभाळ. अर्घो
अमांगाप्या (कृष्णपक्षातील
शेवटची तिथि) अमस
अमुक अमूक, अमका
अम्ल आंबट, आंबणें, आंब
(हरभऱ्यांची), आंबटी
(चिंच), आंबटी
अय् (जाणें) अयन, दक्षि-
णायन, उत्तरायण, पे-
लायन=पळणें
अयि आई.
अरघट्ट रहाट, रहाटी
अरण्य रानें
अर्गला आगळ
अर्घ्य (उदक तिल गंध पुष्प
फळांनी देवास अर्पण क-
रावयाचें), अर्घ्यां=अर्घ्य
देण्याचें पात्र
अर्च् पूजा करणें। अर्चन=
अर्चिणें, अर्चा,अर्च्य(पूज्य).
अर्चिस (ज्वाळा) आंच.
अर्थ मागणें। अर्थ, प्रार्थना,
प्रार्थिणें, अर्थी (मागणारा).
अर्ध अर्धे, अर्धोटी, अर्धची,
अर्धेरा, अर्धेल, अर्धक=अ-
र्धुक. अर्धशीर्ष=(अर्धे मस्त-
क), अर्धशिशी (अर्धे कपाळ
दुखतें त्या रोगास म्हणतात).
अर्प् (देणें) अर्पिणें. अर्पण=
अर्पणें समर्पण=सोपणें.

---

१ अभ्र आकाशास आच्छादितें, त्यावरून आच्छादनास अभ्रा असें नाव पडलें. जसें—छत्रीचा अभ्रा २ अमा-एके ठिकाणीं, वस्-रहाणें, ज्या दिवशीं चंद्रसूर्य एके ठिकाणीं आकाशांत येतात ती तिथी ३ दक्षिणायन म्हणजे दक्षिणेकडे जाणें, उत्तरायण म्हणजे उत्तरेकडे जाणें एका वर्षांत सूर्य विषुववृत्ताच्या दक्षिणेस सहा महिने व उत्तरेस सहा महिने जातो त्यावरून हे शब्द झाले आहेत ४ संस्कृतांत परा या उपसर्गाचें रूप अय् धातूच्या पूर्वी पला असें होतें, त्यावरून पलायते=पळतो, पलायन=पळणें, अशीं रूपें होतात. ५ हें ममतेनें हाक मारण्याचें अव्यय आहे संस्कृतांत 'अयि शकुंतले' म्हणजे हे शकुंतले हें रूपायापप्रशाचें उदाहरण ६. रहाट हें चक्रच आहे. चाकाचा तुंबा आणि धाव यांमध्यें बसविलेल्या ज्या पाकळ्या त्यांस संस्कृतांत 'अर' असें म्हणतात अरांनीं घडविलेला म्हणून अरघट्ट. ७. अरण्य शब्दाच्या अचा लोप होतो (वररुचि १—४) ८. अर्प् हें संस्कृतांत 'ऋ' (जाणें) असा धातु आहे त्याचें प्रयोजकरूप आहे. याचा अर्थ जावविणें असा आहे देवास पुष्प अर्पिणें म्हणजे आपल्या जवळ आहे त्यास देवाकडे जावविणें याच 'ऋ' धातूपासून 'ऋण' हा शब्द झाला. याचा अर्थ दुसऱ्याकडे गेलेलें धन.

अलसः अळिंगा (गणविशेष).
अलस[1] (मंद) आळस, आळशी.
अवदशा (वाईट स्थिति) अवदसा.
अवधीर (तिरस्कार) (प्रा० अवहीर) अव्हेर. अव्हेरणें
अश् (खाणें) प्राशन निरशन. अपोशान=अपोष्णी, अध्याशी=अधाशी. अनशन =अनशी—ज्यानें भक्षण केलें नाहीं असें पोट.
अंश (धान्यादिकांचा अंश) आंशी.
अश्रु (डोळ्यांतील पाणी) अश्रु=(प्रा० अंसु) आसवें.
अष्टन् आठ, आठवा, अष्टमी =आठवी (तिथि)
अष्टि (बीज) आठळी आठोळ.
अस् असणें, अस्ति (प्रा० अत्थि) आंथी=आहे, अस्मि (प्रा० अम्हि) आहें. सन्तें, सती (पतिव्रता).
असू (टाकणें, फेकणें) अस्त्र, अस्त्र, व्यसन=वासणें, सन्यास. सन्यासी, सैमास. पर्यस्त (प्रा० पल्लथ) पालट, पालटणें. पालथें
अस्मत् (प्रा० अम्ह)=आम्ही मज्ञा=माझें म—मी
अस्र (कोन) आस, आस (गाडीचा)
अक्षि (डोळा) आख
अक्षोटक (वृक्षविशेष) अक्रोड

---

१. हे मूळचें विशेषण, त्यापासून भाववाचक नाम आलस्य, त्यापासून प्राकृतांत आलस हा शब्द निघून पुन त्यापासून आळशी असें विशेषण झालें २. संस्कृतांतील क्रमसंख्यावाचक विशेषणाचा प्रत्यय 'म' यास मराठीत व होतो. जसें—पंचम=पांचवा, सप्तम=सातवा, नवम=नवा ३ ज्ञानेश्वरीत आधी याचा प्रयोग आढळतो. ४. संस्कृतांत अस् धातुपासून निघालेलें सत् (स०) हें वर्तमानकालवाचक विशेषण होय, याचा मूलार्थ असणारा असा आहे. जो पुरुष सदाचरणी आहे त्यासच जिवंत म्हणावें इतर मृतासारखेच होत असा समजुतीवरून याचा अर्थ सत्पुरुष साधु असा झाला. सती हें याचें स्त्रीलिंग ५. विषयोपभोगाचा त्याग. ६. ज्यांत शब्द एके ठिकाणी जुळतात तो ७. मी हें प्राकृतांत द्वितीयेचें एकवचनी रूप आहे त्यापासून प्रथमेचें एकवचन मी हें झालें आहे. ८ संस्कृत शब्दांतील क्ष आणि च्छ यांस मराठीत स होतो. जसें—शुष्क=सुक, कुक्षि=कूस, पुच्छ=पूस, गुच्छ=गूस.

आ.

आकर (खाण) आगर, जसें —मिठागर.

आकर्णन ऐकणें.

आततायिन् (घागा करणारा) आतताई, आतताथी.

आत्मन् (प्रा० अप्पा) आप (आप पर जया नाहीं) आपण, आत्मीय (प्रा० अप्पो) आपला.

आदि आदी.

आंदोल (झोके घेणें) आंदुळणें, हाेंदुळणें, हिंदुळ

आप् (मिळणें) आप, प्राप्त [illegible] प्राप्ति [illegible] समापन [illegible] व्यापन [illegible]

आम्र (आंबा, हिंदी) अंब

आम्र [illegible]

आमलक आंवळा. आमलकांड=आंवळकाठी.

आम्रात आंबाडी.

आरा आरी (चांभाराची).

ऊआर्द्र (प्रा० ओल्ल) ओलें, ओल.

आर्द्रक (प्रा० अल्ल) आलें.

ऊआर्य (श्रेष्ठ) (प्रा० अज्ज) आजा, आजी. आर्यावल=आजोळ.

आयुष्य आउश, शतायुष=शतायुश

आलवाल आळें, आळें, आळी.

आवर्ली (प्रा० ओली) ओळ.

आशा (इच्छा) आस.

आश्रय आसरा, आसरा.

आस् (बसणें) आसन, उपासन [illegible] (पूजा).

ऊदासीन—उदास.

इ

इ (गमन करणें) यापासून [illegible] (पुरुष).

* [illegible]

ऊ.

ऊन् (कमी होणें) उणा, उणीव, एक+ऊन=एकोन. एकोनविंशति=एकुणवीस किंवा एकोणीस

ऊर्ज् (बळकट करणें) उमंग, ऊर्जा

ऊर्ण (आच्छादन करणें) ऊर्णा (लोकर) ऊर्णायुः (ज्याला लोकर आहे तो) बुगुग

ऋ.

ऋजु (सरळ) उजू, ओंजर (सरळपणा).

ऋण (कर्ज) (प्रा० रिण,) रीण, रिणको.

ऋक्ष (अस्वल) रीस.

ए.

एकत्र एकंदर.

एकादश=(प्रा० एआरह)= अकरा.

एडक एडका, येडका

[illegible]

एतावत्=एवढा—ढी दे

एवढा येवढोडा, येढा

ओ.

ओलंद (फेंकणें, ओंगाळणें

ओष्ठ ओठ, ओंठाळी

औ.

औषधि (वनस्पति)=औषध

=औखद.

क.

कंकण [illegible] (बांगडी)

कपाल [illegible]

कगु [illegible]

कधार [illegible]

[illegible]

करार (भयंकर) कराल, विकराल=विकाळ.

करोटी (कपाळाचें हाड) करटी, करवटी, करवटी

कर्कटक खेकडा.

कर्कट खेकडी

कर्बूर (धूसरवर्ण) कबरा.

कर्ज (पैसा देणें) कर्ज.

कर्ण कान (नियम ९, पान १२).

कर्णाट कानडा, कानडी.

कर्पट (फडकें) कापड, कपडा

कर्पूर कापूर

कल् (शब्द करणें) कलकल= कलकलाट, कल्ला.

कल् (जाणें, ओढणें) वेढणें, कळकळ, आकलन=आकळणें, उत्कलन=उकळणें.

कल्क (मळ) कळक, कळवणें.

कलश कळस, कळशी

कलाप (समुदाय) कळप

कलावती (वेश्या) कळवंतीण

कलिका कळी उत्कलिका उकळी

कलिंग कलिंगड

कल्लोल (मोठी लाट) कल्होळ

कष (घासणें, कसा होणें) कस, कसोटी, कसणें, कह लावणें.

काकोल कावळा, द्रोण काकोल डोमकावळा.

काच् (प्रकाशणें) काच-(लिंग) काच. काचकार=कासार.

काच् (बांधणें) कांचणें, कांचा

कांड (तुकडा), कांडें, कांडी.

काण काणा.

कामला कावीण, कावीळ.

कार्पास कापूस, कापशी.

कारवेल्ल कारली.

काल काळ, दुष्काळ (पा-

---

१ 'ते शब्दकोशे डाळावो' म्हणजे ज्या धातूचा अर्थ जाणें असा आहे त्यांचा जाणणें (समजणें) असा अर्थ होतो. ... वा नियमास अनुसरून कळणें याचा अर्थ जाणणें असा झाला आहे. २. नूक, नाक इत्यादि शब्द [illegible] आहेत ही. कण्यादी हा शब्द एकाच वेळ [illegible] मुद्रणदोषादि [illegible] प्रकार [illegible] झाला. पूर्वीच्या [illegible] इत्यादि [illegible] लिहिण्याची चाल असती, तर या शब्दाची अशी दुर्दशा झाली नसती.

कृमि (किडा) किरीम.

कृष् (ओढणें) आकर्षण=आकसणें, किसणें.

कृष्ण (प्रा० कण्हो) कान्हा.

कॄ (उडविणें) किरण, उत्कीरण=उकरणें, उकरडा, विकिरण=विखरणें, कोरणें, कोरीव.

कॄत् (प्रसिद्ध करणें, बोलणें) कीर्ति, कीर्तन, कीर्तणें.

कैवल्य (प्रा० णयर) निवळ.

केश केस.

कोटी कोट.

कोण कोन, कोनाडा, कोपरा.

कोमल (प्रा० कोंवल) कोंवळा.

कोष्ठ कोठा, कोष्ठागार=कोठार.

क्रम् (जाणें) क्रमण=क्रमणें, क्रमणें, क्रम, अनुक्रम, उपक्रम. संक्रान्ति=संक्रान्त.

क्री (विकत घेणें) विक्रय=विक्री, विकणें, विकणें, अक्रीत.

क्रुश् (ओरडणें) आक्रोश. क्रोष्टा=कोल्हा.

क्रोश कोस.

क्लिश् (पीडा देणें) क्लेश (प्रा० किलेसो)=किळस, क्लिष्ट.

क्वथ् कढणें, कढ, कढी. उत्क्वथन=उकळणें, क्वाथ=काढा.

ख.

खच् खचणें, खाच, खाचर.

खट्वा (बाज) खाट.

खंड् (तुकडा पाडणें) खांड, अखंड, खडणी, खडा.

खदिर खैर.

खन् खणणें, खान=खड्डा, खाडा, खातक=खंदक, खादणें, अखात, खाण, खाई, उत्खनन=उखळणें, उखळ (नांगरणें).

खरतर खडतर.

खर्ज् खाजविणें, खाज, खर्जू=खरूज, खर्जन=खाजणें.

खर्जूर खजूर.

१. ज्योतिष्यांनीं आकाशांत मानलेला ग्रहमार्गाचे नाक्षत्रचक्र १२ भाग केले आहेत, त्यांस राशि असे म्हणतात. ... पासून दुसऱ्या राशींत ... सूर्य ... संक्रान्ति ... राशींत ... व ... ८-२९. ... ... होतो.

मापंर माना, मापरी
हरल माळे.
मेराद् मारणें, माद, माऊ. /
मादाड, माप (प्रा० माच)-माजें, माजी.
पिद् (माग होणें) मेंद.
मिश, मिजणें, मिंजवणें
मुद् (तोडणें) मुडणें, मोड.
आंसुद (किंचित् तोडलेला)
मेल् (हालणें) मेळणें, मेळ.
मेळा
मोड (लगाम) मोहा
म्या (बोलणें) म्याली, प-

ख्यान आख्यान, ग्रख्या,
सम्याने-गागणें
ग.
गंजा (दारूचा पिठा) गांजा
गण (मोजणें) गणती, गणित,
गणना, गणन-गाणणें, ग-
णिका (द्रव्य मोजणारी
म्हणजे केवळ द्रव्य देईल
त्यावर प्रेम दाखविणारी)
गंध (वास) सुगंधी, गन्धा,
गध, गधी
गंधोली गांधील, गाधील.
गम् (जाणें) गमन, आगमन,

१ वररुचि ८–२७ धातु धातूस वा आदेश होतो. प्रयोग करणें वा धातूचा अध कायम राहून आणखी सोमणे, वेणे, असे अर्थ मराठीत झाले आहे, मार लाणे, लांब लाणें इत्यादि. २ संस्कृतांत धातूस अथ प्रमथ लपून प्रयोजक मिराप्रदे होतात. असे—लिपति=नाम पावतो उत्पत्ति=नाम देतो. या अर्थ प्रत्ययापासून मराठीत प्रयोजक प्रत्यय लिका द्यावे हे झाले आहेत. दरय=लिकवणे, चादय=चाविणे, कारय= करणें, इत्यादि. ३ संस्कृत मध् या उपसर्गाचे मराठी धातूंत सा असे होते असे, संवय=सावणे, सम्बापन=मांडवणे, सवरण=सावरणें, सामासारी ४ मूळांतील अमली धातूंचा संबंध आहे तेवढा कायम रहते है मानि ने मोड झाले असावें. ५ संस्कृतांत धातूच्या मागें उपसर्ग लावून एकाच धातूचे अनेक अर्थ होतात
आगमन=आणे
आगमन=येणे
संगमन=मिळणें.
निर्गमन=दूर जाणें
प्रगमन=पुढें होणें
अवगमन=अवघड जाणें.
उपगमन=जाणणें.
अनुगमन=अनुसरणें.

हरण=हरण करणें.
प्रहृ=मारणें.
आहृ=खाणें
संहृ=गोळा करणें, नाश करणें.
विहृ=खेळणें.
परिहृ=दूर करणें
व्याहृ=बोलणें.
व्यवहृ=व्यवहार करणे

गई

गल्ल

गल्ल

गल्लु गाउ — गडुक

गवय गवा — गाल्क … सर्वत

… वररुचि … मान्य गमवता … वाचक … परंतु … हा शब्द गाय, क्षेम इत्यादि पशूंस … उपसर्गाचे मराठी पा असें होत … प्रभानस्पाहा … मराठीत शोषण्याचा परिणाम ह्मास सापडस असा अर्थ असा … हा शब्द वैदिकांच्या बोलण्यांत येतो पाठ ह्मणण्याकरिता पुन पुन घोकणें यास गुडिका असें ह्मणतात

स्यांत उत्पन्न झालेला प-
दार्थ) गेरू (कात).

गो गाय, गाई, गव्य, गोपाळ=
गवळी, गोस्थान=गोठण,
गोष्ठ=गोठा, गोरक्षक=गु-
राखी. गोवर्ण=गोवरें,गोवेरें,
गोविद् (गाईचें शेण)=
गोंवरी. गोजी (गाईपासून
झालेली) पाडी.

गोत्र गोत. गोत्रावळी=गोता-
वळ, गोतवळा.

गोधूम गहूं (प्रा० गहूम).

गोनस (साप) घोणस

गोल (वाटोळा) गोळा, गोल,
गोलक, गोळी.

गोस्वामी गोसावी, (गो=इं-
द्रियें त्यांचा स्वामी म्हणजे
स्याला स्वाधीन ठेवणारा).

गोक्षुर गोखरू (सराटे).

गौर गोरा.

ग्रंथ् (रचणें) ग्रंथ, ग्रंथि,
गांठ, गाठोडें, ग्रथन=गां-
ठणें. गाठी, गाठणें.

ग्रस (गिळणें) ग्रास=घांस,
ग्रसन=ग्रासणें.

ग्रह् ग्रहण=(प्रा० घेण्ह)=घेणें,
ग्राहक=गिऱ्हाईक, गृही-
त्वा=(प्रा० घेऊण)=घेऊन.
गृहें=(आपल्या ठायीं धा-
न्यादि वस्तूंचा संग्रह कर-
णारें) घर, गृहस्त=घरत
=गत. आग्रह, निग्रह.

ग्राम गांव.

ग्रीष्म उन्हाळा (प्रा० गिम्ह)
गिमवा, गिमवरा (उन्हा-
ळ्यात पेरलेलें शेत कोंक-
णांत प्रसिद्ध आहे).

घ.

घट् घडणें, घट=घडा, अघ-
टित, घटित, घांटलें, घां-
टणें, विघटन=विघडणें, वि-
घाट=विघाड,घटन=घटणें,
संघटण=संघट्टन, सांगाडा,
उद्घटन=उघडणें, उघडा,
सुघट=सुघड,घटना,घडण.

घंटा घाट, घांटी.

घट्ट घाट (नदी वगैरेचा).

घटी घडी, घटका, घड्याळ.

घन (लोहाराचें हत्यार) घण.

१. हा रोग झाला असतां गाईच्या रंगाप्रमाणे मुताचें आग होते,
[illegible]णून या रोगाला गोवरें असें नांव पडलें. २. हल्लींच्या गोसाव्यांत
[illegible]इंद्रियनिग्रह नसून गोसावी हा एक पंथच झाला आहे. ३. संस्कृतांतील
[illegible]ग्रंथवाचक त्या प्रत्ययास प्राकृतांत ऊण आदेश होतो. ४ गृह शब्दास
[illegible] आदेश होतो वररुचि ४—३२ ५. संस्कृत शब्दांतील दम च होतो.
[illegible]—दम्भर, दम्भार, मदंम्भारद

घन (दाट) घण (कोंकणांत प्रसिद्ध आहे. जसें=घणताक आहे ह्म० दाट ताक आहे)

घस (खाणें) घांस, घसमर (खादाड).

घृ (पाझरणें) घृत (तूप) (प्रा० घीअ) घी (हिंदुस्थानीत व गुजराथींत फार येतो) घर्म=घाम. घर्मावलि=घामोळें.

घृष घासणें. घर्षण, घसण, घस.

घुट (आटोळे फिरविणें) घोटणें, घोटा, घोटाळा, घोटाळणें.

घुण (प्रा० घोल) घोळणें.

घुर (भयंकर शब्द करणें) घोर, घोरणें, घुरघुर.

घुष (शब्द करणें) घोष, घोषण [illegible] घोकणी, घोस्पा.

घूर्ण (प्रा० घुम्म) घुमणें.

घाट [illegible]

घोषक [illegible]

घ्रा [illegible] घ्राण (वास- [illegible] घाण

च

चक्[1] [illegible] चकित, चकणें [illegible]

चक्र चाक, चाकी, चक्री, चक्कर.

चंचु चोंच, चोंचावणें.

चणक चणे (हरभरे).

चतुर (शहाणा) चातुर्य= चतुराई.

चतुर् चार, चतुर्दश (प्रा० चउद्दह)=चौदा, चतुर्थी (प्रा० चउथ्थी)= चौथ. चतुष्क=चौक. चतुरश्र (अश्रि-कोण)=चौरस.

चत्वारिंशत् चाळिस.

चद् (आनंद होणें) चंद्र= चांद, चांदणें, चांदणी, चांदवा (चंद्रासारखा), चांदवी, चंदन, चांदी (चंद्रासारखी तेजस्वी).

चंपक चाफा.

चपेट (ज्याचीं बोटें पसरलेलीं आहेत असा हात) चापट, चपटा.

चम् (खाणें) चमचा, चमचमित, चमचमाट, ओंचमन, आंचवणें.

चमर (हरिण) चंवरी, चंवर

[illegible] धातूस घोल आदेश होतो. (वररुचि ८—६.)

२ मनुष्य [illegible] स्वाम कोणी शुकेनाने होणें म्हणजे एखादा काही भूल पडून [illegible] झाला तो त्या कामांत चकला असें म्हणतात.

३ आचमन [illegible] पूर्वक तुलाने घरक घेणे असा आहे. परंतु मराठीत ओंचमनीवर पुष्प कोरना मुसाने पाणी घेणें असा अर्थ झाला.

(चमर आनीच्या हरिणा-
च्या शेपटाची केलेली).
चर् (खाणें) चारणें, चार-
णी, चारा. चरु (हो-
माचा भात).
चर् (चालणें) संचार, आ-
चार, दुराचार. संचारणें.
आचार्य, विचार, प्रचार,
उपचार, उच्चार, व्यभिचार,
चरित्र. चार (जासूद), अनु-
चर, कुचर (वाईट चाल-
णारा)=कुचर, कुचराई,
आचारी.
चर्च् (लेपटणें) चर्चिणें, चर्चित.
चर्म (कातडें) चामडें, च-
र्मकार=चामार.
चर्व् चावणें, चावा, चावरा.
चल् (हालणें) चालन,

---

१. आ उपसर्गपूर्वक चर् धातूचा अर्थ सत्कार करणें, सेवा करणें, असा आहे, त्यास कर्मवाचक य प्रत्यय लागून आचार्य शब्द झाला आहे. त्याचा अर्थ सेवा करण्यास योग्य असा आहे. पूर्वी गुरुगृही राहून त्याची सेवा करून विद्याभ्यास करण्याचा परिपाठ असे, तो या शब्दावरून द्योतित होतो. गुरूची सेवा करून विद्या प्राप्त करून घेणें, किंवा द्रव्य देऊन विद्या शिकणें, किंवा आपणास येईल तें दुसऱ्यास शिकवून आपणास येत नसेल, तें त्याजपाशी शिकणें हे विद्या करण्याचे तीन मार्ग समजलेले आहेत. हल्ली दुसरा म्हणजे द्रव्य देऊन विद्या शिकण्याचा मार्ग सुरू आहे. पूर्वी आपल्या देशांत बहुधाकरून सर्व ठिकाणीं पहिलाच मार्ग सुरू होता, हें आचार्य या शब्दावरून स्पष्ट होतें. दुसरी एक महत्त्वाची गोष्ट या शब्दांत न करून देते ती ही की, आचार्यांची स्त्री उपाध्यायाची स्त्री या अर्थी आचार्य स्त्री उपाध्याय शब्दांचें स्त्रीलिंगरूप आचार्यानी स्त्री उपाध्यायानी असें होतें, व जी स्त्री स्वतः व्याख्यान देणारी स्त्री शिकविणारी स्त्री आचार्या स्त्री उपाध्याया असें म्हणावें असें सांगितलें आहे. यावरून पूर्वी असे मोठे अनेक विषयांवर व्याख्यान देणारे आचार्य असत त्याप्रमाणेंच मोठमोठ्या विद्वान् नामांकित स्त्रिया आचार्य असत, त्या गहन विषयांवर व्याख्यान देत व पुष्कळ विद्यार्थी पढवीत असें या शब्दावरून स्पष्ट होतें. स्त्रिया पूर्वी विद्या शिकत याविषयीं पराशरमाधवीय या ग्रंथांत यमाचें वचन आहे तें येणेंप्रमाणें:—पुरा कल्पे तु नारीणां मौञ्जीबन्धनमिष्यते। अध्यापनं च वेदानां सावित्रीवचनं तथा॥१॥ तत्रैव अग्निहोत्रादिक विवेक यज्ञकर्मांत देऊन स्त्रियांनी करण्याचे मत आहेत. यावरून पूर्वी ब्रह्मसंहारांत पुरुषांप्रमाणेंच स्त्रिया विद्या शिकत होत्या, हीन सदय नाहीं स्त्रियांनीं कोणतीही विद्या न शिकण्याची चाल या देशांत अलीकडे राजे मुसलमानांपासून पडली, हें निश्चयाने आहे. २. चर्, ऋ, स्तु, नी, खन् इत्यादि धातूंपासून करणाचे व क्रिया त्र प्रत्यय लागतो, चरित्र, स्तोत्र इत्यादि. ३ आचार म्हणजे पुरुषांचें वर्तन, तो ज्याला आहे तो आचारी, असा आचारी शब्दाचा अर्थ आहे. स्वयंपाकाच्या कामा

[illegible] चुर चोरणे चोर=चोरी,चोर. [illegible] चूर्णी [illegible] चाप [illegible] । चूर्ण

चाप [illegible] =चुना.

चि [illegible] चर्याय=

[illegible]

[illegible] चुर [illegible] स्मर्णे.

[illegible] चित् [illegible] चेत

[illegible] चे-

[illegible] ऊन

[illegible] आग).

[illegible] चा [illegible]

[illegible] अद्न,

[illegible] आश

[illegible] (IIT).

[illegible] धृद,

[illegible]

छल (कपट) छळ, छळणें.
छाग (बोकड) छागळ (जोग्याची).
छाया सावली, प्रतिच्छाया=पडसावली.
छिका शिंक, शिंकणें.
छिद् (कापणें) छेद, छेदन=छेदणें, छिद्र, उच्छेद.
छुर् (कापणें) छुरिका, सुरी.

ज.

जगत् जग.
जंगल (रान) जांगळी (गुराखी).
जड जड.
जन् (उत्पन्न होणें) जन्म, जननी, जनक, जन, जन्तु, जत, जात=जाला=झाला, जाति=जात, जाया (पत्नी), प्रजा.
जप् (मनांत म्हणणें, चिंतिणें) जप, जपणें. (जपून काम कर म्हणजे विचारपूर्वक कर. या-

भाषाशास्त्रवेत्त्यांनी ज्या भाषांस आर्यभाषा असें नांव दिलें आहे, त्या सर्वांत संस्कृत भाषा फार प्राचीन होय. तिला पुष्कळ काल गेल्यावर पाणिनीनें जें व्याकरण केलें, त्या वेळेस जे शब्द लोकव्यवहाराच्या बाहेर असून केवळ वेदांत मात्र होते, त्यांस त्यानें छांदस म्हटलें. त्यावरून व्याकरणनियमाबाहेरचे जे वेदांत किंवा महाभारतासारख्या आर्ष ग्रंथांत येणारे शब्द, त्यांस छांदस असें नांव पडलें. या शब्दांतील नियमबाह्य स्वच्छंद अर्थ घेऊन ज्या मनुष्याचें आचरण लोकव्यवहारनियमाबाहेर असतें, त्यास छांदिष्ट असें म्हणण्याचा परिपाठ पडला. यावरून छंदिष्ट किंवा छांदिष्ट याचा अर्थ यथेच्छ आचरण करणारा, वेडसर असा व्यवहारांत झाला आहे. आर्ष शब्दाचा इतिहास असाच आहे. आर्षशब्द ऋषिशब्दापासून झाला आहे, त्याचा अर्थ ऋषीचा, ऋषीनें उच्चारलेला असा आहे. राजा बद्ध होत नाहीं, असा राजनीतीचा एक सिद्धांत आहे, राजकृत नियमांनी व्यासवाल्मीकींसारखे समर्थ व स्वतंत्र कवि व्याकरणनियमांनी बद्ध होत नाहींत, या अर्थाचा ('निरंकुशाः कवयः') कवीला प्रतिबंध नाहीं, असा एक काव्यतत्त्ववेत्त्यांचा सिद्धांत आहे. त्याप्रमाणें व्याकरणनियमबाह्य एखाद्या शब्दाचा प्रयोग आढळला म्हणजे त्याला आर्ष प्रयोग असें म्हणतात. त्यावरून लोकस्थितिनियमबाह्य आचरण करणाऱ्यांस आर्ष म्हणण्याचा संप्रदाय पडून आर्ष म्हणजे यथेच्छ वागणारा, वेडा असा अर्थ झाला.

१. संस्कृत प्रति या उपसर्गाचें मराठींत पड असें रूप होतें. जसें—प्रतिशब्द=पडसाद, प्रतिच्छाया=पडसावली. २. झाला याला अर्थसादृश्यावरून हो धातूचा भूतकाळ मानिलें आहे, परंतु जाला किंवा झाला हीं रूपें जन् धातूचा जो जा आदेश त्यापासून झालीं आहेत

छद्म (कपट) छळ, छळणें.
छाग (बोकड) छागळ (बो-कडाची).
छाया सावली, प्रतिच्छाया= पडसावली.
छिक्का शिंक, शिंकणें.
छिद् (कापणें) छेद, छेदन= छेदणें, छिद्र, उच्छेद.
छुर् (कापणें) छुरिका, सुरी.

ज.

जगत् जग.
जंगल (रान) जांगळ (गुराखी).
जड जड.
जन् (उत्पन्न होणें) जन्म, जननी, जनक, जन, जंतु, जत, जातः=जाला=झाला, जाति=जात, जाया (पत्नी), प्रजा.
जप् (मनांत म्हणणें, चिंतणें) जप, जपणें. (जपून काम कर म्हणजे विचारपूर्वक कर. या-

---

भाषाशास्त्रवेत्त्यांनी ज्या भाषेस आर्यभाषा असें नांव दिलें आहे, त्या सर्वांत संस्कृत भाषा फार प्राचीन होय. तिचा पुष्कळ काळ गेल्यावर पाणिनीनें तिचें व्याकरण केलें, त्या वेळेस जे शब्द लोकव्यवहाराच्या बाहेर जाऊन केवळ वेदांत मात्र होते, त्यांस त्यानें छांदस म्हटलें. त्यावरून व्याकरणनियमाबाहेरचे जे वेदांत किंवा महाभारतासारख्या आर्ष ग्रंथांत येणारे शब्द, त्यांस छांदस असें नांव पडलें. या शब्दांतील नियमबाह्य प्रकार घेऊन ज्या मनुष्याचें आचरण लोकव्यवहारनियमाबाहेर असतें, त्यास छांदिष्ट म्हणण्याचा परिपाठ पडला. यावरून छांदिष्ट किंवा छांदिष्ट याचा अर्थ यथेष्ट आचरण करणारा, वेडसर असा व्यवहारांत झाला आहे. आर्ष शब्दाचा इतिहास असाच आहे. आर्षशब्द ऋषिशब्दापासून झाला आहे, त्याचा अर्थ ऋषींचा, ऋषीनें उच्चारलेला असा आहे. राजा वगैरे दोष नाहीं, असा राजनीतीचा एक सिद्धांत आहे. त्याप्रमाणें, व्यासवाल्मीकीसारखे समर्थ व स्वतंत्र ऋषि व्याकरणनियमांनी बद्ध होत नाहींत, या अर्थाचा (निरंकुशाः कवयः) कवीला प्रतिबंध नाहीं, असा एक शास्त्रवेत्त्यांचा सिद्धांत आहे. त्याप्रमाणें व्याकरणनियमबाह्य एखाद्या शब्दाचा प्रयोग आढळला म्हणजे त्याला आर्ष प्रयोग असें म्हणतात. त्यावरून लोकस्थितिनियमबाह्य आचरण करणाऱ्यास आर्ष म्हणण्याचा संप्रदाय पडून आर्ष म्हणजे यथेष्ट वागणारा, वेडा असा अर्थ झाला.

१. संस्कृत प्रति या उपसर्गाचें मराठींत पड असें रूप होतें असें—प्रतिच्छाया=पडसावली, प्रतिच्छायाच्छायासावली. २. झाला याचा अर्थ... तो धातूचा भूतकाळ मानिलें आहे, परंतु जाला किंवा झाला ही रूपें जन् धातूचा जो या आहेत — ...ली आहेत.

वरूनच जपणें ह्मणजे रक्षण करणें असा अर्थ झाला).

जंबीर जांब.

जंबू जांभूळ, जांभळी, जांवळा.

जलूका जळू.

जल्प् (बडबडणें) जल्पणें.

जागृ जागणें, जागर, जागरण, जागृत=जागा, जागरूक, जागल्या.

जाति जाई (फुलझाड).

जामातृ जांवई.

जाल जाळें, जाळी.

जि (जिंकणें), जय, अजिंक्य, विजय.

जिम् (खाणें) जेमन=जेवण.

जिव्हा (प्रा०जीहा) जीभ, प्रतिजिव्हा=पडजीभ. जिभली.

जीरक जिरें.

जीव (वांचणें) जीव, जीवित, जीवन=जगणें, जिणें, जीवंत.

जुड् (बांधणें) जोडणें, जोड.

जृम्भ् (शरीर ताणणें) जृंभा, जांभई.

जॄ (वृद्ध होणें) जरा, जरठ, जारठ, जारठणें, जीर्ण, जर्जर, जुना, जुनाट, जार=यार.

ज्येष्ठ (वडील) जेठी (वयानें मोठा असा अर्थ असतां बळानें मोठा असा अर्थ झाला).

ज्योतिस् (उजेड) ज्योत, झोत. ज्योतिषी=जोशी.

ज्वल् (प्रकाशित करणें) जळणें, ज्वाला=जाळ, उज्ज्वल=उजळ, उजळणें, उजळणी, उजेड, उजाड,

१ पान १३ नियम ५ पहा. २ परदारगमनासारखें आयुष्यहानि करणारें कांहीं नाहीं, याकरितां तें करणाऱ्यास जार (आयुष्यनाश करणारा) असें ह्मटलें आहे. "न हीदृशमनायुष्यं लोके किं चन विद्यते ॥ यादृशं पुरुषस्येह परदारोपसेवनम् ॥" मनुस्मृति ४—१३४. ३ उजळणें ह्मणजे स्वच्छ करणें, यावरून शिकलेल्या धड्याची आवृत्ति करून तयार करणें यास उजळणी करणें असें ह्मणतात. जसें-अमरकोशाची उजळणी कर. मुळाक्षरें, अंक वगैरे पुनः पुनः पाठ करून शिकवीत जातात यावरून, उजळणी हा शब्द त्यांना दिलेला आहे असें मत आहे की त्याच्या दर्शनानें आरशी पुढील्या पाटीवर अक्षरें, अंक वगैरे शिकण्याचा संस्कार होऊन पुढील ज्ञानास मार्ग होतो. यांनी प्रथम हे उजळून स्वच्छ करून पुनः लिहावें लागतें त्यामुळें पुढें, उजळणी कर ह्मणजे पाटी स्वच्छ कर असा अर्थ होतो; यावरून अभ्यास मलिन झालेला असल्यास तयार करणें याचें उजळणी असें नांव पडलें. दोन्ही प्रकारांनीं स्वच्छ करणें हा मूळ धात्वर्थ आहेच. ४. प्रकाशित असा मूळचा अर्थ असून ओसाड असा अर्थ झाला.

गुल्फट=घोंघट, मज्ज-
लन=घामटणें.

झ.

झष् (हिंसा करणें) झष (मासा), झषें मारणें.
सृ सरणें, सार, पसरणें, पसार,
अपसरण=ओसैरणें.

ट.

टंक् (बांधणें), टक, टांकी, टाकें (दगड फोडून केलेलें).
टिक् टीक् (जाणें) टिकणें.
टिकाव, टिकाऊ, टीका.
टिट्टिभ टिटवी—वा.

ड.

डाकिनी (पिशाच) डंकीण.
डी (उडी मारणें) उड्डीन=
उड्डाण=उडणें, उडी, उडाण-
टप्पु.

ढ.

ढक्का ढका.

त

तक्ष ताव, ताकतई.
तट् (वाढणें) तट (तीर),
तट. गंगातट=गंगथडी,
भीमातट=भिमथडी.
तड् (मारणें) ताडन, ता-
डणें, तडा.
तडाग (प्रा० तलाओ)
तलाव, तळें.
तंडुलीय तांदुळजा (भाजी).
तत्र (प्रा० तेथ्थ) तेथें.
तन् (लांब करणें) संतान,
तनय, संतति, ताणणें, ता-
णा (सुताचा), तंतु, तांत,
उत्तान=उताणा. तर्तें=
तात=ताता तनु=(श-
रीर) तन.
तप् तापणें संताप, ताप=
तावे, तापट, तवा, तावणें,
तापन, तापविणें, पश्चा-
त्ताप=पस्तावा.

---

१. काने मारले हे वाईट काम समजले असल्यामुळे कोणी वाईट काम केल्यास तो हक मारतो असे म्हणतात. २. संस्कृतांतील अप आणि अव या उपसर्गांस ओ आदेश होतो. (वररुचि ४—२१.) अवसरण=ओसरणें, अपसरण=ओसरणें ३. हा धातु गमनार्थ आहे म्हणून ज्ञानार्थ आहे, यावरून टीका शब्द झाला. याचा अर्थ जिव्हा बोलाचे अवधान होते ती. ४. तन् हे तनु धातूपासून झालेले भूतकाळी विशेषण होय. त्याचा मूलार्थ विस्तृत झालेला असा आहे. कारण सन्तति हा पित्याचा विस्तारच होय. यावरून फार जुन्या संस्कृतांत बापास तत हा शब्द आहे; त्यास स्वार्थी क- प्रत्यय लागून तात शब्द झाला. त्यापासून मराठी ताता हे सन्मानार्थ वर निघाले. ५. संस्कृत शब्दांतील "प"चा व होतो. ताप=ताव. सपत्नी=सवत. इत्यादि. दीप=दिवा.

तरंग (पाण्याची लाट) तरंगणें.
तरक्षु तरस.
तरुण तरणा.
तर्क्[1] (बोलणें) तर्क, तैंकट, तर्कटी.
तर्हि तर, तरी.
तक्ष् तासणें, तासणी.
तांबूल ताबोळी.
ताम्र तांबें, तांब्या, तांबा तांबली, ताम्रन, तांब, तांमुस, ताम्रकुट्ट=ताबट. ताम्रशाली=ताबसाळ (तांदुळाची एक जात आहे).
तल् (स्थापना करणें) तल (अधोभाग) तळ.
ताल (गाण्यातील) टाळ, टाळी.
ताल (वृक्षविशेष) ताड, ताडी.
तालु टाळु.
तिक्त तिखट.
तिम् (ओलें होणें) तिंबणें.
तिल तीळ.
तिलक टिळा, टिकला, टिकली.
तीक्ष्ण (तीव्र) तिखें.
तुच्छ (हलकट) तुसडा, तुमड.
तुट् (भांडणें) तुटणें, तुटि.
तुड् (तोडणें) तोड, तोडा.
तुंडे तोंड.
तुंद दोंद, तुंदिल=दोंदील.
तुवरी तूर (धान्यविशेष).
तुम्[2] (पीडा देणें) तुंबणें, तुबा.
तुमुल (भयंकर) तुंबळ.
तुरी तरई (कोष्टयाचें वस्त्र गुडाळण्याचें लांकूड).
तुरुष्क[3] तुरूक, तुर्की.
तुल् (वजन करणें) तुलना; तोलणें, तुला=तुळा, तोल, तोळा (वजन).
तुष् (तुष्ट होणें) संतोष= संतोस, संतोषणें.
तुष (कोंडा) तूस.
तृण् (खाणें) तृण (प्रा० तणं[4]) तन (गवत), कुतृण=कुत्तन.

१. 'अविज्ञाततत्त्वेऽर्थे कारणोपपत्तितस्तत्त्वज्ञानार्थमूहस्तर्कः.' न्यायसूत्र १-४०. मीमांसा, वेदान्त, सांख्य, योग, न्याय वैशेषिक या संस्कृतांतील सहा शास्त्रांपैकीं न्यायशास्त्रांत तर्क हा शब्द फार प्रसिद्ध आहे. त्याचें लक्षण सांगण्याकरितां गौतमऋषींनीं वरील सूत्र केलें. याचा अर्थ असा आहे कीं, एखाद्या गोष्टीचें वास्तविक स्वरूप कळलें नाहीं तर तें कळण्याकरितां कारणाची उपपत्ति दाखविण्यासाठीं जो ऊह म्हणजे बोलणें त्यास तर्क असें म्हणावें. न्यायशास्त्र जाणणारे नानाप्रकारचे तर्क करून वादांत प्रतिपक्ष्याचा पराभव करतात, यामुळें मूलार्थ सुटून हा शब्द कल्पनाद्योतक झाला. २. नियम ४ पान ११. ३. संस्कृतांत तुरुष्क शब्द आढळतो यावरून तुर्कस्तान आणि हिंदुस्तान यांमध्यें दळणवळण प्राचीनकाळापासून आहे असें दिसतें. ४. वर० १—२७.

तृप् (संतुष्ट करणें) तर्पण, तृप्ति, तर्पिलें.

तृष् (पिण्याची इच्छा होणें) तृषा, तृष्णा=तहान.

तॄ (तारणें) तारण=तारणें, तारूं, तारक, उत्तरण=उतरणें, उतार, उतराई, तरि (होडी). तीर्थ, अवतार.

ते ते.[2]

तेजस् तेज, तजेला.

तेप् (प्रकाशणें) तेवणें.

तैल तेल, तेली, तेलकट, तैलपत्र=तेलपट.

त्यज् (सोडणें) त्याग, टाकणें, त्यागणें.

त्रयोदश (प्रा० तेरह), तेरा.

त्रस् त्रासणें, त्रास.

त्रि (प्रा० तिण्णि) तीन. तिपादी (तीन पाय जिला आहेत ती)=तिरई, तृतीया=तीज.

त्रिंशत् (प्रा० तीसा) तीस.

त्रुट् तोडणें, तूट.

त्वम् (प्रा० तुम) तू (प्राकृत प्रथमेचें एकवचन तुम आणि बहुवचन तुम्हे यापासून तूं, तुम्ही अशीं रूपें निघालीं. तुरसा=तुर्से).

त्वर् (घाई करणें) त्वरा, त्वरित, तुर्त.

द.

दंड्[5] (शिक्षा करणें) दंड=दांडा, दांडी, दंडवत्=दंडवत, उद्दंड=उदंड, दांडकें, दांड, दांडकणें, दाडगा.

दंत दात, दांता, दंताळें (शेतकीसंबंधी एक आउत आहे, त्यास दातें असतात).

---

१. उद् या संस्कृत उपसर्गाच्या दकाराचा मराठी शब्दांत लोप होतो. उद्+गमन=उगम, उद्+पाटन=उपटणें. २. संस्कृतांत तद् हें तृतीयपुरुषवाचक सर्वनाम आहे. त्याचें प्रथमेचें एकवचन सः असें होतें. मराठी तो हें संस्कृतांतील द्विवचन तौ यापासून झालें आहे ते हें संस्कृतांत व मराठींत सारखेच आहे. ३. क०२—१४. ४. क०६—५६. ५. दंड् धातूपासून निघालेल्या शब्दांकडे लक्ष दिलें असतां मुख्यार्थाचा थोडथोडा संबंध ठेवून कशी अर्थांतरें होतात तें ध्यानांत येईल. दंड म्हणजे शिक्षा. ही करण्याचें साधन म्हणून काठीलाहि दंड नांव पडलें. त्यापासून दांडा शब्द निघाला. काठीचा उपयोग म्हातारे वगैरे चालण्यास करतात, त्यामुळें दांडी हा शब्द झाला. ओजा दंड याचा अर्थ, दंड आहे दांडा ज्याचा तें, म्हणजे दंड एखादी वगैरे. यावरून उदंड म्हणजे पुष्कळ असा अर्थ आला. "ही बालत्वें उदंड लाभलें" मोरोपंत—

दधि=दहीं.[1]
दंभ् (ढोंग करणें) दंभ, डम, डव.
दम् दमणें, दमा, दम, दामटणें.
दरी (गुहा) दरा.
दर्व् (भिणें) दबणें, दबकणें, दाब.
दल् (फुटणें) दलन=दळणें, दळण, आदलन=आदळणें, डाळ.
दाडिम डाळिंब.[2]
दंश् (चावणें) डाम, दशन=डसणें. दंष्ट्रा[3]=(प्रा० दाढा)=दाढ.
दशन्[4] दहा.
दह् (जळणें) दहन, दग्ध, निदाघ (उन्हाळा), दाह, डागणें, डाग.
दा देणें, दाता=देता, दान, आदा. दायाद (वांटा घेणारा)=दाईज.
दामन् दावें, दामनी=दावण.
दीप् (प्रकाशणें) दीप, दिवा, दीपावली=दिवाळी, दीपन=दिपणें, दिवटी.
दुःख् दुखणें दुखवणें.
दुल् (फेकणें) दोलन=डोलणें, डोलारा, डोली, डुलणें.
दुह् (भरणें, पूर्ण करणें) दुहिता (मातापितरांचे मनोरथ पूर्ण करणारी), (दूध काढणें) दुग्ध=दूध, दुभतें, दुभती, दुभणें.
दृ (भिणें) डरणें, दर=डर, दरद=दरड (पडण्याचें भय देणारी) दरारा.
दृश्[5] (पाहणें) दृष्टि, दर्शन=दिसणें. देखणें, आदर्श. (प्रा० आरिस)=आरस.
दॄ (फोडणें) विदारण, विदारणें, विदीर्ण. दारा (भार्या—भावामध्यें फुटाफूट करणारी).

---

१. संस्कृतांत प्रथमेचें एकवचन 'दधि' असें असून मराठींत 'दहीं' असें सानुस्वार रूप कसें झालें ? अनुस्वार हा मराठी प्रत्यय मानावा की काय ? असे कित्येकांचे पूर्वपक्ष आहेत, त्यांचें संस्कृत व्याकरणावरून समाधान होतें; तें असें की, शब्दांतीं येणाऱ्या स्वराचें विकल्पेंकरून अनुनासिक उच्चारण करावें, असा संस्कृत व्याकरणाचा नियम आहे पाणिनि ८—४—५७. यावरून संस्कृतांत दधि, दधिं अशीं दोन रूपें होतात, त्यांपैकीं 'दधिं' हें सानुनासिक रूपापासून मराठींत आलें आहे. २. शब्दामध्यें असंयुक्त ड असल्यास त्याचा ल होतो. वररुचि २—२३ दाडिम=दालिम, तडाग=तलाव. ३. वर० ४—३३. ४. व० २—४४. दशन् शब्दाच्या श चा ह होतो. ५. दृश् धातूपासून काहीं कालांत पश्य आदेश होतो त्यापासून मराठींत पाह धातु झाला आहे.

देवकुल देऊळ.
देवर (प्रा० दिअरो) दीर.
देहली देवडी.
दैन्य दैना.
दोहद (प्रा० दोहलो) डोहळे.
द्यूत जुवा, द्यूतकार, जुगार.
द्राक्षा द्राक्ष.
द्रोण (पात्रविशेष) द्रोण=द्रोण, द्रोणा.
द्वादश (प्रा० बारह,) बारा.
द्वि (प्रा० दोणि) दोन, द्विगुण=दुणा. द्विवार=दुवार.

ध.

घट (तागडी) घडा, घडी.
धत्तूर धोत्रा.
धन(द्रव्य) धन, धनको, धनी, धनवत्तर (अधिक धनवान)=धनवर, धण, धणी.
धनुस् धनुष्य, धनकुली.
धन्ययास धमासा.
धवल ढवळा.
धात्री दाई.
धान्याक धने.
धारा धार, धारी (वसाधा बांड).
धाव् (पळणें) धावन=धावणें, धाव, धावाधाव, धावा.
धु (हालविणें) धुणें.
धूम्र धूर.
धूर (गाडीची) धूर, धुरी.
धूली धूळ, उद्धूलन=उधळणें.
धृ धरणें, आधार, धारण (मुख्य खांब).
धृष् (तुच्छ मानणें) धृष्ट (प्रा० धट्ट) धिट्ट (दांडगा). धट्टा, धीट. धार्ष्ट्य=धारिष्ट.
धैर्य (प्रा० धीर) धीर.
धोर् (चातुर्यानें चालणें) धोरण.

न.

नग्न (प्रा० णग्गो) नागवा, नंगा, नागडा.
नट् (वेष घेणें) नटणें, नाट्य, नाटक, नटी नटवी–वा.
नंद् (आनंद होणें) आनंद. नंदन=नांदणें, ननांदृ=नणंद.

---

१. ब० ३–१४. २. ब० ६–५७ ३ ... या धातूचा अर्थ स्तनपान देणें असा आहे, यावरून हा शब्द झाला आहे. धात्री म्हणजे स्तनपान देणारी. ४. धु धातूचा मूळार्थ हालणें असा आहे ... बस्त्र धुतांनें मळलें म्हणजे हालवून स्वच्छ करितात, त्यावरून धुणें हा प्रकारांतील अर्थ झाला आहे. ५ हा शब्द नपुंसक नन्द्पासून झाला आहे. याचा अर्थ आनंद न पावणारी असा आहे, यावरून नणंद व भावजय यांचें स्वाभाविक वैमनस्य असतें. हा समज आपल्या लोकांत प्राचीन कालापासून आहे असें दिसतें.

पंचदशन् (प्रा० पण्णरहो) पंधरा.

पंचाशत् (प्रा० पण्णासा) पन्नास.

पंजर पिंजरा.

पट् (फाडणें) उत्पाटन=उपटणें, पाटण=फाडणें.

पट (वस्त्र) पटा, पट्टू, पटका.

पटल पडळ.

पटोल पडवळ.

पठ् (शिकणें) पाठ, परिपाठ, पाठी, पठन=पढणें, पाढा, पढिक.

पत् पडणें, पड, पतित=पडित, पत्र=पात. पत्ता, पात, पातें. पातळ (पडण्याचा ज्याचा स्वभाव तें). पातक (पाडणारें). अपत्य (ज्याच्या योगानें पूर्वज पतन पावत नाहींत).

पत्तन (शहर, नगर) पट्टण (श्रीरंगपट्टण)

पद् (चालणें) पाद, पाय, पाव, पाउल, उत्पद्=उपजणें, निष्पद्=निपजणें. संपद्=(संपत्ति)=संपदा, आपद्=(आपत्ति)=आपदा.

पनस फणस.

परश्वः परवां

परुष (कठोर) (प्रा० फरुस) फरस, फर्शी.

पर्ण पान.

पर्द् (वाईट शब्द करणें) पादणें, पाद.

पर्यंक (प्रा० पल्लंक) पलंग, पलंगडी.

पर्युषित (फार वेळ ठेविल्यामुळें शिळें झालेलें) पारोसा.

पर्व् (पूर्ण करणें) पर्व (सांधा), पर्वणी, पेर.

झाल्यास शेवटील नकाराचा लोप होऊन म प्रत्यय लागतो. या प्रत्ययाचा अपभ्रंश मराठीत व झाला, तोच सर्व मकपांस लागतो

१. वर० ८–५१. २. ज्याच्या योगाने पितर पतन पावत नाहीं ते. ज्यास संतति नाहीं, त्यास स्वर्गप्राप्ति नाहीं, असें जें शास्त्रवचन आहे, त्यावरून अपत्य हा शब्द झाला आहे. मुलगा श्राद्धादिक्रिया करतो, त्याच्या योगानें पूर्वजांस सद्गति होते, असें मानलें आहे. ३ व० २–१७. ४ व० २–१६. ५. पूर्णिमा आणि अमावास्या या दोन तिथि, महिन्याचे जे दोन भाग, त्यास जोडणाऱ्या आहेत. या यज्ञकर्मास मुख्य मानिल्या आहेत. त्यावरून ज्या दिवशीं विशेष दानधर्म करण्यास सांगितलें आहे, त्या तिथीस पर्वणी म्हणतात. या तिथीस शुक्लपक्ष आणि कृष्णपक्ष हे पूर्ण होतात

नम्र (प्रा० नम्र) नातु, नात, नप्तृतुंड=नातुंड, नानवंड.

नम् (लवणें) नम्र, नमन, नमणें, अवनमन=ओणवणें.

नलिका नळी, नळ, नळा, नळकंडें.

नव नवा, नवाळ, नवीन, नववर=नवरा, नवती.

नवति नव्वद.

नवन् नऊ.

नश् नासणें, नाश, नासाडी, विनाश, विनसणें.

नागवल्ली नागवेल.

नापित (प्रा०न्हावीओ)न्हावी.

नामन् नाव

नारिकेल नारळ.

नास् (वाजणें) **नासिका** नाक, नासापुट=नाकपुडी, नाकें.

निटिल (कपाळ) निढळ, निदळ.

निद्रा नीज, निजणें.

निन्द् (दोष लावणें) निंदा, निंदणें.

निंब निंब, निंबारा, निंबोणी, लिंबोणी.

निरूपण (सांगणें) निरोप.

निर्गुंडी निरगुडी, निरगुड.

निशान (धार देणें) निसणा.

निःश्रेणी (शिडी) निसण (*हा शब्द कोंकणांत* प्रसिद्ध आहे).

नी नेणें, आनयन=आणणें, नायक=नाईक, नेत्रे, नयन, नौ=नेणारी नौका, नाव, नाविक=नाखाडी. निर्णय, अभिनय.

नीली नीळ.

नृत् (नाच) नृत्य=नॅत्य, नाचणें

प.

पंक्ति पंगत.

पंगु पांगळा, पांगूळ, पांग.

पच् (शिजणें) पाक, पचन =पचणें, पक्व=पक्का, पिकणें, पिकाऊ, पीक.

पंचन् पाच पंचम=पांचवा.

१. नम्, कम्प्, हिंस् इत्यादि धातूंस कर्तृअर्थी र प्रत्यय लागतो; नम्र, कम्प्र, हिंस्र इत्यादि. २ ३३ पान २ टीप पहा. ३. नृत् धातूच्या तकारास च आदेश [illegible] होतो.

पंचदशन् (प्रा० पण्णरह) पन्ना.

पंचाशत् (प्रा० पण्णासा) पन्नास.

पंजर पिंजरा.

पट् (फाडणें) उत्पाटन=उपटणें, पाटण=फाडणें.

पट (वस्त्र) पटा, पट्टू, पटका.

पटल पडळ.

पटोल पडवळ.

पठ् (शिकणें) पाठ, परिपाठ, पाठी, पठन=पढणें, पाढा, पढिक.

पत् पडणें, पड, पतित=पडित, पत्र=पान. पत्ता, पात, पानें. पातळ (पडण्याचा ज्याचा स्वभाव तें). पातक (पाडणारें) अपत्य (ज्याच्या योगानें पूर्वज पतन पावत नाहींत)

पत्तन (शहर, नगर) पट्टण (श्रीरंगपट्टण).

पद् (चालणें) पाद, पाय, पाव, पाऊल, उत्पद्=उपजणें, निष्पद्=निपजणें संपद्=(संपत्ति)=संपदा, आपद्=(आपत्ति)=आपदा.

पनस फणस.

परश्वः परवां.

परुष (कठोर) (प्रा० फरुस) फरस, फर्शी.

पर्ण पान.

पर्द् (वाईट शब्द करणें) पादणें, पाद.

पर्यंक (प्रा० पल्लंक) पलंग, पलंगडी.

पर्युषित (फार वेळ ठेविल्यामुळें शिळें झालेलें) पारोसा.

पर्व् (पूर्ण करणें) पर्व (सांधा), पर्वणी, पेर.

शास्त्रास वेदटीक नकाराचा लोप होऊन म प्रत्यय लागतो. या प्रत्ययाचा अपभ्रंश मराठीत व झाला. तोच सर्व संख्यांत लागतो.

१. वर० ८–५१. २. ज्याच्या योगानें पितर पतन पावत नाहीं तें. ज्यास संतति नाहीं, त्यास स्वर्गप्राप्ति नाहीं, असें जें शास्त्रवचन आहे, त्यावरून अपत्य हा शब्द झाला आहे. पुत्र जा श्राद्धादिक्रिया करतो, त्याच्या योगानें पूर्वजांस सद्गति होते, असें मानलें आहे. ३. व० २–३७. ४. व० २–२६. ५. पूर्णिमा आणि अमावास्या या दोन तिथि, महिन्याचे जे दोन भाग, त्यांस ओढणाऱ्या आहेत. या कालकर्मांत मुख्य मानिल्या आहेत. त्यावरून ज्या दिवशीं विशेष दानधर्म करण्यास सांगितलें आहे, त्या तिथीस पर्वणी म्हणतात या तिथीस शुक्लपक्ष आणि कृष्णपक्ष हे पूर्ण होतात.

पलाश पळस.

पल्लव पाला, पालवी, पालवणें.

पल्ली पाल.

पश् (बांधणें) पाश=फांस, पशु.[1]

पक्ष पंख, पाखरूं, पाखर.

पश्चात् (नंतर, मागें) पिछाडी, पिच्छा.

पा पिणें, पानीय=पाणी, पेय=पेज, पानक=पन्हें, पान्हा, पाजणें, पात्र.

पांडुर पांढरा.

पाद=(चतुर्थांश)=पाव, पाव+ऊन (कमी)=पाऊण.[2]

पार्द्धि (प्रा० पारद्धी) पारध.[3]

पारद पारा

पार (संपविणें), पारणा, पारणें, पार

पार्श्व (प्रा० पासग) पासून, पाशी, पांगत.

पाल् (रक्षण करणें) पालन, पाळणें, पाळणा.

पाली (कांठ) पाळ.

पिच्छ पीस, पिसारा.

पिंज् (रंगवणें), पिंग (रंग), पिंगा, पिंगट.[4]

पिंड् (गोळा करणें), पिंड, (गोळा) पिड, पेंडी, पेंढा, पेंड, पेंढा, पिंडा.

पिप्पल पिंपळ.

पिप्पली पिंपळी.

पिष् (चुरा करणें) पिष्ट=पीठ, पिठी.

पीठ (आसन) पेढी, पाट.

पीड् (त्रास देणें) पीडा. पीडन=पिडणें.

पीत (प्रा० पिअल) पिंवळें.

पील् (अडविणें, अवरोध करणें) पिळणें, पीळ, पिळा.

१ संस्कृत शब्दांतील ष किंवा श यांचा [illegible] होतो जसे—[illegible], [illegible] २ पान ३३ टि २ पहा ३ हेमचंद्र ८ । २६५ [illegible] वृद्धि असा पार्द्धि शब्दाचा मूलार्थ आहे ४ " [illegible]

1 पुंज (रास, ढीग) पुंजका, पुंजी.
पुट् (विकटविणें) पुट, पुडा, पुडी, पूड.
पुण् (चांगलें कर्म करणें) पुण्य=पुण्याई
पुंस (मुलगा) पूत.
पुनः पुन्हा.
पुराण (जुना) पुराणा. पौराणिक=पुराणिक.
पुल् (मोठें होणें) पुळी.
पुलिन (वाळवंट) पुळण
पुष् पोसणें, पुष्ट, पुष्टी, पुष्टि.
पुष्करें (आकाश) प्रा० पोक्खरो=पोखर, पोकळ, पोकळी.
[पु]स्तृ (आदर करणें, बांधणें)
पुस्तक (प्रा० पोत्थओ) पोथी.
[पू]फल पोफळ (प्रा. पोप्फल).
[पूज्] (पूजा करणें) पूजन=पूजणें.
पूप पोळी.
पूर् (सडणें, घाण येणें) पूय=पू, पुळी. (पू जिच्यांत आहे ती.)
पूल् (रचणें) पूळ.
पृ (पूर्ण होणें) पुरा, पुरता, पूर्ण, पुरणें, पूरण=पुरण. पुरणें.
पृथुक (प्रा० पुहुअ) पोहा.
पृष्ठ पाठ.
पेटक पेटी, पेटारा.
प्रकट प्रगट.
प्रच्छ् (विचारणें) प्रश्न, पृच्छा, पुसणें.
प्रणाली पन्हळ, पन्हळी.
प्रतीति (ज्ञान) प्रचीत.
प्रभात पहांट.
प्रवाल पोवळें.
प्रस्तर (दगड) फत्तर, पाथर.
प्रहर पाहरा, द्विप्रहर=दुपार.

---

१ पुरत्+वा=पुर या नांवाच्या नरकापासून तारणारा. २. पुराण या-च्याचा मूळचा प्राचीन=जुना असा आहे. पुढें पुराण हें नाम होऊन त्याचा अर्थ, धर्म, इतिहास इत्यादि विषय ज्यांत आहेत, असे जे जुने ग्रन्थ आहेत त्यांस पुराण व ते वाचून उपजीविका करणाऱ्यांस पुराणिक असें म्हणूं लागले. ३ ब० १-२० ४ ओष्ठाक्षरांतील पहिले प, फ, ब, भ, म वर्ण नाहींसे होऊन, दुसऱ्या वर्णांत (त्याच्याच वर्गांतील) दुसरें व्यंजन होतें. जसें—पुष्कर=पोखर, स्कंध=खांदा, स्तंभन=थांबणें. ५. संस्कृत शब्दांतील स्त या ओष्ठाक्षराच व आदेश होतो. जसें—स्तन=थान, मस्तक=माथा, आस्तरण=आथरणें, पुस्तक=पोथी. ६. नियम ६. पान ११. ७. एक एक प्रहराने पाहरेकरी बदलण्याची वहिवाट असे, तीवरून हा शब्द झाला आहे

प्राघुणक पाहुणा.
प्रावृद् पाऊस, प्रावृट्काल=पावसाळा.

फ.

फक्क् (वाईट वागणें) फक्कड, फाका, फाकणें.
फटा फडा, फडी.
फणा फणा, फणी.
फल् (उत्पन्न होणें) फळणें, फळ, फलाहार=फराळ.
फलक फळा, फळी.
फाल फाळ (नागराचा) फाळी, फाळणें.
फुल्ल् (विकासणें) फूल, फुटणें, फुली, उत्फुलन=उफळणें.
फेन फेंस.

ब.

बक बगळा.
बकुल बकूळ, बकुळी.
बदरी बोरी, बोर.
बंध् बांधणें, बंधन, बांध, बांधण, बांधणूक, बांधीव, बंधारा, प्रबंध (कल्पित ग्रन्थ).
बधिर (प्रा० बहीरो) बहिरा, बहिरट.
बल बळ, बळकट, दुर्बल=दुबळा. निर्बल=नेभळा.
बलीवर्द (प्रा० बइल्ल) बैल.
बहिस् (प्रा० बाहिरो) बाहेर.
बहुरूपी भोरपी.
बाकूची बावची.

१ कधीं कधीं संस्कृत शब्दाचा प्राकृतांत लिंगभेद होतो. प्रावृष् शब्द स्त्रीलिंगी असून पाऊस शब्द पुल्लिंगी झाला. २ फराळ म्हणजे फलाहार, फळें खाणें. पूर्वी ऋषि अरण्यांत रहाणारे असल्यामुळें व्रताचे दिवशीं फळें खाऊन उपास करीत. त्यावरून फलाहार हा शब्द झाला. पुढें दाट वस्तीचे गांव व शहरें होऊन उपासास पोटभर खाण्यास फळें मिळत नाहींतशीं झालीं, तेव्हां रोजचेच खाण्याचे पदार्थ, तांदूळ पीठ, वगैरे भाजून फळाबद्दल खाण्याची चाल पडली, तीवरून भाताबद्दल सोजी, भाकरीबद्दल दशमी, पोटभर खाऊन फराळ केला असें म्हणण्याची चाल पडली! निर्लेप शब्दाचा [illegible]

केवलवद्धिना। तदश्च फलवद्वाच्य, यदंतुलवर्ण विना॥ ३. बदर शब्दास बोर आदेश होतो. कित्येक शब्द वृक्षवाचक असतां स्त्रीलिंगी असतात, तेच फलवाचक झाले म्हणजे नपुंसकलिंगी होतात, असा संस्कृतांत नियम आहे. तोच मराठींत आला आहे; जसें, बोर (वृक्ष) बोर (फळ), जांभळी (वृक्ष) जांभूळ (फळ) व० १—६. ४ व० २-२७.

भट्ट विद्वान । [illegible] भटजी — भट्टाकरण सादरणे.
भड [illegible] — भर्त्स । निंदा करणे) भर्त्सणें,
भेण [illegible]
भेड [illegible] — भित्र मना

[illegible] आश्रित होऊन
[illegible] कागज त्यास क॰
[illegible] त्याप्रमाणें पुढें
[illegible] मवमान्य वि॰
[illegible] मिळे जसें—
[illegible] मुठ भट्ट अशी
[illegible] अधिकाऱ्याम
[illegible] काही पराक्रम
[illegible] दीक्षा घेऊन
[illegible] त्याप्रमाणें
[illegible] नाम पडली पुढें
[illegible] हा शब्द चालू
[illegible]
[illegible] त्यामुळें
[illegible]
[illegible]
[illegible] उदाहरण
[illegible] आहे.
[illegible]
[illegible] करणें,
[illegible]
[illegible]

भस्र् (हिंसा करणें) भस्त्रा= भाता.
भैयानी बोहणी.[1]
भस्त्रा भाता.
भक्ष्(खाणें)भक्षणें, भक्ष्य, भक्ष.
भांड भांडें, भाण्ड+अगार =भांडागार, भांडार.
भार्गी भारंग (एक लहान झाड आहे).
भाष् (बोलणें) भाषा=भाक, भाषित=भाखित, भाकणें, भाष्य.
भास् भासणें भासुर.[2]
भिद् (वेगळें करणें) भेद, भेदणें, भेद, भित्ति=भीत, उद्भिज्ज.
भिक्ष् (मागणें) भिक्षा, भीक, भिक्षु, भिक्षुक, भिक्षाहारी=भिकारी, दुर्भिक्ष (धान्य न पिकल्यामुळें भिक्षा सुद्धां मिळणें कठीण असा काळ), सुभिक्ष.
भी भिणें, भय, भीति, भित्रा, भेसुर, भीम, भयानक= भयाण.
भुज् भोगणें भोग, भोजन, भोज्य (खाण्यास योग्य अन्नादि), भोग्य (उपभोगण्यास योग्य वस्त्रादि), बुभुक्षा=(खाण्याची इच्छा) भूक. भुज (हात).
भू होणें[3], भूत (झालेलें)भविष्य (पुढें होणारें). भाव, भावना, संभव,प्रभव. भूति.
भूमि भुई, भूय, भूमिगृह= भुईघर=भुयार.
भूष्(शोभविणें)भूषण, भूषविणें.
भृ[4] (पोषण किंवा धारण करणें) भरणें, भरित, भरीव, भरती, भरणी, भर, भार=भारा, भारूढ, भरणें, संभरण=सामारें, सांभाळें, सभाळणें, कार्यभार=कारभार, उद्धार=उभार, उ-

---

१. 'बोहणी.' भवानीचे नांव घेऊन विक्री करण्याच्या चालीवरून हा शब्द झाला असावा २. भास्, भिद् इत्यादि धातून कर्तरी वर प्रत्यय लागतो. भिदुर, भासुर, भिदुर इत्यादि ३ वररुचि ८-१ भू धातूस हो आदेश होतो. ४. भृ धातूचे पोषण किंवा धारण करणें, असे दोन अर्थ आहेत. तसेंच सम् या उपसर्गाचे दोन अर्थ आहेत, एकत्र करणें, किंवा चांगले करणें धारणार्थ भृ धातूस एकीकरणार्थ सम् उपसर्ग लागून संभरण शब्द झाला. त्याचा अर्थ वेगळाले पदार्थ एकत्र करणें, त्यापासून सांभारें शब्द झाला पोषणार्थ भृ धातूस चांगले करणें या अर्थाचा सम् उपसर्ग लागून संभार शब्द झाला. त्यापासून संभाळ हा शब्द झाला. ल आणि र यांच्या जागीं ळ पुष्कळ ठिकाणीं होतो.

भारणें. भर्ता (पोषण करणारा), भ्रतार, भार्या=(पोषण करण्यास योग्य)
भाजा, भृत्य (सेवक).

भृंग भुंगा.

भ्रज्ज् भाजणें, भाजणी.

भ्रम् (फिरणें) भ्रमण=भ्रमणें, भ्रम, भ्रमर=भोंवरा, भोवणें, भोंवळ, भ्राति, भ्रात.

भ्रातृ भाऊ, भ्रातृजाया=भावजय, भाउजी.

म.

मकर मगर.

मंगल (चांगलें) सुमंगल=सोंगळ, अमगल=ओंगळ

मच (धारण करणें) मंचक, माचा, माची, माचोळी, माच.

मंजरी मजुरी, मंजुळी.

मट्ट (म्हाणें, वेडें होणें).

मठ, मठी, मठ्ठ.

मज्ज् (बुडी मारणें), उन्मज्जन (वर येणें), उमजणें, उमगणें, संमज्जन=समजणें.

मंड् (शोभविणें) मंडन, मडण, मांडणें.

मंडक मांडा.

मण्डप माण्डव.

मंडल (वर्तुळ) मंडळी मूलार्थ वर्तुल असा असून मंडळी=सभा, असा अर्थ झाला).

मंडूक बेडूक.

मणिक मडकें

मत्स्य मासा, मासोळी.

मंथ (घुसळणें) मोथ्या, मठ्ठा.

मद् (बेशुद्ध होणें) मत्त, मद्य, माज, माजणें, उन्मत्त=उमेट मदिरा (सुरा).

---

१. हा शब्द मराठी कवितेंत येतो. २ कित्येक आधुनिक विद्वान् हिंदुस्थानांतील लोक प्राचीनकाळापासून स्त्रियांस सेवकाप्रमाणें समजतात असें म्हणतात, त्याचें खंडन या दोन शब्दांवरून सहज होतें. भार्या शब्दाचा अर्थ पोष्य म्हणजे पोषण करण्यास योग्य एवढाच आहे, त्यांत सेवा ध्वनित होत नाहीं असें आहे म्हणूनच सेवा घेऊन पोषण करण्यास योग्य या अर्थी मूळ हा वेगळा शब्द झाला असें आमचें मत [illegible] शब्द असता [illegible] [illegible] करणें हें पुरुषाचें काम असें प्राचीनकाळापासून या देशांतील लोक समजतात, हें या दोन शब्दांवरून सिद्ध होतें. ३. [illegible] ८-९८ [illegible] [illegible] होतात, पुढें, [illegible], [illegible] मराठींत [illegible] झाला. [illegible] हे [illegible] आहेत असें दिसतें, [illegible] हे देशी [illegible] आहेत [illegible]. ४. कोंकणांत [illegible] [illegible] म्हणतात.

मधु मध, मधुकर, माधुकरी.
मध्य मधला, मधचा, मध्यम, मध्यगृह=माजघर, मध्यें=माजी.
मन् (विचार करणें) मन, मानणें, मानीव, मत, अभिमत, मन्या (गळ्याच्या मागची शीर जी 'दोष' म-णतेवेळी हालते ती)=मान.
मनु (हिंदूंचा पूर्वज ऋषि) मानव, मनुष्य, माणूस, माणुसकी.
मन्त्र् (गुप्त भाषण करणें) मंत्र, मंत्री, मंत्रविणें.
मया म्या (मया हें संस्कृतांत तृ-तीयेचें एकवचन आहे. त्या-चाच अपभ्रंश म्यां हा आहे).
मयूर (प्रा॰ मोरो) मोर.
मरीच मिरी.
मर्कट माकड.
मल् (धारण करणें) मल=मळ, मळणें, मळीण, म-ळकट. मलिन (प्रा॰ मईलें) मैळ, मैला.
मषी मशेरी, मस, मसी(शाई).
मस्तक माथा, मस्तकशूल=माथाशूळ.
महत् (मोठा) महंत. म-हत्तर (अधिक मोठा). म्हातारा, म्हातारी.
महाराष्ट्र (प्रा॰ मरहट्ट) मराठा, मराठी.

मधुकर इ॰ भुंगा असा न दुसरेही प्रकार पुष्पांतून थोडथोडा मध गो, त्याप्रमाणें प्रत्येक घरांतून थोडथोडें अन्न आणून निर्वाह करणें याची वृत्ति, आणि त्यानें मिळविलेली भिक्षा यांस माधुकरी वि आहे २ संस्कृत शब्दांतील ५५ या ओळाक्षरास हा ठिका ... अर्थ-कल्याणांस सप्तान्तरागे सांत, त्यावेळ्याशी १ मनु हा शब्द मनु धातूपासून झाला आहे त्याचा अर्थ विचारी विद्वान् असा आहे जे जे मनूचें वाक्य आहे ते ते वेदाप्रमाणें ग्रहण करावें असे वेद-वाक्य आहे. इमनी (Man), आंग्लोसाक्सन (Mann), ग्यामिश (Man), गाथिक (Manna), इत्यादिक युरोपांतल्या भिन्नभिन्न भाषेंतले मनुष्यवाचक शब्द परंपरेनें संस्कृत मनु धातूपासून झाले असावे, असा तर्क समजनीय दि-सतो याबरून युरोपांतले भिन्न लोक परंपरेनें आर्योत्पन्न असून त्यांचा मनु हा पूर्वज असावा, व त्यांच्या भाषा परंपरेनें संस्कृत भाषेपासून झाल्या अ-सल्या असें भिन्नभिन्न लेकांचें मत आहे. आर्यविद्याप्रभाकर प्रकाश १ पान ७. ४. मयूर शब्दास मोर आदेश होतो. वर॰ १-८. ५. वर॰ ४-३१. ६ भिन्न गृहस्थांनी महाराष्ट्र शब्दाची व्युत्पत्ति आपल्या कल्पनेनें महाराष्ट्र म्हणजे म-हारांचा देश, अशी लावून हा देश पूर्वी हीन जातीचे लोक महार यांचा असावा, व ब्राह्मण वगैरे उंच वर्णाचे लोक मागून त्यांत आले असावे, असें

महार्घ महाग, महागाई. | **महिषी म्हैस.**

पांडित्य केलें आहे. परंतु भाषाशास्त्र व इतिहास या दोहोंची पक्की माहिती नसल्यामुळें हा त्यांचा अज्ञानमूलक भ्रम असावा, असें दिसतें. कारण, महार वगैरे अगदी प्राकृत शब्द आणि राष्ट्र वगैरे शुद्ध संस्कृत शब्द यांचा समास बहुशः मराठी भाषेंत होत नाहीं. तसेंच राष्ट्र हा शब्द राज् ह्मणजे शोभणें या धातूपासून साधनार्थी त्र (यानें संधिनियमाप्रमाणें ट्र रूप) प्रत्यय लागून झाला आहे. त्याचा अर्थ विद्या, कला इत्यादिकांनीं सुधारलेला देश असा आहे. महारांसारख्या अशिक्षित जातींतील लोकांनीं एखादा देश सुधारला होता, असें मानण्यास आधार प्राचीन इतिहासांत कोठें दिसत नाहीं व अशी कल्पना करणेंहि सयुक्तिक नाहीं. याकरितां महाराष्ट्र याचा अर्थ मोठें राष्ट्र, असा असून त्यापासून वररुचि वगैरे प्राकृत व्याकरणकारांनीं मराठी शब्दाची व्युत्पत्ति सांगितली आहे तीच खरी असावी.

अलीकडे दक्षिण देशाच्या प्राचीन इतिहासाचा शोध लावण्याकडे विद्वानांचें लक्ष लागलें आहे. त्यांनीं महाराष्ट्र या शब्दाच्या व्युत्पत्तीविषयीं बराच विचार केला आहे. कित्येकांचें असें म्हणणें आहे कीं राष्ट्रिक हे लोक बहुतकरून महाराष्ट्र देशांतील असावे. कारण, दक्षिणदेशीं पूर्वी रट्ट लोक प्रसिद्ध होते. त्याच्या एका शाखेतील लोक आपणांस राष्ट्रकूट असें ह्मणवूं लागले. त्याप्रमाणें भोज नांवाचे लोक आपणांस महाभोज ह्मणवूं लागले, त्याप्रमाणें रट्टी किंवा रट्ट हे आपणांस महारट्टी किंवा महारट्ट ह्मणवूं लागले. यावरून ते लोक ज्या देशांत राहात होते, त्या देशास महारट्ट असें नांव पडलें; त्याचेंच संस्कृतांत महाराष्ट्र असें झालें.

या व्युत्पत्तीवर अशी शंका येते कीं, वररुचि हा ग्रंथकार प्राचीन आहे व त्यानें महाराष्ट्री भाषेचें व्याकरण केलें आहे. दक्षिणेंत रट्ट लोक असले, तरी ते वररुचीच्या पूर्वीपासून होते असें ठरविण्यास सबळ प्रमाण पाहिजे. दुसरें असें आहे कीं, भरतखंडांतील देशांच्या व त्यांतील लोकांच्या किंवा राजांच्या नांवांचा विचार केला, तर देशाच्या नांवावरून लोकांस किंवा राजांस नांवें मिळालेलीं आढळतात. जसें, कौरव—कुरुदेशाचे. मागध—मगधदेशाचे. कौसल—कोसलदेशाचे. परंतु लोकांच्या किंवा राजांच्या नांवांवरून देशास मिळालेलीं नांवें फारशीं आढळत नाहींत.

[illegible]शी असें कीं, महाराष्ट्र देशाजवळच दुसरा देश आहे, त्यास वराड [illegible]राष्ट्र असें ह्मणतात. वराड हें नांव वरट्ट लोकांवरून पडलें आहे [illegible], हेंहि नाहीं. यावरून असें दिसतें कीं, पूर्वकाळीं वरट्ट आणि महाराष्ट्र [illegible] या शब्दापुढें लागून या दोन्ही देशांस वराड आणि महाराष्ट्र [illegible] पडलीं असावीं. वाराही वगैरे [illegible] महाराष्ट्र शब्द आढळतो तो [illegible] शब्दावरूनच झाला असावा.

१. अर्घ ह्मणजे मोल. महान् ह्मणजे मोठें आहे अर्घ ह्मणजे मोल ज्याचें तें महार्घ.

मक्षिका माशी.

मा (मोजणें) माप, मापणें, प्रमाण, उपमा[1], उपमान, उपमेय, मापन—मावणें, संमापन=समाइणें, मान, निर्माण=निर्मिणें, प्रतिमा. माता (जिच्या उदरांत मावतो ती).

माणिक्य माणिक.

मातंग माग.

मातुल (प्रा० माउओ)मावळा.

मातुलानी मावळण.

मातुलुंग महाळुंग.

मातृ (आई) (प्रा० माआ) माई, माय, माव, मातृगृह (प्रा० माईहर)माहेर, मातृष्वसा (प्रा० मउसीआ) मावशी.

मामक (माझा) मामा.

माया (कपट) माव.

मार्कंड मावा.

मार्ग् (शोधणें) मागणें[2], मागेरा. माग, मागें, मागणी.

मार्ग (प्रा० मग्गो) मारग, माग, मागें, माघारा.

मार्जार (प्रा० मंजार) मांजर, मांजरी.

मांस मास.

मिथुन (प्रा० मिहुण) मेहूण (दंपत्य).

मिद् (चिकट होणें) मेंद.

मिल् (भेटणें) मेळा, मेळ, मिळणें, मिटणें.

मिश्र् मिसळणें, मिश्रित, मिसळ, मिसळण, भेसळ.

मिष्ट (रुचिकर) मिठा, मिठी, मीठ, मिठाई, मिष्टा.

मुकुट मुगट, मुगडी, मुगडी.

मुक्ता (प्रा० मोत्ता) मोती.

मुख (तोंड) मुखवटा, मुसकट, मुख्य (मुखासारखा), मुखशुद्धि=मुखशुद्ध.

मुच् (सोडणें) मुकणें, मोकळा, मुक्ति, मोक्ष, मुक्त.

मुंज[3] (मोळ) मुंज, मुंजा.

---

१. उपमा म्हणजे सादृश्याच्या योगानें तुलना करणें. ज्याची उपमा द्यावयाची तें उपमान, ज्यास उपमा द्यावयाची तें उपमेय. जसें चंद्रासारखें (आल्हाददायक) मुख, यांत चंद्र हें उपमान व मुख हें उपमेय होय. २. वस्तु शोधण्याच्या वेळेस दुसऱ्यास विचारावें लागतें, त्यावरून विचारणें ह्या पूर्णार्थाचा अंश राहून याचना करणें हा अधिक अर्थ झाला. ३. उपनयनसंस्कारास मुंज म्हणजे मोळाची दोरी लागते, त्यावरून सगळ्या संस्कारास मुंज हें नांव पडलें. ह्या शब्दावरील टीप पहा.

मेहार्ये महाग, महागाई. — महिषी भैंस.

घटित केले आहे. परंतु भाषाशास्त्र व इतिहास या दोहोंची पक्की [illegible] समजल्यामुळे हा त्यांचा अज्ञानमूलक भ्रम असावा, असें दिसतें. कारण, [illegible] वगैरे अगदीं प्राकृत शब्द आणि राष्ट्र वगैरे शुद्ध संस्कृत शब्द यांचा संबंध वस्तुतः मराठी भाषेत होत नाहीं. तसेंच राष्ट्र हा शब्द राष्ट्र म्हणजे दोघेंही या अर्थानें [illegible] (याचें संक्षिप्तरूप [illegible]) [illegible] झाला आहे [illegible], तथापि [illegible] सुधारलेला देश असा आहे. महाराष्ट्राच्या [illegible] लोकांनीं [illegible] देश सुधारला होता, असें [illegible] प्राचीन इतिहासांत कोठें दिसत नाहीं. अशी कल्पना [illegible] नाहीं. [illegible] महाराष्ट्र याचा [illegible] मोठें राष्ट्र, असा [illegible] वगैरे प्राकृत व्याकरणकारांनी मराठी शब्दांची व्युत्पत्ति [illegible] आहे [illegible].

[illegible] दक्षिण देशाच्या प्राचीन इतिहासाचा शोध [illegible] [illegible] महाराष्ट्र [illegible] व्युत्पत्तीविषयीं [illegible] विचार केला आहे. [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

मक्षिका माशी.
मा (मोजणें) माप, मापणें, प्रमाण, उपमा, उपमान, उपमेय, मापन–मावणें, संमापन=सामावणें, मान, निर्माण=निर्मिणें, प्रतिमा. माता (जिच्या उदरांत मावतो ती).
माणिक्य माणिक.
मातंग मांग.
मातुल (प्रा० माउओ)मावळा.
मातुलानी मावळण.
मातुलुंग महाळुंग.
मातृ (आई) (प्रा० माआ) माई, माय, माव, मातृगृह (प्रा० माईहर)माहेर, मातृष्वसा (प्रा० मउसीआ) मावशी.
मामक (माझा) मामा.
माया (कपट) भाव.
मार्कंड माका.
मार्ग् (शोधणें) मागणें, मागेरा. माग, मागें, मागणी.
मार्ग (प्रा० मग्गो) मारग, माग, मार्गें, माघारा.
मार्जार (प्रा० मंजार) मांजर, माजरी.
मांस मास.
मिथुन (प्रा० मिहुण) मेहूण (दंपत्य).
मिद् (चिकट होणें) मेंदू.
मिल् (भेटणें) मेळा, मेळ, मिळणें, मिटणें.
मिश्र् मिसळणें, मिश्रित, मिसळ, मिसळण, भेसळ.
मिष्ट (रुचिकर) मिठा, मिठी, मीठ, मिठाई, मिष्टा.
मुकुट मुगुट, मुगडी, मुगडी.
मुक्ता (प्रा० मोत्ता) मोती.
मुख (तोंड) मुखवटा, मुखवट, मुख्य (मुखासारखा), मुखशुद्धि=मुखशुद्ध.
मुच् (सोडणें) मुचणें; मोकळा, मुक्ति, मोक्ष, मुक्त.
मुंज (मोळ) मुंज, मुंजा.

---

१. उपमा म्हणजे सादृश्याच्या योगानें तुलना करणें. ज्याशीं उपमा द्यावयाची तें उपमान, ज्यास उपमा द्यावयाची तें उपमेय. जसें चंद्रासारखें (आल्हादकारक) मुख, यांत चंद्र हें उपमान व मुख हें उपमेय होय. २. वस्तु दोघांच्या देखील [illegible]

यर्हि जरी.

यव जव.

या (चालणें) यान, प्रयाण, जाणें. यात्रा=जत्रा.

याच् (मागणें) याचना, याच्ञा=याचा, याचणें.

यातृ जाऊ.

यु (मिसळणें) संयाव–सांजा (ज्यांत गूळ वगैरे मिसळतात तो).

युज् जुळणें, योजना, योग, प्रयोग, योगी=जोगी, जूं, योजणें, योग्य=जोगा, युग=जुग, युगुल=जुळें, जुगणें, संयोग=सजोग.

युध् (लढणें) युद्ध, योद्धा, आयुध=आऊत. (प्रा० जुज्झ) झुंज=झुंजणें, योद्=झुंझार.

युवन् (तरुण) ज्वान, यौवन, ज्वानी.

यूका ऊ.

यूथ (मेळा पशूंचा) जूट, जूटी.

र.

रच् (रचणें) रचना.

रज्जु (दोरी) राजु (हा शब्द कोंकणात प्रसिद्ध आहे).

रंज् (रंग देणें) रक्त=रगत, राता (तांबडा) रंग, रंगवल्ली=रांगोळी, रंग, रंगविणें, रांग. रंजक (परीट).

रंज् (आनंद देणें) रंजविणें, रंग, रंजन=रिझविणें. विरंजन=विरजणें (दुधाचें थाईट रूप होणें). राग=(प्रीति) राग (गाण्यांत).

रद् (शब्द करणें) रडणें, ओरडणें, ओरड.

रथ्या (प्रा० रच्छा) रस्ता.

रद् (फोडणें) रदन (दांत) फोडणारे–रद्दा, रद.

रंध् (शिजविणें, तयार करणें) रांधणें, रांधा.

---

१. श्लो० ८–४८. मज्ञे सुस्मारहि शक्ति असा मोठी—रघुनाथ पंडित. २. राग म्हणजे रंग किंवा तांबडेपणा असा अर्थ आहे. मनुष्यास क्रोध आला म्हणजे त्याचे डोळे वगैरे लाल होतात यावरून त्यास राग आला म्हणजे क्रोध आला असा अर्थ झाला. ३. परीट पुष्कळ नीळ वगैरे रंगांच्या पदार्थांचा उपयोग करतो यावरून रंजक म्हणजे रंग देणारा असे नांव त्यास पडलें.

यदि जरी.

यव जव.

या (चालणें) यान, प्रयाग, जाणें. यात्रा=जत्रा.

याच् (मागणें) याचना, याच्ञा=यांचा, याचणें.

यावत् जाऊं.

यु (मिसळणें) संयाव—शांजा (ज्यांत गूळ वगैरे मिसळतात तो).

युज् जुळणें, योजना, योग, प्रयोग, योगी=जोगी, जूं, योजणें, योग्य=जोगा, युग =जुग, युगुल=जुळें, जुगणें, संयोग=सजोग.

युध् (लढणें) युद्ध, योद्धा, आयुध=आऊत. (प्रा० झुज) झुंज=झुंजणें, योद्धृ= झुंजारे.

युवन् (तरणा) ज्वान, यौवन, ज्वानी.

यूका उ.

यूथ (मेळा परंपरा) जूट, जुटी.

र.

रच् (रचणें) रचना.

रज्जु (दोरी) रजु (हा शब्द कोंकणात प्रसिद्ध आहे).

रंज् (रंग देणें) रक्त=रगत, रातां (तांबडा) रंग, रंगवल्ली=रांगोळी, रंग, रंगविणें, राग. रंजक (परीट).

रंज् (आनंद देणें) रंजविणें, रंग, रंजन=रिझविणें. विरंजन=विरजणें (दुधाचें फाईट रूप होणें). राग= (प्रीति) राग (गाण्यांत).

रट् (शब्द करणें) रडणें, ओरडणें, ओरड.

रथ्या (प्रा० रच्छा) रस्ता.

रद् (फोडणें) रदन (दांत) फोडणारे—रदा, रद.

रंध् (शिजविणें, तयार करणें) रांधणें, रांधा.

१. व० ८-४८. मने ह्युमाराद्रि इति वदी मोठी—रघुनाथ पंडित. २. राग म्हणजे रंग किंवा तांबडेपणा असा अर्थ आहे. मनुष्यास क्रोध आला म्हणजे त्याचे डोळे वगैरे लाल होतात यावरून लाल रंग आला म्हणजे क्रोध आला असा अर्थ झाला. ३ वगैरे पुष्कळ नीळ वगैरे रंगाच्या पदार्थांचा उपयोग करतो यावरून रजक म्हणजे रंग देणारा असे नाव त्यास पडले.

रेंदि[1] राग.

राल राळ.

रिंग् (जाणें, हालणें) रिंगण, रिंगणें (रेंगणें), रांगणें.

रिच् (रिकामें करणें), रिचवणें, रिक्त=रिता, रिकामा, रेच, रेचक[2], विरक्ति=विरेचन=हगवण.

रु (शब्द करणें) रव. रावा, रोरावणें[3].

रुच् (आवडणें) रुचि, रुचिकर, रुचणें.

रुद् (रडणें) रोदन, रुद्र[4], रोद्र.

रुध् (अडथळा करणें) अवरोध, रोधन=रोधणें.

रुष् (रुसणें) रुसवा, रुष्ट, रोष.

रुह् (उगवणें) रुजणें, रोपा, रोप, रोवणें, आरोह, आरोप, रूढि=रूढ.

रूप् (दाखविणें) रूप, निरूपण, निरोप, निरोपणें.

रेखा रेघ, रेघा, रेखाटणें, गुरेखें.

रोमंथ (प्रा० रोवथ) रवंथ.

रौप्य रुपें.

ल.

लग् (संयोग होणें) लग्न, लागणें, लाग, लग, लगा, लगा, अलग्न=अलग.

१. राशि शब्द पुल्लिंगी आहे, रास शब्द स्त्रीलिंगी झाला. २. विरेचन शब्द रेच, रेचक, या शब्दांप्रमाणे रिच् धातूपासूनच झालेला असून तो [illegible] अशिक्षित लोकांच्या तोंडांत असल्यामुळे हलकट शब्दांत त्याची गणना करतात. ३. पुष्कळ वेळां [illegible] पुन पुन. [illegible] या अर्थी [illegible] द्विरुक्त होऊन दुसरे धातु तयार होतात; जसे, रवीरवि=शब्द करणें. रोरवीति=पुन पुन शब्द करणें. यापासून रोरावणें हा शब्द [illegible] [illegible] द्विरुक्त होऊन नवे धातु होतात; जसें, [illegible], [illegible], इत्यादि. ४. ब्रह्मा, विष्णु, शिव हे तीन देव अनुक्रमें उत्पत्ति, स्थिति, लय करणारे आहेत. शिव हा संहार करणारा म्हणून [illegible] [illegible] [illegible] आहे. ५. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] असावें [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] झाला. ६. संयोग होणें हा धातूचा मुख्य [illegible]

* [illegible]

लंपट लंपट[1].

लंब् (लांबणें) लांब, अवलंब= ओळंबा, लोंबणें, लोंबर, (साळीचें कणीस).

लभ् (मिळणें) लाभ, लाहणें, लाधणें, लाभणें, लाहो.

ललाट (प्रा० णिडाल) नि- ढळ (वररुचि ४-३३).

लवण (मीठ) लोण, लोणा, लोणचें, अलवण=अळणी.

लवन (कापणें)=लवणें, लव- चिक.

लशुन लसूण.

लक्ष (१,००,००० संख्या) लाख.

लक्ष् (पहाणें, खूण करणें) लक्ष्य, लक्षण=लखणें. उल्लक्षण=ओळखणें.

लहरी (लाट) लहर.

लांगल नांगर.

लालसा लालची, लालूच.

लाला लाळ.

लाक्षा लाख.

लिख् (लिहिणें) लेखणी, लि- खित, लेख, लेखक, उल्लेख.

लिंग् (खूण करणें) लिंग (चिन्ह), आलिंगन= आलिंगणें.

लिप् (लिंपण) निर्लेप, लेप, लि- प्त, लपटणें, लपेटा, लिपि[3].

लिक्षा लीख.

लुभ् (दूर नेणें, चोरणें) लुब्ध.

लुट् (चोरणें) लुटणें, लूट, लुटारू.

लुट् (लोटणें) लोटा.

---

१. लंपट म्हणजे आसक्त, कामी, विषयलंपट, विषयासक्त, म्हणजे विषयास चिकटून राहणारा. यावरून लंपट म्हणजे चिकट असा अर्थ होतो। २ लवण शब्दास लोण आदेश होतो (८०१–७) ३ लिपि हे वर्णमालेचें नांव आहे। यावरून त्याचा अर्थ कागद वगैरे पदार्थांवर शाईचा लेप करून काढलेली अ- क्षरें असा आहे, हे स्पष्ट आहे [illegible] लिहिण्याची [illegible] प्राचीन आहे। [illegible] लिहिण्याची [illegible] आहे. [illegible] लिपि हा शब्द पाणिनीच्या अष्टाध्यायीत आला आहे. [illegible] [illegible] लिहिणें [illegible] [illegible] अक्षरसमूहाचें [illegible] लिहिण्याची [illegible] 'लिपि' असें [illegible] 'लिपी' असें [illegible] [illegible] लिहिण्याचा [illegible] प्राचीन आहे हें स्पष्ट होतें. [illegible]

लंपट लोंपेट.
लंब् (लांबणें) लांब, अवलंब= ओळंबा, लोंबणें, लोंबर, (साडीचें कणीस).
लभ् (मिळणें) लाभ, लाहणें, लाधणें, लाभणें, लाहो.
ललाट (प्रा० निडाल) निढळ (वररुचि ४-३३).
लवण (मीठ) लोण, लोणा, लोणचें, अलवण=अळणी.
लवन (कापणें)=लवणें, लवचिक.
लशुन लसूण.
लक्ष (१,००,००० संख्या) लाख.
लक्ष् (पहाणें, खूण करणें) लक्ष, लक्षण=लखणें.
उल्लक्षण=ओळखणें.
लहरी (लाट) लहर.
लांगल नांगर.
लालसा लालपी, लालूच.
लाला लाळ.
लाक्षा लाख.
लिख् (लिहिणें) लेखणी, लिखित, लेख, लेखक, टांकस.
लिंग् (खूण करणें) लिंग (चिन्ह), आलिंगन= आलिंगिणें.
लिप् (लिंपण) निर्लेप, लेप, लिंपणें, लपटणें, लपेटा, लिपि[1].
लिक्षा लीख.
लुंच् (दूर नेणें, चोरणें) लुचा.
लुट् (चोरणें) लुटणें, लूट, लुटारू.
लुट् (लोटणें) लोटा.

1. लपट म्हणजे लामट. जसे, विषयलंपट, विषयासक्त, म्हणजे विषयास चिकटून राहणारा. यावरून लंपट म्हणजे चिकट असा अर्थ झाला. १ म्हणून गुजराथेत लोक आंदेश होतो (व०१-७) २ लिपि हे वर्णमालेचें नांव आहे। यावरून त्याचा अर्थ कागद वगैरे पदार्थावर हातांचा लेप करून काढलेली अक्षरें असा आहे. हे स्पष्ट आहे यावरून कोठेतरी आह लाहनाचार अनुमीहार कोशकाराच्या कालीने लिहिण्याची वहिवाट आहे, तीच प्राचीन आहे। त्यांचा उपयोग मालाहून तक लावत. जसे किलेकीचे मन आंहेले निराधार टाके. लिपि हा शब्द पाणिनीच्या अष्टाध्यायीत आला आहे कालाच्या पूर्वी चालतार लिहीत होते, म्हणून पुस्तकांची पाने गिला पडे असे म्हणाऱ्या संप्रदाय पडला लिप् धातूचा अर्थ लुगा काजे असा आहे यावरून लुगा करून लिहिण्याची चाल हाडीने लिहिण्याच्या पूर्वीची असती, तर अक्षरसमुहाचें नांव 'लिपि' असे न पडतां 'लिखी' असें पडलें असतें. अक्षरावरून जो 'दर्शं' शब्द त्यावरूनहि बरकात कोणत्या तरी प्रकारचा रंग मिसळून अक्षरें काढण्याची वहिवाट फार प्राचीन आहे हे स्पष्ट होतें. म्हणजे लिहिण्याचा परिपाठ नसता, तर लाहनावर कोरलेल्या अक्षरास वर्ण असें नांव पडलें नसतें

वर्तिका वात, वती.
वर्तुल वाटोळें.
वर्धि (प्रा० वद्धी) वादी (कातड्याची).
वल् (गुंडाळणें) वळणें, वळी, आवळणें, वळें, वलन=वळण, उद्वलन=ओवाळणें.
वल्कल[1] वाकळ.
वल्ग् (हालणें) वल्गना, वळघणें.
वल्लि वेल.
वंश वांसा, वांस.
वस् (राहणें) वसणें, वसाहत, वसति=वस्ती. वस्तु, वसन, वास्तु (घर), सुवासिनी (चांगल्या रीतीनें राहणारी) सवाशीण.
वस् (आच्छादन करणें) वेस, वासन=बासन.
वह् (नेणें) वहन, वहाणें, वाहिनी, वाहन, निर्वाह=निभाव, निभावणें, प्रवाह, विवाह, वधू.
वा (वाहणें) वात, वायु, वारा, वावटळ, निर्वात=निवात.
वाचाट (बडबड्या) वाचट, चांट.
वांछ् (इच्छिणें) वांच्छा, वांछिणें, वांछित.
वाट वाडा.
वाटिका वाडी.
वाणी बोलणें, बाणी.
वामलूर वारूळ.
वानर वांदर.
वापी (विहीर) बाव, बावडी.
वार् (टाळणें) वारणें, निवारणें.
वालुका वाळू.
विकट बिकट
विकल (निर्बल) विवळणें (वाईट होणें).

---

१. वल्कल शब्दाचा अर्थ झाडाच्या सालीचें वस्त्र असा असून वाकळ [illegible] असा अर्थ झाला. २. [illegible] मराठी [illegible] [illegible] 'वर्विद'[illegible] [illegible] 'वर्विद'[illegible] [illegible] ३. [illegible] ४ [illegible] ५. [illegible]

वे (विणणें) वेणी, वीण, विणकर.
वेणु वेळू.
वेतस वेत, वेताटी.
वेला वेळ.
वेल्ल् (हालणें) वेळणें.
वेश्या वेसवा.
वेषवार वेस्वार (हा पदार्थ कोंकणांत प्रसिद्ध आहे. तो मसकुटासारखा असतो).
वेष्ट् (गुंडाळणें) वेष्टन=वेढणें, वेढे (पायांतील), वेढो, वेटाळणें, वेटाळें.
वैराग्य (विषयोपभोगापासून निवृत्त होणें) बैरागी.
व्यंग विंगें, विंगा, विंग.
व्यध् (ताडन करणें) व्याधि, विंधणें, अविंध, व्याध.
व्यप् (सर्वणें) वेंच.
व्याघ्र वाघ.
व्यापार (हालचाल) वापर, वापरणें.
व्याम वाव.
व्रण वण (जखम).
व्रात (समुदाय) वरात (वरातीच्या वेळेस पुष्कळ लोक मिरवण्यास जातात).

श.

शक् (सामर्थ्य असणें) शकणें, शक्ति.
शंक् (संशय घेणें) शंका, शंकणें.
शकट (गाडी) छकडा.
शकटी सेगडी.
शठ (लुचा) छट, सट, सुट, शठकर्म=सटकर्म.
शप् (शापणें) शाप, शपथ= (खोटें बोललों तर अमुक शाप होईल असें म्हणणें).
शंबर सांबर.
शब्द (प्रा० सद्) साद, प्रतिशब्द=पडसाद.
शम् (शमणें) शांत=शान्त, शान्ति.
शर्करा साखर.
शलाका सळई.
शल्य सल, सलणें.
शस्[?] (उडी मारणें) शश=ससा (उड्या मारणारा).
शाकट शाम[?].
शार्कर छाकडा[?].

१. वररुचि ८—४० वेद धातूच्या इच्छा बाली व होतो २. संस्कृत[?] ... [illegible] ... असा शब्द आहे ३ हाच शब्द संस्कृतांत पुष्कळ ... [illegible] ... दाडीन कोठिली होता ४ शकि ... [illegible] ... म्हणतात. हाक बोलीत बहुत ... [illegible] ... सप्रमाण करण्याचा ... [illegible] ... वरचा असावा.

शृंखला (कडदोरा) सांखळी, उच्छृंखल=उससगळ=उ-सिंखळ (बंधन ज्यास नाहीं तो).

शृंग शिंग.

शेप शेपूट.

शैवाल शेवाळ—ळें.

श्मशान (प्रा०मम्साण) मसण, मसणवटी.

श्यामल सांवळा.

श्यामाक सावे.

श्याल (मेहुणा, बायकोचा भाऊ) साळा.

श्रम् (दमणें) श्रम, विश्रांति, विश्राम=विसावा.

श्रि (साहाय्य करणें–घेणें) आश्रय=आसरा, आश्रित.

श्रु (ऐकणें) श्रवण, श्रुति[1], परिश्रवण=परिसणें, सुनावणें.

श्रेणि (ओळ) शेडी.

श्रेष्ठिन् (वाणी) शेट, शेटजी.

श्वशुर सासरा, सासरें.

श्वश्रू सासू.

श्वस् (श्वास घेणें) श्वास, विश्वास, उच्छ्वास, उसासा.

श्वापद (प्रा०सावद) सावज.

ष.

षष् सहा षट्क=छक्का, छकडी

षड्ज सर्ज (गायनांतील स्वर).

षष्टि साठ, एकषष्टि=एकसष्ट.

षोडश सोळा.

---

१. हा शब्द कांहीं शिव्या देण्यांत मात्र योजतात. २. शिष्या कोणाचें धर्म ऐकूं येतो (समजतो) ती श्रुति, असा श्रुति शब्दाचा मूलार्थ आहे. वेदमंत्र म्हणण्याच्या वेळेस पाठकाचें चित्त त्याची दखामना राहून अर्थानुसंधान रहावें म्हणून पुस्तकावरून पठण करण्याचा निषेध शास्त्रकारांनी केला आहे. ऐकून म्हणणें यावरून वेदास श्रुति हें नांव पडलें, व श्रुति शब्दावरून प्राचीन काळीं लेखनकला अस्तित्वांत नव्हती, अशी अनुमानें कित्येक विद्वान् करतात तीं बरोबर नाहींत. याप्रमाणेंच वेदाचें स्मरण करून त्यास प्रतिपादित केलेल्या धर्माचें ज्यांनीं विस्तारानें वर्णन करून ठेविलें आहे, असे जे ग्रंथ त्यांचें नांव स्मृति. असा स्मृति शब्दाचा अर्थ प्राचीन संस्कृत ग्रंथकारांनीं केला आहे. याकरितां स्मृति म्हणजे केवळ स्मरणानें पठण्याचे ग्रंथ असा अर्थ करून स्मृतिकालींहि अस्तित्वांत लेखनकलेचा अभाव होता असें म्हणणें निराधार आहे. कारण स्मृतींमध्यें व्याव-हारांत प्रामाण्याचीं प्रमाणें सांगितलीं आहेत त्यांत लेख प्रमाण धरलें आहे.

स्वर सुर.

स्वाद् (रुचि घेणें) स्वाद, स्वादु, आस्वादणें, स्वादिष्ट.

ह.

हट् (बलात्कार करणें) हट, हटी.

हट्ट (बाजार) हट्टी, हाट (बाजार).

हन् (मारणें) हनन=हाणणें, हल्ला, हल्लार, घात, घाव, घात, घाला, घण (लो हाणावा). विघ्न, संघ, संघात, उद्धन=(वर गेलेला) उद्धर.

हनु हनुवटी.

हरिद्रा (प्रा० हलद्दा) हळद.

हरीतकी (प्रा० हरडई) हरडी, हरडा, हिरडा.

हरिमंथ हरभरा.

हलि (नांगर) हल्या, (नांगर ओढणारा) हेला.

हस् (हसणें) हसें, हसूं, हंसरा, हास्य.

हस्त (प्रा० हत्थो) हात, हात्या, हस्तक, तळहस्त =तळहात, हंताळ.

हस्तिन् हत्ती

हा (टाकणें) हानि, हीन.

हार्द (हृदयांतील) हरिद्र.

हिंगु हिंग.

हिंड् हिंडणें.

हिम हींव, हिमकाल=हिंवाळा

हीरक हिरा.

हु (देवतेच्या उद्देशानें अग्नीत टाकणें) होमणें (स-

१ हन् धातूचा अर्थ गमन करणें असाहि आहे यावरून त्याचा अर्थ 'ते गच्छतीति हानार्थः' यामधलें कारणें असाहि होतो त्यावरून [illegible] हाला [illegible] २ ऋ० १-११, हरिद्रादि शब्दांच्या [illegible] होतो, [illegible] ३ [illegible] म्हणतात. [illegible] ४ [illegible] ५ [illegible] 'हन्' [illegible] आहे.

ऊर्णु आच्छादन करणें [illegible]

ऊर्ज [illegible]

ऋ

ऋ [illegible]

[illegible]

ए

एज् [illegible]

एध् [illegible]

ओ

[illegible]

क.

कख् हसणें.

कण् थेंबे गिळणें (कणा).

कत्थ् स्तुति करणें.

कम् इच्छिणें (काम), कार्मुक, कमल, कामिनी.

कल् [illegible]

कस् [illegible]

काम् [illegible]

कित् [illegible]

किल् [illegible]

कीट् [illegible]

[illegible]

क्रीड् [illegible]

क्रुध् [illegible]

क्लम् [illegible]

क्लिद् ओलें होणें (क्लिन्न).

क्लिश् दुःख होणें (क्लेश).

क्षीव् धुंद असणें (क्षीव).

क्षण् मारणें (क्षणन).

१. [illegible]

घोल् अडणें.

ग.

गद् बोलणें (गद्य).
गर्व् डौल मारणें (गर्व).
गर्ह् निन्दा करणें (गर्हा).
गल्भ् धैर्य धरणें (प्रगल्भ).
गाध् राहणें (अगाध).
गाह् शिरणें(अवगाहन) (गाढ).
गुञ् अस्पष्ट शब्द करणें(गुञ्ज).
गुर् उद्योग करणें.
गृ शब्द करणें (गुरु).
गेप् शोधणें.
ग्लह् घेणें.
ग्लुच् चोरणें.
ग्लै ग्लान होणें (ग्लानि).

घ.

घट्ट् हालविणें.
घुर् भय वाटणें (घोर).
घृ गळणें (घृत, घर्म).
घृण् प्रकाशणें.

च.

चंघ् जाणें,
चट् फुटणें, चटचटणें.
चंड् रागवणें (चंडी).
चण् वाजणें.
चप् जाणें.
चर्च् संवाद करणें (चर्चा).
चष् बोलणें.
चाय् पूजणें, समजणें.

चिष् पीडा देणें.
चिट् आज्ञा करणें (चेट).
चित् जाणणें (चित्त).
चिभ् आश्चर्य वाटणें.
चिल् वस्त्र पांघरणें.
चिल्ह् शिथिल होणें.
चीक् घासणें, स्पर्श करणें.
चीभ् बोलणें
चुप् हळू चालणें (चुप).
चेष्ट् चळवळ करणें.
च्यु जाणें.
च्युत् शिंपडणें.

छ.

छर्द् ओकणें, (छर्दि).
छुप् स्पर्श करणें.
छो कापणें.

ज.

जट् गोळा करणें (जटा).
जड् गोळा करणें.
जल् पाजवणें, तीक्ष्ण करणें (जालीम).
जस् सोडणें.
जस् खाणें.
जुष् सेवा करणें.
ज्या वृद्ध होणें (जिन).
ज्वर् रोग होणें, (ज्वर).

ट.

टिप् गाळणें, टिपकणें.

ऊर्णु आच्छादान करणें (ऊर्णा).
ऊह् तर्क करणें (ऊह).

ऋ.

ऋ जाणें.
ऋच् स्तुति करणें, ऋचा.(ज्या वृत्तानें वेदांत ऋषींनीं ईश्वराची स्तुति केली आहे त्यास ऋचा असें म्हणण्याचा संप्रदाय पडला).
ऋच्छ् जाणें.
ऋज् जाणें.
ऋण् जाणें.
ऋत् निंदा करणें.
ऋध् वाढणें (ऋद्धि).
ऋप् जाणें.

ए.

एज् चमकणें, कांपणें (जनमेजय).
एध् वाढणें.

ओ.

ओख् शोषणें.

क.

कख् हसणें.
कण् डोळे मिटणें (काणा).
कत्थ् स्तुति करणें.
कम् इच्छिणें (काम), कैतमुक, कान्त, कामिनी.
कल्ह् अस्पष्ट शब्द करणें (कल्ला).
कस् हालणें, कसकसणें.
कास् खोकणें.
किट् त्राम देणें, किटकिट.
कित् राहणें, रोग बरा करणें (चिकित्सा).
कोद् रंगविणें.
कु शब्द करणें, कवि.
कुत्स् दोष देणें, कुत्सित.
कुप् पिळणें.
कुस् जोडणें.
कुह् आश्चर्य वाटणें.
कृप् कल्पना करणें.
क्नूय् वाजणें, ओलें होणें.
क्रंद् ओरडणें, शोक करणें.
क्रीड् खेळणें (क्रीडा).
क्रुध् रागावणें (क्रोध).
क्लम् ग्लान होणें.
क्लिद् ओलें होणें (क्लिन्न).
क्लिश् दुःख होणें (क्लेश).
क्लीब् धैर्य नसणें (क्लीब).
क्वण् वाजणें (क्वणन).

ख.

खद् मारणें, मारणें.
खुर् कापणें.

१. कम् इत्यादि कित्येक धातूंस कर्मणी अक प्रत्यय लागतो.

ड

डश् फसणें

ढ.

ढौक् जाणें

त

तग् जाणें

तच् अचगडणें

तम् दुःख भोगणें

तर्ज् निंदा करणें (तर्जना)

तड् मारणें

तल् स्थापना करणें (तळ)

तस् शोभविणें फकणें

ताय् पसरणें

तिज् तीक्ष्ण करणें (तेज)

तिल् जाणें

तुण् वाकडें होणें (तुणतुणें).

तुद् पीडा देणें (प्रतोद)

तुफ् मारणें (तोफ)

तृण् पूर्ण करणें

तृद् दुःख देणें

तृह् मारणें

तेव् क्रीडा करणें

त्रप् लाजणें (त्रपा)

त्रै रक्षण करणें (त्राण)

त्वच् आच्छादन करणें (त्वचा).

त्विष् प्रकाशणें

द

दय् रक्षण करणें, कीव (दया).

दरिद्रा गरीब स्थितींत होणें

दक्ष् वाढणें (दक्षिणा).

दिव् मिळणें, प्रकाशणें (दिवस).

दिश् दाखविणें (दिशा, उपदेश, प्रदेश).

दिह् वाढविणें (देह).

दी नष्ट होणें (दीन).

दीक्ष् यज्ञ करणें, नियम घेणें (दीक्षा, दीक्षित).

दु दुःख देणें.

दुष् वाईट होणें (दुष्ट).

दृप् गर्व करणें (दर्प).

दृभ् ग्रन्थ रचणें (सदर्भ).

द्युत् प्रकाशणें (द्युति).

द्रु पाझरणें (द्रव).

द्रुह् द्वेष करणें (द्रोह).

द्विष् द्वेष करणें (द्वेष).

ध.

धा धारण करणें.

धिष् संतोष करणें.

धुक्ष् पेटविणें.

धू कापणें.

धूप् तापविणें (धूप).

धे पिणें (धात्री=दाई).

ध्मा फुकणें (धमनी).

ध्यै चिंतन करणें (ध्यान).

ध्वज् चालणें.

ध्वन् शब्द करणें (ध्वनि).

ध्वंस् नाश पावणें (विध्वंस).

न.

नद् ओरडणें (नर्दित).
नद् वाजणें (नाद).
नभ् नसणें (नभ=आकाश).
नर्द् ओरडणें.
नह् बांधणें (उपानह).
नाथ् मागणें, श्रीमान् असणें (नाथ).
निज् धुणें, शुद्ध करणें.
नु स्तुति करणें (नुति).
नुद् प्रेरणा करणें (विनोद).

प.

पंड् जाणें, जाणणें (पंडित).
पण् व्यवहार करणें, जाणें. पाणि (हात), आपण (बाजार). पणक (पैसा).
पथ् जाणें.
पिद् शब्द करणें.
पिन् जाणें.
पीप् पुष्ट होणें (पीवर).
पुत् मोठें होणें.
पुर् पूर करणें (पूर).
पुर पुढें जाणें.
पुष्प फुलणें (पुष्प).
पु शुद्ध करणें (पूत, पवित्र).
पुंमान् (पवित्र करणारा).

पूर् पुष्ट होणें (पूर).
पृ उद्योग करणें (व्यापार)
पृच् स्पर्श करणें (संपर्क).
पृ पालन करणें
प्याय् वाढणें (पीन).
पेल् हालणें.
पैण् जाणें
प्रथ् प्रसिद्ध होणें.
प्रा भरणें.
प्री संतुष्ट करणें (प्रिय, प्रीति).
प्रु जाणें.
प्रुट् चोळणें.
प्रुद् जाणें.
प्लु जाणें.
प्लुष् जाळणें.
प्सा खाणें

फ.

फण् वाढणें.

ब.

बर्द् आच्छादन करणें.
बिल् फुटणें.
बिंद् अवयव असणें (बिन्दु).
बुड् टाकणें.
बृद् वाढणें (भद्र).
ब्रू बोलणें.

भ.

भर् पोषण करणें.

---

१. पुत्र झाला म्हणजे पु म पवित्र करतो, असा समज [illegible]
आहे, तो या शब्दावरून द्योतित होतो.

भल् मारणें (माला).
भा प्रकाशणें (भानु).
भाम् रागावणें (भामिनी).
भेष् भिणें.
भ्रंश् पडणें (भ्रंश).
भ्राज् प्रकाशणें.
भ्राश् प्रकाशणें.

म.

मख् चालणें.
मस् मोजणें.
मह् सन्मान देणें.
मी फेकणें.
मिह् शिंपडणें (मेह, मेघ).
मील् झाकणें.
मुद् आनंदित होणें (मोद) (मोदक).
मुष् चोरणें (मूषक).
मूर्च्छ् बेशुद्ध होणें (मूर्च्छा).
मृग् शोध करणें.
मृज् शुद्ध करणें (मार्जन).
मृड् सुख होणें.
मृश् स्पर्श करणें (परामर्श).
मृष् सहन करणें.
मे अदलाबदल करणें (वि-निमय).
मेष् सेवा करणें.
म्ना अभ्यास करणें (आम्नाय) (वेद).
म्रद् कुस्करणें.
म्रुच् } जाणें.
म्लुच् }
म्लेच्छ् अशुद्ध—अस बोलणें.

य.

यज् पूजा करणें (यज्ञ, याग)
यंत्र् संकोच करणें (यंत्र).
यस् यत्न करणें (आयास).
यु मिसळणें (युवन, युवति)

र.

रख् जाणें.
रण् बोलणें.
रस् रुचि घेणें (रस).
रा देणें.
रास् ओरडणें (रासभ).
रुज् रोग होणें (रोग).
रेक् शंका घेणें.
रोड् वेडा (उन्मत्त) होणें.

ल.

लप् बोलणें (प्रलाप).
लष् इच्छिणें (अभिलाप).
लस् खेळणें (विलास).
ला घेणें.
लिश् कमी करणें (लेश).
लिह् चाटणें (लेह).
ली चिकटणें.
लुड् ढवळणें (आलोडन).

स.

संज् चिकटणें, (राग, प्रसंग, सक्त.)
सद् रहाणें (सेव, घर).
सम् पसरणें.
साद् भोगणें.
सि बांधणें (सिय, मनुष्यास बांधणारें).
सिव् पूर्ण करणें.
सू प्रसवणें.
सृ सरणें.
सृज् उत्पन्न करणें (सृष्टि).
सो नाश (अवसान).
स्कंद् जाणें.
स्तन् वाजणें (स्तनित).
[illegible] (स्त्री).
स्निह् चिकटणें (स्नेह).
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
स्मि हसणें (स्मित).
स्रंभ् विश्वास ठेवणें.
स्रंस् गळणें.
स्रु जाणें.
स्वञ्ज् आलिंगणें.
स्वन् शब्द करणें.
स्वप् निजणें (स्वप्न).
स्विद् अंग पाझरणें (स्वेद).
स्विद् घाम येणें (स्वेद).
स्वृ शब्द करणें (स्वर).

ह.

हन् हाणणें.
हुर्छ् वांकडें होणें.
हृ न्यावणें (अपहृत).
ह्रस्व् कमी होणें (ह्रास).
ह्री लाजणें.
ह्वृ वांकणें.
ह्वे बोलावणें.

क्ष.

क्षम् क्षमा करणें (क्षमा).
क्षिण् नाश करणें.
क्षीव् माजणें.
क्षुध् भूक लागणें (क्षुधा).
क्षि नाश होणें.
क्षी नाश करणें (क्षय).
क्षीब् उन्मत्त होणें.

[illegible]

पोत.	माळु.	लट.
फस–णें.	मग (नंतर).	लाच.
फिटणें.	मठ.	लुंगा
फुका (व्यर्थ) फुकट.	मामा–मी.	वगरा.
फोंकावणें.	मुगुस.	वाग.
बडबड.	मेहुणा–णी.	वाट.
बडा.	रवी.	वान.
बाप.	रांजण.	वायण=वाण(वायन).
बाहुली.	राळा.	वेशी=ओसें.
बुढा–ढी.	रीग.	शाई.
बोकड.	रु.	शाकुक.
बोड (तरुण) बोडगी.	रुंद.	सुगी.
बोड.	रुवी	हाळी
बोडणें.	लोट.	हाट.
भेमाळ (बेटा).	लवेरी	हीर.
मांडण.		

अरबी शब्द.

अवम (अवग= अपील. रिहद) अकार.	अखत्यार.	अजब.
	अखबार.	अखबाब

---

१. कोंकणांत मुसलमान बोलत्या म्हणतात [illegible] मुसलमानांचे राज्य [illegible] मराठींत आले आहेत [illegible] राजकीय व्यवहारासंबंधी पुष्कळ शब्द आहेत अरबस्तानांतील लोकांची जी भाषा ती अरबी होय. [illegible] मुसलमानी धर्माचा आद्यप्रवर्तक जो महंमद त्याने [illegible] फारसी भाषा [illegible]

अजम (मोठा).	अनलम.	अद्ल (न्याय).	अनामत.
अजमत (मोठे-	अत्तर.	अदालत.	अनार.
पणा).	अदब–बी.	अदावत.	अनीन.

त्याचें कारण होय. शोधक वाचकांच्या माहितीकरितां पुस्तकाच्या शेवटीं संस्कृत, इंग्रजी आणि फारसी या भाषांतील कित्येक मराठी शब्दांचें कोष्टक दिलें आहे. या शब्द भांडारापैकीं अरबी व इराणी किंवा फारसी या भाषा शिकलेल्या पुष्कळ मुसलमान लोकांनीं इराण देश जिंकिला तेव्हां तद्देशीय लोकांचा मुलखामध्यें राहून आपला धर्म सुरू केला तेव्हां सर्व व्यवहार. [illegible]

[illegible]

औरत.
कजा.
कतबा.
कत्तल.
कतार (ओळ).
कदम.
कदर.
कदीम.
कंदील.
कनात.
कपात.
कपार.
कफण.
कबजी.
कबीर (मोठा).
कबुलात–ला–
यत.
कबूल.
कमाल.
कयास.
करणा.
करामत.
करार.
कर्ज.
कर्बंद.
कलम–मी.
कलाट.
कलाईत.
कवाड.

कसब.
कसबा.
कमर (अंश).
कसरत.
कसाई.
कसाब.
कहर.
काईम.
काइल.
काजी.
कानू.
काफर–री.
काफला.
काबीज.
काबील.
काबू.
कायदा.
कितान.
किताब.
किता.
किमत.
किमया.
किटा
कुफराण.
कुराण.
कुरवान.
कुलाबा.
कुबत.
कैद.
कैदी.

कोम.
कौल.
खत (पत्र).
खंदक.
खबर.
खबरदार.
खराब.
खरीप–फ.
खलाशी.
खलास.
खबीस.
खातर.
खालसा.
खाशी.
खास.
खासा.
खिजमत.
खिलात.
खिमा.
खिस्त.
खुमारी.
खुमाग.
खुरशी.
खुदाम–शा.
खैरीज.
खैरात.
ख्याल.
गजब.
गजल.
गफलत.

गम (दम).
गरक=गर्क.
गरज.
गरीब.
गलतान.
गलबत.
गलिछ.
गलीम.
गाजी.
गाशा.
गुलाब.
गुलाम.
गैबी.
गैर.
गोता.
घुसखा.
चरबी.
जकात.
जम.
जबर.
जबाब.
जमा.
जमान.
जम्बर.
जरदोज.
जबजे.
जवार.
जवाहीर.
जाफा.
जाबता.

वकर.
वकल.
वकील.
वकूब.
वक्त.
वजन.
वजा.
वजीर.
वतन.
वर्ख.
वर्म.
वलद.
वशीला.
वसवसा.
वसूल.
वह्मा.
वहीम.
वाकब.
वाका-स्था.
वाजवी.
वायदा.
वारस.
वारसा.
वारीद.
वारीस.
वाली.
वासील.
वामलात-द.
विजायटी.
विरासत.

विल्हा.
विल्हे.
शकल(शुक्ति).
शरा.
शर्ध.
शर्यत.
शलक.
शहामत.
शान.
शाबान.
शाबीत.
शाबूत-द.
शाहीर.
शिकल.
शिक्का.
शिद्दी.
शिलक.
शिवाय.
शुरवात.
शुरू.
शेरा.
शौक-ख.
सई.
सक्त-स्त.
सजल.
सदर.
सदरहू.
संदूक.
सद्दी.
सन.

सनद.
सफ.
सफर.
सफाई.
सबब.
सबर.
सबा.
सबुर.
समत.
समला.
समान.
सय्यद.
सरकत.
सराईत.
सराफ.
सरिफा.
सर्बत.
समला.
सला.
सलाबत.
सलाम.
सलामत.
सलीस.
सल्क-ख.
सला.
सलास.
सवाल.
सहल.
सही.
सादीलवार.

साफ.
साफी.
साबान.
साबीक.
साबीत.
सामलात.
सामील.
सायर.
सालस.
साहेब.
सुकाण.
सुता.
सुदामत.
सुनी.
सुभा.
सुरत.
सुरवात-सुरुवात.
सुरसन.
सुरू.
सुलुख.
सुलतान.
सैतान.
सैर.
सोबत.
सोमल.
सोहोलत.
हकिकत.
हकीम.
हक.

आराज.	कारभार.	खलीता.	खैर.
ओलिजहां.	कारवान.	खसखस.	खैरात.
आवाज–दारी.	कारागीर.	खाक.	खोगीर.
इजार–दार.	किनखाप.	खानदान	खोजा.
इजारा.	किनारा-री.	(कुल).	गज.
इमाम.	किफायत.	खाना.	गंज.
इरादा.	कीर्द.	खावद–विंद.	गमजा.
इलायची.	कुजा.	खिजमत-दमत	गरद–गर्द.
ईद.	कुमक.	(चाकरी).	गरदन.
उमेद.	कुस्ती.	खिरापत.	गर्दा.
उरुबुरू (समो-	कूच.	खिसा.	गर्दी.
रासमोर).	कैफ.	खिसमीस.	गरम (गरमा).
उम्मवारी.	कोतवाल.	खुद–द.,	गरमी.
कंगोरा.	कोता.	खुदा.	गलत.
कपापचिनी.	कोळंजन.	खुदावत.	गल्ला.
कंपेरा.	खजीना.	खुन–नी.	गस्त (फेरी).
कम.	खंजीर–री.	खुबी.	गालीचा.
कमतर.	खजील.	खुराक–ख.	गिर्दी.
कमर.	खणाजगी.	खुर्द.	गिलावा.
कमान.	खदा.	खुर्दा.	गिल्ला.
कलमदान.	खबूतर.	खुश.	गुग
कसीदा.	खगबी.	खुशकी.	गुजर.
कागद.		खुशामत.	गुजराण.
कारकीर्द.	खरीद.	खुशी.	गुदस्त.
कारकून (काम	खरेदी.	खून.	गुन्हा.
करणारा).	खर्च.	खूब (मुदर).	गुन्हेगार.
कारखाना.	खलबत.	खेचर.	गुमान.

१. अन्तन मोठा. २. ठेवण्याचें पात्र या अर्थी दान प्रत्यय लागतो. उ० कलमदान. याचेंच अपभ्रंशरूप 'दानी' किंवा 'दाणी' असें मराठीत झालें असावें. असें–अत्तरदाणी, गुलाबदाणी, हिकदाणी, पिकदाणी, वाहूदाणी ३ तें करणारा या अर्थी गार हा प्रत्यय नामास लागतो.

[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]हा	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]-दारी	[illegible]	[illegible]	[illegible]
इजार-दार	[illegible]	[illegible]	[illegible]
इजारा.	[illegible]	[illegible]	[illegible]
इमाम	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]चा	[illegible]	[illegible]	[illegible] गई.
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible] गरमा).
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]		[illegible]
[illegible]	[illegible]		
[illegible]	[illegible]		[illegible] केरी).

[illegible]

[illegible] लागतो छ

[illegible] झाले

[illegible] वाहूदाणी

[illegible]

आराज.
औलिजहां.
आवाज–दारी.
इजार–दार.
इजारा.
इमाम.
इरादा.
इलायची.
ईद.
उमेद.
उरुबुरू (समोरासमोर).
उम्रवारी.
कगोरा.
कपापचिनी.
कंपेश.
कम.
कमतर.
कमर.
कमान.
कलॅमदान.
कशीदा.
कागद्.
कारकीर्द.
कारकून (काम करणारा).
कारखाना.

कारमार.
कारवान.
कारागीर.
किनखाप.
किनारा-री.
किफायत.
कीर्द.
कुजा.
कुमक.
कुस्ती.
कूच.
कैफ.
कोतवाल.
कोता.
कोळंजन.
खजीना.
खजीर–री.
खजील.
खणाजगी.
खदा.
खबूतर.
खगभी
खरीद.
खरेदी.
खर्च.
खुलबत.

खलीता.
खसखस.
खाक.
खानदान (कुल).
खाना.
खावंद–विंद.
खिजमत-दमत (चाकरी).
खिरापत.
खिसा.
खिसमीस.
खुद–द्.
खुदा.
गुदावत.
खुन–नी.
खुबी.
खुराक–ख.
गुर्द.
गुर्दा.
गुरा.
गुराकी.
गुशामत.
गुशी
खून.
सूब (गुदर)
मचर.

खैर.
खैरात.
खोगीर.
खोजा.
गज.
गज.
गमजा.
गरद–र्द.
गरदन.
गर्दा.
गर्दी.
गरम (गरमा).
गरमी.
गलत.
गल्ला.
गस्त (फेरी).
गालीचा.
गिर्दी
गिलावा.
गिल्ला.
गुग
गुजर.
गुजगाण.
गुदस्त
गुन्हा.
गुन्हेगार
गुमान.

---

१. अर्थात मोठा. २. ठेवण्याचे पात्र या अर्थी दान प्रत्यय लागतो. ज० कलमदान. यावेंच अपभ्रंशरूप 'दानी' किंवा 'दाणी' असें मराठीत झालें आहे. जसें–अत्तरदाणी, गुलाबदाणी, फिकदाणी, पिकदाणी, चहादाणी ● ३ ने करणारा अर्थी गार हा प्रत्यय नामास लागतो.

आराज.	कारभार.	खलीता.	खैर.
औलिजहां.	कारवान.	खसखस.	खैरात.
आवाज–दारी.	कारागीर.	खाक.	खोगीर.
इजार–दार.	किनखाप.	खानदान	खोजा.
इजारा.	किनारा–री.	(कुल).	गज.
इमाम.	किफायत.	खाना.	गज.
इरादा.	कीर्द.	खावद–विंद.	गमजा.
इलायची.	कुजा.	खिजमत-दमत	गरद–र्द.
ईद.	कुमक.	(चाकरी)	गरदन.
उमेद.	कुस्ती.	खिरापत.	गर्दा.
उरुबुरू (समो-	कूच.	खिसा.	गर्दी.
रासमोर).	कैफ.	खिसमीस.	गरम (गरमा).
उस्तवारी.	कोतवाल.	खुद–द्द.	गरमी.
कंगोरा.	कोता.	खुदा	गलत.
कपापचिनी.	कोळंजन.	खुदावत.	गला.
कंपेश.	खजीना.	खुन–नी.	गस्त (फेरी).
कम.	खजीर–री.	खुबी.	गालीचा.
कमतर.	खजील.	खुराक–ख.	गिर्दी
कमर.	खणाजगी.	खुर्द.	गिलावा.
कमान.	खदा.	खुर्दा.	गिल्ला.
कलमदान.	खबूतर.	खुरा.	गुग
कशीदा.	खराबी.	खुशकी.	गुजर.
कागद.	खरीद.	खुशामत.	गुजराण.
कारकीर्द.	खरेदी.	खुशी.	गुदस्त
कारकून (काम	खर्च.	खून.	गुन्हा.
करणारा).	खलबत	खूब (सुंदर)	गुन्हेगार.
कारखाना.		खेचर.	गुमान.

१. वजनांत मोठा. २. ठेवण्याचें पात्र या अर्थी दान प्रत्यय लागतो. उ० कलमदान. याचेंच अपभ्रष्टरूप 'दानी' किंवा 'दाणी' असें मराठींत झालें असावें. असें–अत्तरदाणी, गुलाबदाणी, हिकडाणी, पिकदाणी, बाहुदाणी ० ३ तें करणारा या अर्थी गार हा प्रत्यय नामास लागतो.

गुमाश्ता.	जंगी.	जुलाब.	तार
गुल (फूल).	जंबीर-रा.	जेर.	ताडेवार
गुलकंद.	जनान-नी.	जेरदस्त.	तावदान
गुलजार.	जनावर.	जेरबंद.	तिरंदाज.
गुलबास.	जवानी.	जोर	तीर (बाण)
गुलाब.	जमीन.	झुल्फ.	तुमान.
गूढ.	जर (पागोटें	तक्त.	तुर्त.
गोलंदाज.	वगैरेचा).	तख्ता.	तेगा.
गोटा (कोपरा).	जरब.	तक्या.	तेजाब.
गोषवारा.	जर्द (पिवळा).	तंग.	तेजी.
ग्वाही.	जरा (थोडें).	तगारी.	तोशदान.
चंग.	जर्दा.	तनखा.	दंग.
चपराशी.	जल्द-दी.	तमाशा.	दगदग.
चमन.	जवान.	तयार.	दगा.
चरक.	जहर.	तरकारी.	दफेदार.
चरबी.	जहाज.	तरबूज.	दम-मा.
चश्म.	जागा.	तराजू.	दमान.
चश्मा.	जाजम.	तराण-णा.	दमामा.
चाकर.	जादा.	तलब.	दरकार.
चादर.	जादू.	तलाग.	दरख्वास्त.
चाबूक.	जाबसाल.	तवाना.	दरगा.
चिराग.	जामदार.	तस्त.	दरजी.
चीग.	जाम (पेला).	तह.	दरद-दी.
चीज.	जामा.	ताहाहयात.	दरबार.
चीण.	जाहागीर.	तशीम.	दरम्यान.
चेहरा.	जाहाबाज.	ताकीत-द.	दरया.
चोब.	जिंदगी.	तागाईत.	दरयाफ्त-ती.
छबिना.	जिन्नस.	ताज.	दरवाजा.
जखम.	जीन.	ताजा.	दरवेशी.
जंग.	जुदा.	तापता-फता.	

दरोगा.
दरोबस्त.
दर्या.
दर्यास.
दस्त.
दस्ता.
दस्तुरी.
दहशात.
दाणा (शहाणा).
दाद.
दानद (विश्वास).
दार.
दारू.
दाल.
दालन.
दास्तान.
दिक्कत.
दिगर.
दिरंग–दिरींग.
दिल.
दिवाण.
दिवाणा.
दिवाल.
दुकान.
दुमची.
दुमाला.
दुय्यम.
दुरुस्त.

दुर्बीण.
दुश्मन.
दुशाला.
दूम.
देर (उशीर).
दोस्त.
नखरा.
नजराणा.
नजी–ख.
नमाज.
नमुना.
नमूद.
नरद.
नरम.
नाखवा.
नाखुदा.
नाखुश.
नाजूक.
नातवान.
नादान.
नाबद.
नाबूद.
नामदार.
नामोश.
नालरती.
नास्टा.
निगा.
निमक.
निमचा.
निमे (अर्धा).

निम्मा–म्मे.
निरख.
निशाण–णी.
नेक.
नेचा.
नेफा.
नोक.
नोकर.
न्याहारी.
न्याहाल.
पजा.
पंजाबी.
पडदा.
पन्हा.
पन्हेरी.
पर (पख).
परगणा.
परवा–र्वा.
परवाणगी–नगी.
परवाना.
परागंदा.
परी.
पलख.
पलिता.
पलिस्त-पसंत.
पाजी.
पादशहा.
पायखाना.
पायमल्ली.

पारम.
पासंग.
पिलपागा–गा.
पिस्ता.
पिस्वाद.
पुरजा.
पुरशीस.
पुस्त.
पुस्ती.
पूल.
पेगम.
पेच–पेंच.
पेश–जी.
पेशवा.
पेशा.
पेषवाज–वाज.
पेस्तर.
पेहरण.
पेहलवान.
पैगंबर.
पैजार.
पैदा.
पैदास्त.
पैमाश–ष.
पैरव.
पैलु.
पैवस्ती.
पोक्त–क्ता.
पोर्ते.
पोशाख.

पोशिंदा.
पोलाद.
प्यादा.
प्याला.
फरमासा.
फरोस्त.
फर्मान-अ.
फलानबिस्तान.
फरस्त.
फानस-षस.
फिरंगी.
फिरस्ता.
फिर्याद.
बक्षी.
बक्षीस.
बखत.
बगर.
बगल.
बगीचा.
बड.
बद.
बदर.
बदलाम.
बंदा.
बदाम.
बंदि.
बरिस्त.
बंदोबस्त.
बयाणा.
बरखंदाज.

बरकती-कस.
बरखास-ख्ता-
स्त.
बरतरफ.
बरदास्त.
बराबर.
बरात.
बर्फ.
बर्फी.
बलामत.
बस (पांच).
बस्तन.
बस्ता.
बहर.
बहागा.
बहादर-दूर.
बहार (बगत).
बहाल.
बाग-बगीचा.
बागाईत.
बाजत.
बाजार.
बाजू.
बाद.
बादशाह.
बाबत-द.
बार.
बारकस-बार्क-
स.
बारकाई.

बारगीर.
बारदान.
बारदार.
बारनिशी.
बारीक.
बावर.
बिगर.
बिचारा.
बिनाखी.
बिनी.
बिब्बी.
बिमार.
बिलंद.
बिल्लोर.
बुणगे.
बुदुख.
बुरूज.
बेकार.
बेत.
बेलदार.
बेश.
बेशमी.
बोई-य.
बोगदा.
बोन्या.
भिस्ती.
मखमल.
मखलाशी-सी.
मगज (मेंद).
मगजी.

मगरूर.
मजा.
मजूर-री.
मदत (सहाय).
मर्द.
मर्दानी.
मर्दुमी.
मर्फा.
मलम.
मलिदा.
मसक.
मस्का.
मस्त.
मस्तवाल.
मस्ती.
महिना.
मात.
मादखान.
मांदगी.
मांसा.
मादी.
मादित.
माहे.
मिजाज-द.
मिरवणें.
मीर.
मुजरत-द.
मुजामा.
मुद्दा.

मुफत.
मुरीद
मस्त
मेज
मेजबानी–वानी
मेणा
मेदगी
मेवा.
मेहेर (प्रीति).
मेहरबानी–नी
मैदा.
मैदान.
मोजा.
मोरचा.
मोरचंग.
मोहबत.
मोहर–रा.
म्यान.
म्याना.
याद.
यादू.
रकाना.
रग.
रजई.
रंजीस.
रफू.

[illegible]
रवानगी
रहान
रसद
रस्ता
रहदारी
राम
रास्त
रुपुस्त
रुमाल.
रुस्तुम.
रेजगी.
रेजा.
रेवस.
रेशीम.
रोगण.
रोज (दिवस).
रोजमरा-मुरा.
रोजा.
रोशनाई.
लंगर.
लगाम.
लब.
लश्कर–लष्कर.
लाचार.
लाल (माणीक).

[illegible]
[illegible]
[illegible]
वगैर
वगैरे.
वस्तगा.
वस्ताद.
वांकनीस.
वाहवा.
शरबत.
शरम.
शरमिंदा–धी.
शह.
शहर.
शाई.
शागिर्द.
शादी.
शानदार.
शानिशा.
शाबास.
शामदान.
शायदी.
शाल.
शाहा.
शिकस्त.
शिकार.
शिताब.

शिरई
शिकाम
शिरजी
शिर.
शिक्का
शिरनाज.
शिरपाव.
शिरपेच.
शिरस्ता.
शिरा.
शिपाई.
शिलेदार.
शिशी.
शिवाय.
शिसा.
शिस्त–वार.
शेख–दार.
शेखी.
शेत–खाना.
शेर.
शेरणी.
सक्त–क्ती.
संगमरवर.
संगीन.
सजा.
संजाब.
सतम.

---

१. तें स्थान आहे या अर्थी वान प्रत्यय लागतो.

सतरंजी.
सतार.
संदान.
सनई.
सफेत–ता.
सब्जा.
समशेर.
सर.
सरवार.
सरजा.
सरजोर.
सरजाम.
सरदार–री.
सरनामा.
सरबरा.
सरमाटा.

सरहद्द.
सराई.
सरासरी.
सरिफेवार.
सर्द (थंड).
सर्पोस.
सर्फराजी.
सनदा–गर–गीर.
सवार.
सवारी.
साज.
साजिंदा.
सांधा.
सामान.
सावधान.

सारवान.
साल (वर्ष).
सालिना.
सुमार.
सुरमाई.
सुरत.
सुरमा.
सुभास.
सुस्त–सुस्ती.
सौदा.
सौदागर.
हमाम.
हजरत.
हजार.
हजारी.
हमा.

हमेशा–शा.
हमेशा–हमेशा.
हरकारा.
हरदु (दोन्ही).
हवई.
हवा.
हाजारा.
हाजरी.
हासील.
हिंदु.
हिसरशी.
हुनर–सर.
हुम्मा.
हुशारी.
होप.
होउ (भय).

पुरवणी पहिली.

जिज्ञासा (जाणण्याची इच्छा) हा गुण परमेश्वरानें मनुष्याच्या अंगीं ठेविला आहे. याच्या योगानें जगांत अनेक मोठीं कार्यें उत्पन्न होतात. मोठमोठ्या उपयुक्त शास्त्रांचें आदिकारण जिज्ञासा होय. झाडावरील फळ देंठापासून सुटल्यावर खालीं कां यावें, वर कां जाऊं नये, किंवा तेथेंच कां राहूं नये ? हें जाणण्याची इच्छा उत्पन्न झाल्यामुळें विशिष्टगुरुत्वाचा नियम कळला. पदार्थांचे गुण कळल्यावर त्यांपासून जगास पुष्कळ उपयोग होतो; तथापि प्रथमतः तत्ववेत्त्यांचें लक्ष उपयोगाकडे नसतें. ते केवळ जिज्ञासेनेंच प्रवृत्त होतात. परमेश्वरानें सृष्टि उत्पन्न कशी केली, याविषयीं प्राचीन काळापासून सुधारलेल्या सर्व देशांतील तत्ववेत्ते आपापल्या ज्ञानवृद्धीच्या मानानें विचार करून आपल्या समजुतीप्रमाणें सिद्धांत करीत आले. सर्वांच्या सिद्धांतांत थोडाबहुत फरक आहे; तथापि परमेश्वरानें सृष्टिकर्ता एक प्राणी उत्पन्न केला; यापासून हा सगळा विस्तार आहे, याविषयीं सर्वांचें एकमतच आहे. अलीकडे यूरोपांतील सुधारलेल्या देशांत जगाची पूर्वस्थिति जाणण्याविषयीं उत्कट इच्छा उत्पन्न झाली आहे. तीमुळें भूगर्भशास्त्र वगैरे अनेक विद्या उत्पन्न झाल्या आहेत. तिकडल्या विद्वान् लोकांत मनुष्याच्या उत्पत्तीविषयीं दोन पक्ष झाले आहेत. शरीरच्छेदन करून तदंतर्गत मांस, अस्थि, धातु, मज्जा इत्यादिकांची परीक्षा करतां, या सबबानें [illegible] मनुष्यजातीच्या शरीररचनेंत परस्परभेद दृष्टीस पडतो, त्यामुळें एका पक्षाचें म्हणणें असें आहे कीं, हल्लींची सर्व मनुष्यें एकाच जातीचीं [illegible] नव्हे; एकाच काळीं किंवा भिन्न काळीं थोड्या त्यांची

ह्मणजे सर्व पृथ्वींतील भाषा एका मूळाचा विस्तार असें ह्मणतां येत नाहीं.

हल्लीं पृथ्वीवर सुमारें ९०० वेगळाल्या भाषा आहेत, त्यांचे मूळाच्या संबंधानें यूरोपांतील विद्वानांनीं आर्य, तुराणी आणि शमी, असे तीन वर्ग मानिले आहेत.

१ संस्कृत, झेंद, लातिन व ग्रीक, या व यांच्यापासून झालेल्या एशिया व यूरोपखंडांतील भाषा व दुसऱ्या कित्येक भाषा आर्यवर्गांत येतात.

२ चिनी, तुर्की, तेलंगी वगैरे भाषा तुराणी वर्गांत येतात.

३ यहूदी (हिब्रू), आरबी, हबशी वगैरे भाषा शमी वर्गांतल्या होत.

ही पुरवणी इतकी लांब लिहिण्याचें कारण कीं सर्वच भाषा एका भाषेपासून झाल्या असें आहे तर, भाषांचे व्युत्पन्न व अव्युत्पन्न असे भेद कसे मानतां येतील ? असें कित्येकांचें ह्मणणें आहे. यावर एवढेंच उत्तर कीं सर्व मनुष्यें एकाचा विस्तार असून, आर्य, यवन, यहुदी, असे भेद देशाचारवर्णादि संबंधानें जसे मानतात, त्याप्रमाणेंच हे विभाग कल्पिले आहेत.

पुरवणी दुसरी.

संस्कृत झेन्द ग्रीक लातीन या भाषांत अल्परूपभेदानें असणारे एकार्थवाचक शब्द.

संस्कृत.	झेन्द.	ग्रीक.	लातीन.	अर्थ.
पितृ	पतर्	पातर	पेतर्	पिता
मातृ	मातर्	मेर	मेतर्	माता
भ्रातृ	भ्रातर्	फ्रातिअ	फ्रेतर्	भ्राता
नप्तृ	नप्तर	अनेप्सिअस्	नीपास्	नातु
जामातृ	ज़ामातर्	गम्ब्रोस	जेनर	जांवई
श्वशुर	क्शुर्	हेकुरोस्	सोसर	सासरा
हृदय	ज़रेधय	कार्दिअ	कार	हृदय
शिरस्	सर	करा	सेरेब्रुम्	शिर (मस्तक)
अक्षि	अक्षि	ओकोस्	ओक्युलस्	आंख (डोळा)
दंत	दन्तन्	ओदोन्त	देन्तम्	दांत

संस्कृत.	झेन्द.	ग्रीक.	लातीन.	अर्थ.
अस्थि	अस्ति	ओस्तिओन्	ओस्	अस्थि (हाड)
पाद	पाध	पोदोस्	पेदिस्	पाय
जानु	ज्नु	जोनु	जेनु	जानू (गुड०)
श्रोणी	श्रओणि	क्रोनिस्	क्रुनिस्	ढुंगण
गो	गाओ	बुस्	बोस्	गाय
अश्व	अस्प	हिपोस्	इकस्	घोडा
श्वन्	स्पा	क्युओन्	क्यानिम	श्वान (कुत्रा)
सूकर	हू	सुस्	सुस्	डुकर
देव	दएव	थिओ	दिउस्	देव
मास	माओंह्	मेनी	मेन्सिस्	महिना
अभ्र	अब्र	अफ्रोस्	इम्बर	ढग
हिम	झिम	ख्रीमोन्	हीम्स	बर्फ
दम	देमान	दोमोस्	दोमस्	घर
बुध्न	बुन	पुथ्मेन	फण्डस्	बुंधा

एक	ऐव	कुर्सांग्	मर्कम्	एक
सम	हम	होमोस्	सिमिलिस्	सारखा
द्वि	द्व	दुओ	दुओ	दोन
त्रि (त्रयः)	थ्रयो	थ्रीस्	त्रेस्	तीन
चतुर् (च०)	चत्वारो	तेस्सारेस्	क्वातुओर्	चार
पंचन्	पंचन्	पेन्ते	क्विंक्वे	पांच
षट्	क्सश्	हेक्स्	सेक्स्	सहा
सप्तन्	हप्तन्	हेप्त	सेप्तेम्	सात
अष्टन्	अश्तन्	ओक्टो	ओक्टो	आठ
नवन्	नवन्	ऐनी	नोव्हेम्	नऊ
दशन्	दशन्	डेक	डिसेम्	दहा
विंशति	विसैति	ऐकोसी	विजिंति	वीस
शतम्	सतेम्	हेकतोन्	सेन्टम्	शंभर
प्रथम	फ्रतेमो	प्रोतोस्	प्रिमस्	पहिला
द्विस्	द्विस्	दिस्	बिस्	दोनदां
षष्ठ	ख्स्त्वो	हेक्तस्	सेक्स्तस्	सहावा
सप्तम	हप्थो	हेब्डोमस्	सेप्टिमस	सातवा

संस्कृत.	झेन्द.	ग्रीक.	लाटीन	अर्थ.
दा (ददामि)	दधामि	दिदोमि	दो	देणें (देतों)
स्था	स्ता	हिस्तेमि	स्तो	उभें राहणें [रणें)
भृ (भर्)	बर्	फेरो	फेरो	वहाणें (धारण क-
भू	बु	फुओ	फुइ	होणें
तन्	थंज्	तनुओ	तेन्दो	ताणणें
जन्	ज़न्	जेनओ	जिग्नो	उत्पन्न होणें
वह्	वज़	ओचिओमि	वेहो	वहाणें
वस्	वंह्	हेन्युमि	वेस्तिओ	आच्छादन करणें
मनस्	मनंह्	मेनोस्	मेन्स्	मन
कृ (कर्)	कर	क्रैनो	क्रिओ	करणें
वम्	वम्	एमिओ	वोमो	ओकणें
मिह्	मिज़्	ओमिख्रिओ	मिंगो	शिंपडणें
मर्त	मरेत	ब्रोतोस्	मोर्तलिस्	मरणारा
विद्	विद्	फीदो	विदिओ	जाणणें

	तरेस्	फेओ	तेरिओ	भिणें
रुच्	रुच्	लुकोस्	लक्स्	प्रकाशणें
वाच्	वाच्	आप्स्	वोकस्	वाचा
तक्ष्	तश्	तिक्तो	तेक्सो	बनवणें
पा	पा	पिनो	बिबो	पिणें
दिश्	दिश्	दिक्नुमि	दिको	दाखविणें
मा	मा	मेत्रिओ	मेतिओर	मोजणें
युज्	युज्	ज़ुग्नुमि	जंगो	जोडणें
मृ	मर्	विश्रमि	म्रिओ	मरणें
सम्	हम्	सुन	कान्	उपसर्ग
परि	पैरि	पेरि	पर्	
उपरि	उपैरि	हुपर	सुपर्	उपसर्ग
प्र	फ्र	प्रो	प्रो	
अन्तर्	अन्तरे	एन्तोस्	इन्तस्	उदक
अप्	अप	अपो	अब्	
न	न	ने	ने, नान्	न
पश्चात्	पस्कात्	ओपिस्थेन	पोस्त्	नतर

संस्कृत.	झेन्द.	फारसी	अर्थ.
चर्	चर	चरिदन्	चालणें
चक्र	चख्र	चर्ख	चाक
चक्षु	चश्मन्	चश्म्	डोळा
जन्	ज़न्	ज़ादन्	उत्पन्न होणें
जती	जेजी	ज़न्	बायको
जानु	ज़्नु	ज़ानु	गुडघा
जिह्वा	हिज़्वा	ज़बान्	जीभ
जीव्	जीव	ज़ीस्तन्	जगणें
ज्मा	ज़्म	ज़मीन	जमीन
तपन्	तफ्नु	तफ्	तापणें
तन्	तन्	तनिदन्	पसरणें
तनु	तनु	तन्	शरीर
त्रस्	तरेस	तर्सिदन्	भासणें
तेजस्	उिशिन्	तेज़	तेज
त्वम्	थ्वम्	तू	तूं
तृष्णा	तर्ष्ण	तिश्ज	तहान
दन्त	दन्तन्	दंदान्	दांत
दा	दा	दादन्	देणें
दाह	दाघ	दाघ	दाह (जळणें)
द्वार	द्वार	दर	दार
दोह	दोघ	दुरोद	साधूर
दीर्घ	दरेघ	दराज़	लांब
दूर	दूर	दूर	दूर
देव	दएव	देव	देव
धम्	दम्	दमिदन्	फुंकणें
धर्	धर	दार	ठेवणें
नि+ष्ठा	नि+श्ता	निहादन्	
धान्य	दान्	दानः	दाणा
ध्मा	दम्	दमिदन्	फुंकणें
नम्	नम्	नमिदन्	नमणें
नमस्	नेमाह	नमाज़	नमस्कार

संस्कृत.	झेन्द.	फारसी.	अर्थ
नवति	नवइति	नवद्	नव्वद (९
नेदिष्ठ	नज्द	निझद्	जवळ
नेम	नएम	नीम्	निम्मे (अ
पच्	पच्	पख्तन्	शिजविणें
पत्	पत्	फिनादन्	पडणें
पश्चात्	पश्कात्	पस्	नंतर
पर्ण	परेन	पर	पान
प्रच्छ्	परेस्	पुर्सिदन्	विचारणें
प्र+स्था	फ्रस्ता	फेरिस्तादन्	पाठविणें
पाद	पाध्	पा	पाय
पार्ष्णि	पाश्न	पाश्नह्	टांच
पुत्र	पुथ	पुसर	मुलगा
पूर्ण	परेन	पुर	पुरा
पृष्ठ	पश्ति	पुश्त	पाठ
बंध्	बंद्	ददंब	बांधणें
भृ	बर्	बुर्दन्	धारण करणें
भ्रातृ	ब्रातर	बिरादर्	भाऊ
भिषज्	बएषश्	बिजिश्क्	वैद्य
भू	बू	बुदन्	होणें
भूमि	बूमि	बुम्	भुई
मज्जा	मज्गा	मग्ज्	मेन्दू, मगज
मृद्	मरद्	मालिदन्	मर्दन करणें
मनस्	मनंह	मंश्	मन
मर्त्य	मरेत्	मर्द	मनुष्य
मर् } मृ }	मर	मुर्दन्	मरणें
मत्स्य	मश्य	माही	मासा
महत्	मसन्	मिह्	मोठा
मक्षिका	मख्शी	मगस्	माशी
मास	माओंह	माह्	महिना
	मिथ्र	मिह्र	मित्र

संस्कृत.	झेन्द.	फारसी.	अर्थ
मुष्टि	मुश्ति	मुश्त	मूठ
मेष	मएष	मेष	छग
मेष	मएष	मेष	मेंढा
यव	यव	जौ	जव
यातु	यातु	आतु	आतु
रजिष्ठ	रशिस्त	रास्त	राग
रथ्या	रैथ्य	राह	रस्ता
रुह्	रुद	रुस्तन्	रुजणें
वृष् } वर्ष }	वार	बारिदन्	पाऊस पडणें
वात	वात	बाद	वारा
विंशति	विसैति	बिस्त	वीस (२०)
व्रीहि	वेरेज्य	बिरिंज	तांदुळ
शत	शत	सद	शंभर
श्याव	श्याव	सियाह्	काळा
शिरस्	सर	सर्	डोकें
शक्	शक्	शाइस्तन्	समर्थ असणें
शुध्	शुद्	शुस्तन्	स्वच्छ करणें
श्रु	श्रु	शनुदन्	ऐकणें
श्वेत	स्पएत	सफेद्	सफेत (पांढरा)
षष्टि	क्षष्टि	शस्त	साठ (६०)
संगम	हजमत	अंजुमान	संगम
सप्तति	हप्तैति	हफ्ताद्	सत्तर (७०)
सर्व	हौर्व	हर्	सर्व
स्तन	पस्तान्	पस्तान्	थान
स्वन्	ह्वन्	खानदन्	शब्द करणें
स्वसृ	ख्वांहर	ख्वा	बहिण
स्व	ख, ह्व, ख्व	खुद	आपले
सहस्र	हजार	हजार्	हजार (१०००)
स्था	स्ता	इस्तादन्	राहणें
स्थान	स्तान्	आस्तान्	स्थान

संस्कृत	प्राकृत		
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	
[illegible]	[illegible]	[illegible]	
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	
[illegible]	[illegible]	[illegible]	
[illegible]	[illegible]	[illegible]	
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

' व्युत्पत्तिप्रदीपांत अमुक शब्द पाहणें झाल्यास तो अमुक ठिकाणीं लवकर सांपडेल, याविषयीं कांहीं तजवीज नाहीं. ती झाल्यास बरें पडेल, अशी किल्येक मित्रांकडून व शिक्षकांकडून सूचना आल्यावरून पुढील वर्णानुक्रमवार यादी दिली आहे. जो शब्द पुस्तकांत पाहण्याचें मनांत येईल, तो यादीच्या डाव्या ओळींत पाहून त्यापुढें उजव्या ओळींत जो शब्द असेल त्या शब्दाखालीं तो पाहावा. उजव्या बाजूचे सर्व शब्द पुस्तकांत मोठ्या अक्षरानें वर्णानुक्रमानें छापिलेले आहेत.

अ.	अंडें—अंड	अधून—धृ
	अतीत—अतिथि.	अमोल—मूल्य
अंक—एका—अंक्.	अंतरण—स्तृ	अमोलिक—,,
अकरा—एकादश.	अंधार—अंध	अयन—अय्
अंकित—अंक्.	अधाशी—अद्.	अर्धा—अर्ध
अकाळ—काल.	अनेक—अने	अर्धेल—अर्ध
अगीन—की	अनेकी—,,	अर्धी—,,
अक्रोड—अक्षोटक.	अधोगी—,,	अर्धेमी ,,
अटेर—आड.	अनघार धूप	अर्ध्य ,,
अजाण—ज्ञान्.	अनशी—अश	अर्धे अर्ध
अणव—अण.	अनाडी—ज्ञा.	अर्धेशिरी—अर्ध.
अगाऊ—अग्र.	अनुचर—चर्	अर्धुक ,,
अधीन—धर्	अविन—इ	अर्धे- ,,
अघाडी—अग्र	अपत्य—पत्	अर्धेल- ,,
अधार—अनार्य.	अपराध—राधि	अर्धेत, अर्धैत—अर्द्
अंजन—अंज्	अयेन—इ	अलक—अलं
अजाण—ज्ञा.	अपोत्री—अद्	अलिंगा—अलक
अजाणता—,,	अभिमान—मन्	अवदशा—अवदशा
अजिबात—जि.	अभिषेक—सिच्	अवतार—तॄ
अडकी—अक्षि	अभ्यंग—अंज्	अवरोध—रुध्
अडणी—अड्.	अभ्रा—अभ्र	अवलोकनी—लोक्
अडणे— ,,	अमरा—अमुक	अंबरा—अम्र पाकट.
अडाणी—ज्ञा.	अमर—मृ	अंबर—अम्ब
अडुळसा—अटरूष.	अमुक—अमुक	अंधेर—अन्धकार.

व्युत्पत्तिप्रदीपांत अमुक शब्द पाहणें झाल्यास तो अमुक ठिकाणीं लवकर सांपडेल, याविषयीं कांहीं तजवीज नाहीं, ती झाल्यास बरें पडेल, अशी कित्येक मित्रांकडून व शिक्षकांकडून सूचना आल्यावरून पुढील वर्णानुक्रमवार यादी दिली आहे. जो शब्द पुस्तकांत पाहण्याचें मनांत येईल, तो यादीच्या डाव्या ओळींत पाहून त्यापुढें उजव्या ओळींत जो शब्द असेल त्या शब्दाखालीं तो पाहावा. उजव्या बाजूचे सर्व शब्द पुस्तकांत मोठ्या अक्षरानें वर्णानुक्रमानें छापिलेले आहेत.

अ.

अंक-एका-अंक्.
अकरा-एकादश.
अंकित-अंक्.
अकाळ-काल.
अकीन-की.
अक्रोड-अक्षोटक.
अखेर-रख
अग्रमान-यम्.
अगत्य-गम्
अगरडे-अघ
अघटीत-घट्
अघाडी-अग्र.
अचाट-अत्यर्थ.
अंजन-अञ्ज.
अजाण-ज्ञा.
अजाणता-,,
अजिंक्य-जि
अठवी-अष्टि
अडणी-अड्.
अडणें-,,
अडाणी-ज्ञा.
अडुळसा-अटरुष.
अडें-अंड.
अतीत-अतिथि.
अथक्ष-स्तु.
अधार-अध
अधाडी-अग्र,
अधेला-अर्ध
अधेली-,,
अधोली-,,
अनहुद-शुभ
अनर्थ-अर्थ
अनाडी-ज्ञा.
अनुसार-सृ
अन्वित-इ
अपत्य-पत्
अपराध-राधि
अर्पण-ह
अपोष्णी-अप्.
अभिमन-मन्
अभिषेक-सिच्.
अभ्यास-अस्.
अभ्र-अभ
अमका-अमुक.
अमर-मृ
अमुक-अमुक.
अमृत-मृ
अमोल-मूल्य
अमोलिक-,,
अयन-अय्
आर्या-आर्य.
अर्चन-अर्च्
अर्चा-,,
अर्पिणे-,,
अर्घ्य-,,
अर्थ-अर्थ
अर्धशिशी-अर्ध.
अर्धुक-,,
अर्धे-,,
अर्धेल-,,
अर्पण, अर्पिणे-अर्प.
अलग-लग्
अलिंगा-अलक.
अलबत्ता-अलबत्ता.
अवतार-तृ
अवरोध-रुध्.
अवलोकनें-लोक्.
अवस-अमावास्या.
अविध-व्यध्.
अवीर-अबीर.

करंगळी-अंगुल.
करटी-करोटी.
करवटी-,,
करवंडी-करोटी.
करंडा-करंड.
करंडी-,,
करंडूक-,,
करणी-कृ.
करणें-कम्.
करवत-करपत्र.
कर्ज-कर्ज.
कर्म-कृ.
कलकल-कल्.
कलकलाट-,,
कलिंगड-कलिंग.
कळा-कल्.
कल्होळ-कल्लोळ.
कवडाळ-कुटिल.
कवडाळणें-,,
कवठ-कपित्थ.
कवडा-कपर्दक.
कवडी-,,
कवाड-कपाट.
कवाडी-,,
कस-कष्
कसणें-,,
कसोटी-,,
कसाळ-तृण.
कळकड-कष्.
कळवणें-कलेव.
कळंक-कलंक.
कळणें-कल्.
कळप-कलाप.
कळंब-कदंब.

कळवंतीण-कलावती.
कळशी-कलश.
कळस-कलश.
कळी-कलिका.
काकडी-कर्कटी
कांकण-कंकण.
कांग-कंगु.
कांच, काच-कच्.
कांचणें-कच्.
कांचा-,,
कांचोळी-कंचुकी
काज-कृ.
काजळ-कज्जल
काजळी-,,
कांटा-कंटक
कांड-कांड.
कांडणें-कंड्
काठी-काष्ठ.
काडूक-,,
कांडणी-कंडू.
कांडवाण-काष्ठ
काढी-,,
कांडी-कांड
कांडें-,,
कातर-कृत्.
काणा-काण
कातडी-कृत्.
कांतणें-,,
कातर-,,
कात-क्वथ्.
कापीव-कृप्.
कावटर-काव

कांदा-कंद.
कान-कर्ण
कानडा-कर्नाट
कानडी-,,
कान्हा-कृष्ण
कापड-कर्पट.
कांप-कंप्
कांपणें-,,
कांपरा-,,
कापशी-कार्पास
कापूर-कर्पूर.
कापूस-कार्पास.
कांबळा-कंबल
कांबळी-,,
कांबळें-,,
काम-कृ.
कामगार-,,
कामिनी-कम्.
कामीण-कार्मण.
कामुक-कम्.
काया- } सि.
काय- }
कारभार-भृ
कारली-कारवेल.
कारस्थान-कृ.
कार्य-,,
कालवा-कुल्या
कावळा-काकोल.
कावीळ-कामला.
कासव-कच्छप.
कांसार-कंस्.
कांसें-कांस्य

काहाणी—कथ्.
काळ—काल.
काक्षा—कांक्ष्.
किचाट—कृत्या.
किडा—कीट.
किरण—कृ.
किरीम—कृमि.
ढिष्ट—क्लिश्.
किसणें—कृष्.
किळस—क्लिश्.
कीच—कृत्या.
कीट—किट्ट.
कीड—कीट.
कींव—कृपा.
कुंकू—कुंकुम.
कुचकुचणें—कुच्.
कुचर—चर्.
कुचराई—,,
कुचा—कुच्.
कुजका—कुत्स.
कुजणें— ,,
कुजबुजणें—कूज्.
कुजबूज— ,,
कुटका—कुट्.
कुटकी—कटुकी.
कुंटण—कुट्टिनी.
कुटणें—कुट्.
कुटी—कुटी.
कुटाळ—कुटिल.
कुटीण—कुट्टिनी.
कुंटिर—कुंट्.
कुडें—कुत्र.
कुडणें—कुड्य.
कुडण— ,,
कुडला—कुंड.
कुडा—कुटज.
कुडा—कुड.
कुडी—कुटी
कुडी—कुड.
कुणकूण—कुण.
कुथ—कुथ्.
कुथणें—,,
कुदळ—कुद्दाल.
कुदळी— ,,
कुपण—कुप्.
कुबडा—कुब्ज
कुंभार—कुंभकार.
कुरकूर—कुर्
कुरबूर— ,,
कुऱ्हाड—कुठार.
कुवा—कूप.
कुशी—कुक्षि.
कूट—कूट्य.
कूस—कुक्षि.
कृत्य—कृ.
केंस—केश.
केळ—कदलि
केळी— ,,
कोट—कोटी
कोठा—कोष्ठ.
कोठार—,,
कोठें—कुत्र
कोड—कुष्ट.
कोडाडें—कुंड
कोडें—कूट.
कोथिंबीर—कुस्तुंबुरु.
कोन—कोण.
कोनाडा—,,
कोप—कुप्.
कोपणें—,,
कोंपर—कूर्पर.
कोंपरा—कोण
कोंबट—उष्
कोंबडा—कुक्कुट.
कोरणें—कृ.
कोरीव—कृ.
कोल्हा—क्रोष्टा
कोंवळा—कोमल.
कोस—क्रोश
कोहळा—कूष्मांड.
कौट—कपित्थ.
क्रमणें—क्रम्.
क्रिया—कृ
क्लेश—क्लिश्.

ख.

खचणें—खच्
खजूर—खर्जूर
खट—शठ
खटकर्म—,,
खडणें—खंड
खडतर—खरतर.
खडा—खंड
खड्डा—खन्
खणणें—,,
खन—खन्.

खंदक-खन्.
खर-खर्.
खरूज-खर्ज.
खर्ड-खरड.
खट-शठ.
खसा-कष.
खळगें-स्खल्.
खळी- ,,
खळें- ,,
खाऊ-खाद्.
खाच-खच्.
खाचर-,,
खाज-खर्जू.
खाजणें-,,
खाजविणें-,,
खाणें-खाद्.
खाट-खट्वा.
खांड-खंड.
खाडा-खन्.
खांडुक-खंडू.
खाण-खन्.
खातें-खात.
खांद-स्कंध.
खांदणें-खन्.
खांदा-स्कंध.
खाडाड-खाद्.
खांदी-स्कंध.
खाप-खाद्.
खापर-खर्पर.
खांब-स्तंभ.
खार-क्षार.
खिळणें-कील.
खिजविणें-खिद्.
खिन्न- ,,
खिळणें-कील.
खिळा- ,,
खीर-क्षीर
खीळ-कील
खुजट-कुब्ज
खुजा- ,,
खुटणें-खुंड
खुडणें-खुड्.
खुशाल-कुशलिन्
खुशालणें-,,
खुशाली-,,
खुळा-क्षुल्लक
खेकडा-कर्कटक
खेत-क्षेत्र
खेती- ,,
खेद-खिद्.
खेप-क्षिप्.
खेळ-खेला
खेळणें- ,,
खेळा- ,,
खैर-खदिर
खोरें-क्षुर
खोर-क्षुर
खोरणें-क्षुर्.
खोरा-क्षुर
ख्याती-ख्या.

ग.

गंगवटी-गंग
गजणें-गर्ज्.
गणती-गण्
गणीत-,,
गंध-गंध
गंधी-,,
गद्धा-गर्दभ
गध्या-गर्भ
गमन-गम्.
गमावणें-,,
गरत-ग्रह्
गर्भेसा-गर्भ.
गंभीर-गर्भ
गल्लिन-गल्.
गवई-गा
गवसणें-गवेषण.
गवळी-गो
गवा-गवय
गव्य-गो
गहू-गोधूम.
गळणें-गल्
गळती- ,,
गळा-गल.
गळेसर-,,
गळेसरी-,,
गाई-गो
गाजणें-गर्ज
गांजा-गंजा.
गांठ-ग्रंथ.
गांठणें-,,
गांठोडें-,,
गाडणें-गर्त.
गाढव-गर्दभ.
गाढवी- ,,

गाणें–गा.
गाथा–,,
गांधीण–गाधोश्री.
गांधील– ,,
गान–गा.
गाभ–गर्भ.
गाभण–,,
गाभा– ,,
गाभारा–,,
गाय–गो
गायन–गा.
गार–करका.
गाऱ्हाणें–गर्ह्
गाल–गल्ल
गांव–ग्राम
गाळ–गल्
गाळणें–,,
गिधाड–गृध्र
गिमाम–ग्रीष्म
गिमवा– ,,
गिऱ्हाईक–ग्रह्
गिरगिटीण–गिर्.
गिरणें– ,,
गीध–गृध्र
गुंज–गुंज्
गुंड–गुंडा
गुडाह–गुहेर
गुणगुण–,,
गुणपणें–गुण
गुन्हेगार–गुह्.
गुंफी–गुंफ
गुरकणें–गुर.

गुणाकार–गुण.
गुप्त–गुप्.
गुंफणें–गुम्फ्.
गुंफा– ,,
गुहा–गुह्.
गूढ– ,,
गूळ–गुड.
गेंद–गेंदुक.
गेरू–गैरिक.
गोखरू–गोक्षुर
गोची–गो
गोठण–गो
गोठा– ,,
गोड–गुड
गोडी–,,
गोत–गोत्र
गोतावळा–,,
गोतावर–,,
गोधडी–कंथा
गोफ–गुंफ
गोफण–,,
गोरा–गौर
गोवळ–गोपाल
गोवळण–,,
गांवर–गो.
गांवरी–,,
गोसावी–गोस्वामी.
गौळा–गोप
ग्रंथ–ग्रंथ
ग्रंथि–,,
ग्रसणें–ग्रस्,
ग्रास–,,

घ.

घटका–घटी.
घटना–घट्.
घटीत–,,
घडण–,,
घडणें–,,
घडा– ,,
घड्याळ–,,
घण–घन.
घण–हन्.
घर–गृह.
घर्म–घृ.
घम– ,,
घमण–,,
घाट–घट्.
घाट–घंग.
घाटणें–घट्.
घाटें– ,,
घांटी–घंटा.
घाण–घ्रा.
घात–हन्.
घाम–घ
घांदे–,,
घाव–हन्.
घागा–,,
घाय– ,,
घास–ग्रस्.
घासणी–घृष्.
घी–घृ
घुमी–घूर्ण

घुटपूर–घुर्.
घेऊन–ग्रह्.
घेणें–,,
घोकणी–घुर्.
घोकणें–,,
घोकवा–,,
घोटणें–घुट्.
घोट–,,
घोटाळणें–,,
घोटाळा–,,
घोडा–घोट.
घोणस–गोनस.
घोर–घुर्.
घोरणें–,,
घोष–घुष्.
घोंघु–गुग्गुल.
घोसाळें–घोषक.
घोळणें–घुण्.
घ्राण–घ्रा.

च.

चढणें–चर्.
चकित–,,
चढ–,,
चक्कर–चक्र.
चक्रवाद–वृध्.
चकी–चक्र.
चंचळ–चर्
चणे–चणक.
चतुराई–चतुर.
चंदन–चद्.
घसरा–घसेर.
चमचमाट–चम.
चमचमीन–चम्.
चमचा–,,
चरित्र–चर्.
चऱ्हाट–चराट.
चवर–चमर
चवरी–,,
चळ–चल्
चाक–चक्र
चाकी–,,
चांट–चाचाट
चांदणी–चन्द्
चांदणें–,,
चांदवा–,,
चांदवी–,,
चांदी–,,
चाप–चाप
चापट–चपेट
चांफा–चंपक
चाभार–चर्म
चामडें–,,
चार–चतुर
चार–चर
चारणी–,,
चारणें–,,
चारा–,,
चाल–चल
चालणें–,,
चालक–,,
चावट–वाचाट.
चावणें–चर्व्
चावरा–,,
चावा–,,
चाळण–चल्.
चाळणी–,,
चाळीस–चत्वारिंशत्.
चिकट–चिक्कण
चिकटा–,,
चित्र–चित्रा
चितुरा–,,
चिणणें–चि
चिमणें–चिम
चिमन–,
चिमा–,,
चितारी–चित्रकार.
चिमूट–चिमेटी
चीक–चिकण
चुक–चुकिंत
चुना–चूर्ण
चुनाळ–,,
चुरणें–चुर
चुरन–,,
चूल–चुल्ली
चेला–चेटक
चोखणें–चोषण
चोंच–चंचु
चोंचावणें–,,
चोर–चुर
चोरी–चुर्
चौक–चतुर
चौथ–,,
चौदा–,,
चौरस–,,
छकडा–

गाणें–गा.
गाथा–,,
गाभीण–गाभोळी.
गांधील– ,,
गान–गा.
गाभ–गर्भ.
गाभण–,,
गाभा– ,,
गाभारा–,,
गाय–गो.
गायन–गा.
गार–करका.
गान्हाणें–गर्ह्.
गाळ–गल.
गांव–ग्राम.
गाळ–गल्.
गाळणें–,,
गिधाड–गृध्र.
गिम्हम–ग्रीष्म
गिम्हा– ,,
गिन्हाईक–ग्रह्
गिळगिळीत–गिल्.
गिळणें– ,,
गीध–गृध्र
गुरु–गुरु.
गुंज–गुंजा
गुंबर–गुंबर
गुरगण–,,
गुराढणें–गुढ
गुंफिला–गुंफ.
गुर्गी–गुर
गुमणें–गुप

गुणाकार–गुण.
गुप्त–गुप्.
गुफणें–गुफ्.
गुंफा– ,,
गुहा–गुह्.
गूढ– ,,
गूळ–गुड.
गेंद–गेंदुक.
गेरू–गैरिक.
गोखरू–गोक्षुर
गोठी–गो
गोठण–गो.
गोठा– ,,
गोड–गुड
गोडी–,,
गोत–गोत्र.
गोतावळा–,,
गोतावळी–,,
गोष्टी–कथा
गोफ–गुफ्.
गोफण–,,
गोरा–गौर
गोल–गोल
गोलक–,,
गोवर–गो.
गोवरी–,,
गोसावी–गोस्वामी
गोठा–गोष्ठ
ग्रथ–ग्रंथ.
ग्रंथ–,,
ग्रमन–गम.
ग्रमणें–,,

घ.

घटका–घटी.
घटना–घट्.
घटीत–,,
घडण–,,
घडणें–,,
घडा– ,,
घड्याळ–,,
घण–घन.
घण–हन्
घर–गृह्.
घर्षण–घृष्.
घस– ,,
घसण–,,
घाट–घट्.
घांट–घंटा.
घाटणें–घट्.
घाटलें– ,,
घांटी–घंटा.
घाण–घ्रा
घात–हन्
घाम–घृ.
घामोळें–,,
घाय–हन्.
घाला–,,
घाव– ,,
घांस–ग्रास.
घासणें–घृष्.
घी–घृ
घुमणें–घुर्.

घुगर-घुर्.
घेऊन-ग्रह्.
घेणें-,,
घेदणें-घुर्.
घेवणें-,,
घेरा-,,
घेटों-घुर्.
घेतु-,,
घेपरणें-,,
घेटा-,,
घेरा-घेर.
घोंगड-घोंगम्.
घोर-घुर्.
घोरणें-,,
घोष-घुष्.
घोष्-घुष्ट.
घोंगडें-घोवळ.
घोळणें-घुर्.
घ्राण-घ्रा.

च.

चढणें-चर्.
चढीव-,,
चढ-,,
चतुर-चत्.
चवरंग-चतुर्.
चणा-चणक.
चंवर-चमर्.
चंच-चञ्चु.
चतुराई-चतुर.
चरम-चर्.
चपटा-चपेट.
चमचमाट-चम्.
चमचमीत-चम्.
चमका-,,
चरित्र-चर्.
चन्हाट-वराट.
चवर-चमर.
चंवरी-,,
चळ-चल्.
चाक-चक्र.
चाकी-,,
चाट-चाचाट.
चादणी-चन्द्र.
चांदणें-,,
चांदवा-,,
चांदवी-,,
चांदी-,,
चाप-चाप.
चापट-चपेट.
चांफा-चम्पक.
चांभार-चर्म.
चामडें-,,
चार-चतुर्
चार-चर्
चारणी-,,
चारणें-,,
चारा-,,
चाल-चल्
चालणें-,,
चालन-,,
चावट-चाचाट.
चावणें-चर्व्.
चावारा-,,
चावडा-,,
चाळण-चल्.
चाळणी-,,
चाळीस-चत्वारिंशत्.
चिकट-चिक्कण
चिकटा-,,
चिच-चिंचा.
चिचुका-,,
चिणणें-चि
चितणें-चित्.
चितन-,,
चिता-,,
चितारी-चित्रकार.
चितूड-चिर्भटी.
चीक-चिक्कण
चुका-चुलिका
चुना-चूर्ण
चुनाळ-,,
चुरणें-चुर्
चुरन-,,
चूल-चुल्ली
चेला-चेटक.
चोखणें-चोषण
चोच-चञ्चु
चोचावणें-,,
चोर-चुर्
चोरी-चुर्
चौक-चतुर्
चौथ-,,
चौदा-,,
चौरस-,,

छ

छकरा-शकट.

पुरण–पृ.
पुरणें–,,
पुरता–पृ.
पुरा–,,
पुराणा–पुराण.
पुराणीक–,,
पुष्ट–पुष.
पुष्टि–,,
पुसणें–प्रच्छ्.
पुळी–पूय्.
पू–पूय्.
पूजणें–पूज्.
पूट–पूट
पूय–पूय्.
पूर्ण–पृ.
पूत–पुत्र.
पूल–पूल्.
पेज–पा
पेटारा–पेटक.
पेटी–,,
पेंड–पिंड.
पेंडें–पिंड.
पेंढा–,,
पेढा–,,
पेंढी–,,
पेढी–पीठ.
पेर–पर्व.
पोकळ–पुष्कर.
पोकळी–,,
पोंगर–,,
पोटसूळ–शूल.
पोंथी–पुस्तक.
पोती–पूत.
पोफळ–पूगफल.

पोंवळें–प्रवाल
पोहरा–हृ.
पोहा–पृथुक.
प्रकाश–काश्.
प्रकाशणें–,,
प्रकाशित–,,
प्रख्यात–ख्या.
प्रगट–प्रकट.
प्रचार–चर्
प्रचीन–इ
प्रजा–जन्.
प्रतिमा–मा.
प्रतिवादी–वद्.
प्रतीति–इ
प्रलय–,,
प्रबध–बन्ध्.
प्रमाण–मा
प्रयाण–या
प्रयोग–युज
प्रवाह–वह्
प्रविष्ट–विश्
प्रवेश–,,
प्रवेशणें–,,
प्रमाद–मद्.
प्रसार–सृ
प्रारब्ध–रभ्
प्रार्थना–अर्थ.
प्रेत–इ
प्रोक्षण–उक्ष्
प्रोक्षणें–,,
प्रोक्षित–,,

फ.

फक्कड–फक्क.
फत्तर–स्तृ.
फटा–फटा.
फडी–,,
फणस–पनस.
फणा–फणा.
फणी–फणा.
फरस–परुष.
फराळ–फल्.
फर्शी–परुष.
फळ–फल.
फळणें–,,
फळा–फलक.
फळी–फलक.
फाडणें–पट्.
फास–पश्.
फाळ–फाल.
फाळणें–,,
फाळी–,,
फुटणें–स्फुट्.
फुटाणें–,,
फुणगी–स्फुलिंग.
फुदणें–स्पर्
फुरण–स्फुर्.
फुरफुर–,,
फुलणें–फुल्.
फुली– ,,
फूट–स्फुट्.
फूल–फुल्
फेस–फेन
फोड–स्फुट्.
फोडणें– ,,

ब.

बकरा–बर्कर.

बकुळी–बकुल.
बकूळ– ,,
बगळा–बक.
बचनाग–वत्सनाभ.
बचा–वत्स.
बडबडणें–वद्.
बरा–वर
बरुण–मुद्.
बत्ति–वर्तिका.
बधन–बध
बभारा–बन्ध.
बरसात–वृष
बरा–वृ.
बसणें–बस.
बहार–विहार.
बहिरट–बधिर.
बहिरा– ,,
बहीण–भगिनी
बळ–बल.
बळकट–,,
बाक–वक्र.
बाजुबंद–बाहु.
बाजू–बाहु.
बाणी–वाणी.
बाण–बृह.
बातमी–,,
बांध–बंध.
बांधण–,,
बांधणूक–बंध.
बांधणें– ,,
बाभळें–बाब.
बाबा–बाप.
बांधीव–बंध.

बारा–द्वादश
बाव–वापी
बावची–बाकुची.
बावडी–वापी.
बाम–वस.
बामन–वम.
बाही–बाहु
बाहेर–बहिम्
बाळ–बाल.
बाळंतीण–,,
बाळगें–,,
बिकट–विकट
बिग–व्यग.
बिगा– ,,
बिगे– ,,
बिघडणें–घट.
बिघाड– ,,
बिजली–विद्युत्.
बिनसणें–नश्
बिरीद–बिरुद.
बी–बीज
बुगडी–मुकुर
बुडणें–बुध.
बुरसा–बुस
बुडबुडणें–बुद्बुद.
बुडबुडा– ,,
बुरा–बुष.
बुधा–बुध.
बुबुशा–बुष.
बुडुंम–कर्तुं.
बूक–बूस.
बेडूक–मंडूक.

बेल–बिल्व
बेहडा–बिभीतक
बैरागी–वैराग्य
बैल–बलीवर्द
बोडका–मुंड
बोडसा–,,
बोडणें– ,,
बोडवण–मुंड
बोर–बदरी
बोहणी–भवानी
बोळ–बोल
बीद–बिन्द

भ.

भक्ति–भज
भग–भज
भगणें–,,
भगत–भक्त
भग्न–भज
भजणें–भज
भजन–भज.
भट–भट्ट.
भटजी–,,
भय–भी.
भर–भृ
भरणी–,,
भरणें–,,
भरती–,,
भरीत–,,
भरीव–,,
भर्त्सणें–भर्त्स.
भलो–भु
भला–भद्र.

मध्यम—मध्य.
मन—मन्.
मरण—मृ.
मरणें—,,
मराठा—महाराष्ट्र.
मराठी— ,,
मरू—मृ.
मर्दे—,,
मर्दणें—मृद्.
मर्दन—,,
मशाल—,,
मसेरी—मर्षा.
मस—,,
मसण—श्मशान
मसणवटी—,,
मसी—मर्षी
महत्—महत्
महत्तर—,,
महाथ—महार्थ
महागाई—महार्घ.
महाकुल—मातुलग.
मळ—मल
मळकट—,,
मळणें—,,
मळीण—,,
माई—मातृ
माकड—मर्कट
माखन—म्रक्षण.
मग—मार्ग
मांग—मातंग
मागणें— } —मार्ग
मागणी— }

मागरा—मार्ग
मार्गे— ,,
माघारा—,,
माच—मञ्च
माचा—,,
माची—,,
माचोळी—,,
माज—मद
माजघर—मध्य.
माजणें—मद्.
माजर—मार्जार
माजरी—,,
माजी—मध्य
माझें—अस्मद्.
मांडणें—मण्ड्
मांडव—मण्डप
मांडा—मण्डक
माणिक—माणिक्य
माणुसकी—मनु
माणूस— ,,
मातणें—मृद्
माथा—मस्तक
माथाट्ट—,,
माध्या—मध्य
माधुकरी—मधु
मान—मा
मान—मन्
मानणें—,,
मानव—मनु
मानीव—,,
माप—मा
मापणें—,,

मामा—मामक
माय—मातृ
मार—मृ
मारवा—,
मारग—मार्ग
मारणें—मृ
माय—मातृ
माव—माया
मावणें—मा
मावशी—मातृ
मावळण—मातुलानी
मावळा—मातुल
माशी—मक्षिका
मास—मांस
मासा—मत्स्य
मासोळी—मत्स्य.
माहेर—मातृ
मिठ—मिष्ट
मिठाई—,,
मिठी—,,
मिठ्ठा—,
मिरी—मरीच
मिश्रित—मिश्र
मिसळ—मिश्र
मिसळण—,,
मिसळणें—,,
मी—अस्मद्
मीठ—मिष्ट.
मुकणें—मुच्
मुका—मूक.
मुख—मुख
मुक्ति—,,

मुगवटा–मुग्ध.
मुगशुध–,,
मुग्ध–,,
मुगटी–मुकुट.
मुगूट–,,
मुग्ध–मुह्.
मुज–मुज
मुजा–मुज
मुटकणें–मुट्.
मुटका–,,
मुटकें–मुट्.
मुडन–मुड्.
मुदी–मुद्रा.
मुद्दल–मूल
मुनकट–मुख.
मुसळ–मुसल
मुळा–मूलक.
मुळी–मूल.
मूग–मुद्ग
मूठ–मुष्टि
मूढ–मुह्.
मूत–मूत्र
मूद–मुद्रा
मूर्त–मुहूर्त
मूस–मूषा.
मूळ–मूल.
मृत्यु–मृ.
मृदु–मृद्.
मेढ–मेधि.
मेंढा–मेंढ्.
मेंदू–मिद्.
मेहुण–मिथुन.
मेळ–मिल्.
मेळा–,,
मैत्र–मित्र
मैत्रा–,,
मोकळा–मुच्.
मोगरा–मुद्गर.
मोड–मुट्.
मोडणें–,,
मोती–मुक्ता.
मोथा–मुस्ता.
मोर–मयूर.
मोल–मूल्य.
मोह–मुह्.
मोहनी–,,
मोहणें–,,
म्या–मया.
म्हण–मण्.
म्हणणें–,,
म्हातारा–महत्.
म्हातारी–,,
म्हैस–महिषी.
म्हैनूर–मुहूर्त

य.

यत्ता–इयत्.
यति–
यत्र– } यम्
यम–यम्
याचणें–याच
याचना–,,
याचा–,,
याज–या.
यार–जार.
युवन्–
युवति– } यु.
युद्ध–युध्.
येडका–एडक.
येथें–अत्र.
योग–युज्.
योजणें–,,
योजना–युज.
योद्धा–युध्.
यौवन–युवन्.

र.

रग–रज.
रगत–रक्त
रगविणें–,,
रचणें–रच्
रचना–,,
रजविणें–रञ्ज्.
रडणें–रट्.
रदन–रद्
रद–,,
रद्दा–,,
राधा–रध्.
रमणा–रम्.
रमणुक–,,
रमणें–,,
रव–रु
रवथ–रोमंथ.
रश्मी–रश्मि.
रस्ता–रथ्या.
रह–रह्
रहाट–अरघट्ट.
रहाणें–रह्.
रहित–रह्.
रक्षा–रक्ष्.
राई–राजि.
राउळ–राजकुल.

राख-रक्ष्.
राख-रक्ष्.
राखण-,,
राखणें-,,
राखेची-रक्ष.
राग-रंज.
रांगणें-रिंगण.
रांगोळी-रंग.
राजा-राज.
राजू-रज्जु.
राणी-राज्ञी.
रात-रात्रि.
राता-रक्त.
रात्र-रात्रि.
राधणें-राध.
रान-अरण्य.
रामा-रम्.
रावा-राज्.
राव-,,
राशा-रस.
रास-राशि.
राळ-राल.
रिकामा-रिक्त.
रिंगणें-रिंगण.
रिचवणें-रिच्.
रिणको-ऋण.
रित-रिच्.
रीण-ऋण.
रीत-ऋत.
रुचकर-रुच्.
रुचणें-रुच्.
रुचि-,,

रुजणें-रुज्
रुद्र-रुद्.
रुपें-रौप्य.
रुह-रुह्
रुसणें-,,
रुसवा-,,
रुंद-वृध.
रूढ-रुह.
रूप-रूप.
रेघा-रेखा.
रेघाटणें-रेखा.
रेघ-,,
रेच-रिच्
रेचक-,,
रोदन-रुद्
रोधणें-रुध्
रोप-रुह्
रोपा-,,
रोरावणें-रु
रोवणें-रुह्

ल.

लग-लग
लगा-,,
लगाम-,,
लग्न-,,
लघणें-लघ
लघ्वी-लघु.
लज्जा-लज्ज.
लहरा-लप.
लव-लोमन्
लवचिक-लवन.
लवणें-,,
लवण-लवणम्.

लहर-लहरी.
लहान-लघु
लडा-लड
लक्षण-लक्ष
लक्षिणें-,,
लक्ष्य-,,
लांगूल-लाङ्गूल.
लागा-लग्
लागट-लग्न
लाग-लग्
लागणें-,,
लाघव-लघु.
लाघवी-,,
लाजणें-लज्ज.
लाड-लड
लाडका-,,
लाडू-,,
लाथ-लत्ता
लाभणें-लभ्
लापट-लंपट
लांब-लंब
लांबणें-,,
लाभ-लभ
लाभणें-,,
लालची-लालसा.
लालूच-,,
लाहणें-लभ
लाही-,,
लाज-लज्जा
लाख-लाक्षा.
लिहित-लिख्.
लिंग-लिंग.

व्याध—व्यध्.
व्याधि—,,
व्यापणें—आप्.

श.

शकणें—शक्.
शका—शक्
शक्ति—शक्.
शपथ—शप्
शमणें—शम्
शयन—शी
शाखा—शाखा
शांतवन—सांत्व
शांति—शम्
शाप—शप्.
शापणें—,,
शासन—शास
शास्त्र—,,
शास्ता—,,
शिक—शिक्ष
शिकणें—,,
शिकणें—शिक्ष
शिकें—शिक्य
शिंग—शृंग
शिणणें—श्रम्
शिणवणें—,,
शिवा—शिव
शिवणें—शिव
शिपी—शिव्
शिरें—शिरस्
शिरणें—शरीर
शिरस्त्राण—सीमा
शिवण—शिव
शिवणें—,,
शिसवी—शिंशपा
शिसें—सीस
शिक्षक—शिक्ष्
शिक्षा—,,
शीण—शिथ
शीर—शिरा.
शीव—सीमा
शीळ—शिला
शेंग—शिंबा
शेगडी—शकटी.
शेज—शी
शेट—श्रेष्ठिन्
शेटणी—,,
शेंडी—शिखंडक.
शेत—क्षेत्र
शेती—,,
शेंदूर—सिंदूर.
शेपूट—शेप
शेवगा—शिग्रु
शेवरी—शाल्मली
शेवाळ—शैवाल
शेवाळें—,
शैव—शिव
शोधन—शुध
शोभन—शुभ
[illegible]

स

सकळ—[illegible]
सदर—[illegible]
सदैव—[illegible]
[illegible]—,,
[illegible]
[illegible]
[illegible]—,,
[illegible]

सगन—गम्.
सगम—,,
सघ— } हन्.
सघात— }
सगळें—सकल.
सगोपणें—गुप्.
सगोपन—,,
सपष्टन—पद्.
सचकार—सत्व.
सचय—चि.
सचार—चर्.
सचारणें—,,
सजणा—सज्जन.
सजणें—सज्ज.
सयोग—युज.
सडणें—सद्.
सडळ—शिथिल.
सण—क्षण.
सती— } अस्.
सत्य— }
सतति—तन्.
सतान—,,
सताप—तप
सतोष—तुष्.
[illegible]—,,
[illegible]—,,
[illegible]—[illegible]
[illegible]—[illegible].
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

संपुट-संपुट.
सब-सर्व.
संभव-भू.
संभावणें-भू.
समदर्शी-मस्त.
समाईक-सामायिक.
समाप्ति-आप.
समास-अस्.
समेट-इ.
सरडा-सरट.
सरणी-सृ.
सल-शल्य
सलणें-,,
सवत-सपत्नी.
संवाद-वद्
ससा-शश
संस्कार-कृ
संस्कृत-,,
सहा-षष्
सळई-शलाका.
सांकडें-संकट
साखर-शर्करा.
सांखळी-शृंखला.
सांगणें-ख्या
सागळ-ढाग
सांगाडा-घट
साच-सत्य
सांचणें-चि.
सांचवणें-,,
साज-सज्ज.
सांज-संध्या.
साजणी-सज्जन.
सांडा-न्
सांजावणें-संध्या.
साठ-षष्टि.
साठणें-स्था
साठवणें-,,
साठा-,,
साड-सार
सान-सन्न्
सापवण-समर्पण.
सातु-सक्तु
सांबन-माल्य
साळिणें-,,
साथ-सार्थ.
साथी-,,
साद-शब्द
सांधणें-संधान
साधन-साध
सांधा-संधि
सांधी-,,
साधु-साध
साप-सर्प
सांप्रत-संमति
सांबर-शंबर
सांभारें-भृ
सांभाळ-,,
समावणें-विद.
सारजा-शारदा
सारा-सर्व
साळा-श्याल.
साव-साध
सावज-श्वापद
सावत-सपत्नी
सांवरी-शाल्मली
सावली-छाया
सांवळा-श्यामल
सांवे-श्यामाक
सासरा-श्वशुर.
सासरे-श्वशुर
सासू-श्वश्रू
साळ-शालि
साळसूद-,,
साक्ष-साक्षिन्
साक्षी-,,
सिद्ध-सिध्
सिद्धि-,,
सुई-सूचि
सुईण-सू
सुकणें-शुष्
सुकाळ-काल.
सुका-शुष्
सुकाळ-काल
सुगंधी-गंध.
सुगर-कृ
सुगरण-,,
सुघड-घट्
सुचविणें-सूच.
सुजाण-ज्ञा
सुंठ-शुंठि
सुणें-शून्य
सुत-सू
सुतक-सू
सुताडा-सूत्र
सुधा-शुध
सुनावणें-श्रु
सुनें-शून्य.
सुभ-शुभ.
सुरी-छुरिका.
सुरेख-रेखा
सुरबाजी-शूर.
सुरा-,,
सुळका-शूल.